

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav filozofie a religionistiky
Filozofie

ARISTOTELOVO POJETÍ MÍSTA
PHYS. IV 208a27–213a11

Karel Císař

vedoucí práce: Prof. PhDr. Pavel Kouba
Praha 2006

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně
s využitím uvedených pramenů a sekundární literatury.

Karel Cíhř

Předložená doktorská disertační práce je výsledkem studia antické filosofie, k němuž jsem v předešlých letech získal řadu cenných podnětů od kolegů z akademických institucí jak v Praze, tak i v zahraničí. Mezi jinými bych rád poděkoval Petru Rezkovi, který mě ke studiu antické filosofie přivedl, Karlu Theinovi a Filipu Karfíkovi, kteří mě v něm dále vedli. Jonathanu Barnesovi, jenž byl vedoucím mého postgraduálního studia v rámci cyklu *Empirisme et rationalisme dans la philosophie antique et médiévale* na Faculté des Lettres, Université de Genève (Ženeva, 1998-2001) i účastníkům konferencí *Space and Time in Ancient Philosophy*, University of London (Londýn, 2001), *Philosophy, Science and Exegesis in the Greek, Arabic and Latin Commentary Tradition*, Institute of Classical Studies (Londýn, 2002) a *Philosophy and Science in the Greco-Roman World*, CEU Summer University (Budapešť, 2003), jejichž příspěvky pro mne zůstávají stálým zdrojem inspirace. Moje díky však patří především Pavlu Koubovi z Ústavu filosofie a religionistiky FF UK a Petru Koťátkovi z Filosofického ústavu AV ČR za jejich důvěru, a kolegovi Martinu Pokornému za kritické podněty k rukopisu disertační práce.

Úvod	2
1. Existence místa	5
1.1 Místní pohyb	11
1.2 Přirozený pohyb	14
1.3 Obtíže týkající se místa	27
2. Místo jako tvar a látka	31
2.1 Místo jako tvar	32
2.2 Místo jako látka	36
2.3 Místo není ani tvar, ani látka	39
2.4 Místo v Platónově <i>Timáiu</i>	40
3. „Být v“	47
4. Aristotelovo pojetí místa	64
4.1 Dialektická metoda	66
4.2 Místní pohyb	71
4.3 Místo není ani tvar, ani látka, ani rozlehlost	79
4.4 Aristotelovo pojetí místa	89
5. Obtíže týkající se Aristotelova pojetí místa	105
6. Závěr	115
<i>Bibliografie</i>	119

Úvod

Aristotelovo zkoumání bytnosti místa z *Fyziky* IV 1-5 se stalo předmětem polemické diskuse již v textech jeho starověkých komentátorů. Narozdíl od jiných témat se navíc takřka žádný z nich nepokusil Aristotelovo pojetí místa hájit. Uzavírá-li Aristotelés své zkoumání definicí, podle které je místo „první nepohyblivou hranici obklopujícího tělesa“, a vymezuje je tím jako dvojrozměrnou nepohyblivou mez, v níž se s umístěným tělesem stýká obklopující těleso či agregát těles, většina jeho následovníků má místo za trojrozměrnou rozlehlost. Jak víme ze Simplikiova svědectví, již Theofrastos poukazoval na obtíže spojené s dvojrozměrností a nepohyblivostí místa, i na skutečnost, že ne všechno bude podle této definice v místě.¹ Novoplatónští komentátoři se zase zaměřovali na Aristotelovo odmítnutí možnosti připsat místu příčinnost, což se podle nich neshodovalo s Aristotelovou koncepcí vlastního místa.²

Dalším zdrojem obtíží je pak zdánlivý vnitřní rozpor mezi jednotlivými koncepcemi místa, které Aristotelés zastává v různých spisech. V *Kategoriích* je místo vykládáno v kontextu nepřetržité kvantity jako trojrozměrná rozlehlost soumísná s tělesem.³ Ve spisu *O nebi* Aristotelés pracuje s koncepcí vlastních míst, jejichž směrem se pohybují jednoduchá tělesa. Lehký oheň se pohybuje nahoru a těžká země dolů, zatímco smíšená tělesa vzduchu a vody se do jisté míry pohybují i nahoru i

¹ Srv. Simplikios *In Phys.* 604,5-11 a k tomu R. Sorabji (1988), str. 186-201, K. Algra (1994), str. 231-248,

² Srv. Simplikios *In Phys.* 600,30-38 a k tomu D. Sedley (1987), R. Sorabji (1988), str. 202-215 a K. Algra (1994), str. 195-221.

³ Srv. *Cat.* 6, 5a8-14.

dolů.⁴ Ve *Fyzice* pak Aristotelés přichází s koncepcí místa jako dvojrozměrné meze, která je „první nepohyblivou hranicí toho, co obklopuje“.⁵ A v přírodovědných spisech můžeme, v závislosti na diferenciaci živých bytostí, najít i odlišení jednotlivých dimenzí místa na nahoře a dole, vpředu a vzadu, vpravo a vlevo.⁶

Z podobných důvodů se tomuto pojednání vyhýbali i moderní interpreti, kteří měli Aristotelovy fyzikální koncepce většinou za překonané. To změnil až Owenův průlomový článek *Τιθένας τὰ φαινόμενα*,⁷ jenž zásadním způsobem změnil studium Aristotelovy filosofie. Oproti převládajícímu mínění ustavenému již ve středověku, podle něhož Aristotelovo zkoumání ve *Fyzice* vychází z empirických údajů, Owen přesvědčivě ukázal, že se věnuje spíše analýze běžného jazykového úzu, z něhož jsou vyvozovány bytostné charakteristiky skutečnosti. Za jeden z příkladů si zde stejně tak jako ve svých dalších textech přitom Owen zvolil právě *Fyziku* IV 1-5,⁸ a její zkoumání místa obhájil nikoli jako překonanou vědeckou koncepci, nýbrž jako podstatnou filosofickou analýzu.

Následný rozvoj bádání v této oblasti přinesl řadu dílčích výsledků. Komentátoři se pokusili objasnit vztah zkoumání místa z *Fyziky* s tím, které můžeme nalézt ve spise *O nebi*.⁹ Někteří se pak pokusili genetickým čtením harmonizovat zdánlivě rozporná

⁴ *Cael.* IV 4, 312a12-21 a k tomu R.R. Barr (1956), H. Lang (1984) a (1998), P.K. Machamer (1978) a J.A. Weisheipl (1956).

⁵ Srv. *Phys.* IV 4, 212a6.

⁶ Srv. *IA* 4, 705a28-b18 a k tomu G.E.R. Lloyd (1962),

⁷ G.E.L. Owen (1961).

⁸ G.E.L. Owen (1986), str. 155 a 319.

⁹ R.R. Barr (1956), H. Lang (1984) a (1998), P.K. Machamer (1978) a J.A. Weisheipl (1956).

pojetí místa z *Kategorií* a *Fyziky*.¹⁰ Nezanedbatelný význam pro studium Aristotelova pojetí místa měl rovněž vzestup zájmu o dílo starověkých komentátorů, a to především pozdních novoplatoniků Simplikia a Filopóna.¹¹ Ti krátkému pojednání věnovali rozsáhlé polemické rozборы, které jsou dosud jedním z hlavních zdrojů pochopení Aristotelovy argumentace a z nichž čerpají i moderní komentáře.¹² Až na výjimky se ovšem moderní badatelé nepokoušejí vzít vážně původní Owenovu metodologické stanovisko, podle kterého je Aristotelovo zkoumání místa z *Fyziky* IV 1-5 zkoumáním dialektickým.¹³

A právě o to se pokouší předložená práce. Oproti moderním komentátorům, kteří mají pojednání za vnitřně sporné, se v předložené práci snažíme sledovat Aristotelovu argumentaci v jejím postupném rozvoji. Ten vychází z analýzy predikace místa v předchůdném mínění, ať už je jím běžný jazykový úzus či texty Hésiodovy a Platónovy, a vrcholí vymezením definice zkoumané věci, jež je v souladu s jejími bytostnými vlastnostmi a řeší případné obtíže, které by s ní mohly souviset. V textu je tedy třeba přesněji odlišovat status jednotlivých výpovědí. Totiž zda jsou součástí aporetického zkoumání, či zda jsou již vážně míněnými filosofickými argumenty. Co možná nejvíce se přitom soustředíme na vlastní text příslušné pasáže a jen v nezbytných případech poukazujeme k analogické argumentaci, především v pojednáních spisů *O nebi* a centrálních knih *Metafyziky*, ke kterým

¹⁰ Srv. H. Mendell (1987), K. Algra (1994), 143-153.

¹¹ Srv. Ioannis Philoponi (1887), angl. překl. D. Furley (1991) a Simplicius (1882), angl. překl. J.O. Urmson (1992) a (1994).

¹² Srv. D. Ross (1936), E. Hussey (1983) a H.G. Zekl (1990).

¹³ Srv. K. Algra (1994), str. 153-170, který se ovšem omezuje na rozbor metodologické pasáže a definice místa a průběh zkoumání ponechává bez komentáře.

má v našem chápání *Fyzika* nejbliže. Abychom text příliš nezatížili, zdržujeme se rovněž samostatného soudu o vztahu pojetí místa z *Fyziky* k těm, které známe z jiných Aristotelových spisů. A to i přesto, že se domníváme, že zdánlivé rozpory by bylo možné překonat přesnější analýzou filosofické motivace, která se v jednotlivých zkoumáních může velmi lišit. Platí-li například o *Fyzice*, že hlavním cílem jejích pojednání je výklad pohybu, jen stěží bychom totéž mohli říci o *Kategoriích*.

Základní tendence našeho studia antické filosofie přitom zůstává stejná. Před čistě akontextuálním přístupem, jehož cílem je posoudit správnost či chybnost jednotlivých argumentů, dáváme přednost kontextuálnímu přístupu, podle něž je třeba kromě analýzy argumentace objasnit rovněž její filosofickou motivaci. Domníváme se totiž, že zdánlivá problematičnost interpretovaného zkoumání může plynout z chybné identifikace jeho filosofického odůvodnění.¹⁴

1. Existence místa

Aristotelovo zkoumání bytnosti místa je původně ohlášeno na začátku třetí knihy *Fyziky* (200b20-21), kde je společně s neomezenem, prázdňem a časem jmenováno jako to, bez čeho není myslitelný pohyb. Aristotelés se nejprve věnuje výkladu pohybu či změny (*Phys.* III 1-3), poté analyzuje a v závěru odmítá neomezeno (*Phys.* III 4-8), aby se následně dostal k pojetí místa (*Phys.* IV 1-5), prázdna (*Phys.* IV 6-9) a času (*Phys.* IV 11-14). Tento výkladový postup je připomenut i na začátku textu, jenž dnes tvoří čtvrtou knihu *Fyziky*. Aristotelés v něm připomíná právě završené zkoumání neomezena a tvrdí, že stejně tak jako o něm i o

¹⁴ Srv. M. Frede (1987), str. ix-xxvii.

místě musí ten, kdo se zabývá vědou o přírodě, vědět, zda je či nikoli, jak je a co je.¹⁵

Důvody k tomuto zkoumání uvádí Aristotelés dva: 1. „Všichni lidé mají za to, že jsoucí věci jsou někde“ (τά τε γὰρ ὄντα πάντες ὑπολαμβάνουσιν εἶναι που. *Phys.* IV 1, 208a29) a 2. „Nejvíce společným a nejvlastnějším je pohyb z hlediska místa, který nazýváme místním pohybem.“ (τῆς κινήσεως ἡ κοινή μάλιστα καὶ κυριωτάτη κατὰ τόπον ἐστίν, ἣν καλοῦμεν φοράν. *Phys.* IV 1, 208a31-2).¹⁶ První z uvedených důvodů pak Aristotelés podporuje argumentem, podle nějž nejsoucí věci nejsou nikde, neboť kde je kozlojelen či sfinx? Tak textu alespoň rozumí tradice počínaje Alexandrem.¹⁷ Hypotetický sylogismus v podobě, jak jej známe u Simplikia dovozuje, že jestliže to, co není, není nikde, pak něco co je, je někde. Pokud však z toho být někde, vyplývá být v místě, pak z této premisy vyplývá rovněž existence místa. Alexandros upozorňuje, že daná argumentace platí výhradně pro ty, kteří uznávají pouze existenci věcí, tedy materiálních substancí.¹⁸ Z premisy to, co není, není nikde, pak - jak přesvědčivě ukazuje jak Simplikios, tak Filopónos - navíc nevyplývá, že to, co je, je někde, nýbrž pouze, že to co je, je skutečně jsoucí.¹⁹ Podle

¹⁵ Na paralelu mezi pasáží o místě ve *Phys.* IV 1, 208a27-29 a neomezenou ve *Phys.* III 4, 202b35 upozorňuje Simplikios *In Phys.* 520,20-21. Narozdíl od místa se však Aristotelés v případě neomezena neptá „jak je“. Srv. P. Pellegrin (2000), str. 201, pozn. 2.

¹⁶ Není-li uvedeno jinak, užíváme kritickou edici Davida Rosse (1936) a místy upravený překlad Antonína Kříže, který byl textu této edice pro knižní vydání přizpůsoben.

¹⁷ Nejsilnějším argumentem podporující toto čtení pasáže je trojí důvodové γὰρ na řádcích 208a29 a 30, jímž Aristotelés zpravidla otevírá zkoumání nového problému. K tomu srv. M. Frede (2000), str. 57-58.

¹⁸ Simplikios *In Phys.* 521,13.

¹⁹ Simplikios *In Phys.* 521,15-20, Filopónos *In Phys.* 501,25-502,2.

Simplikia se ve skutečnosti jedná o Aristotelovu parodickou narážku na Platónova *Timáia* 52b, kde je sice argument v dané podobě použit, ovšem v rámci širší diskuse rozdílu mezi věděním a míněním, v níž je tento argument platný právě jen ze snění podobnému pohledu mínění.

Aristotelovu argumentaci lze hájit několika způsoby. Předně se můžeme pokusit oslabit důvodové *γὰρ* na řádku 208a30 a místo argumentu pro tezi o tom, že jsoucí věci jsou někde, ji považovat pouze za její nepřímé rozvinutí.²⁰ Dále můžeme vzhledem k disciplíně, jíž se zabýváme, tedy fyzice, omezit obor věcí, na něž se naše výpovědi vztahují, a tvrdit, že bůh sice existuje, ale není přirozeným jsoucнем a není tedy někde, podobně jako duše, jež se sice pohybuje a je umístěna, ale pouze nahodile, nikoli z nutnosti.²¹ Stejně tak je možné odlišit to být někde a být v místě. Přestože má tvrzení, že „všechno, co je, je někde“, odůvodnit zkoumání místa, sama formulace totožnost mezi někde (*που*) a místem (*τόπος*) nezakládá.²² Klíčovým se ovšem zdá být kontext v němž se analyzované tvrzení nachází. Aristotelés je totiž uvádí jako běžné mínění. A to nejen v dané pasáži, nýbrž i v pasážích analogických. Jako další argument pro nutnost zkoumání povahy místa odkazuje Aristotelés k Hésiodovi, jenž se podle něj domníval, že Chaos byl první, neboť souhlasil s názorem většiny, že všechno je někde a v místě (*πάντα εἶναι που καὶ ἐν τόπῳ. Phys. IV 1, 208b33*).²³ Podobně i na začátku zkoumání prázdna Aristotelés uvádí, že „lidé

²⁰ P. Pellegrin (2000), str. 201, pozn. 4.

²¹ H. Lang (1998), str. 67.

²² B. Morison (2002), str. 17.

²³ Srv. rozdílnou interpretaci spojky *καὶ* na řádku 208b33 v překladech. Hardie a Gay, Hussey: „everything is somewhere and in place“, Morison: „everything is somewhere, i.e. in a place, Pellegrin: „toutes les choses sont quelques part, c'est-à-dire dans un lieu“.

za prázdno pokládají prostor, v kterém není vnímatelného tělesa, a domnívajíce se, že všechno jsoucí jest tělesné, říkají, že to, v čem vůbec nic není, je prázdné“ (*Phys.* VI 213a27-31).

Výše citované pasáže ve *Phys.* IV 1, 208a29 a *Phys.* IV 6, 213a27-31 spojuje nejen jejich umístění na začátku daného zkoumání a odkaz k obecnému mínění, ale i jejich problematická logická správnost.²⁴ Vysvětlením se zdá být prostý fakt, že se v obou případech nejedná o Aristotelovo stanovisko, nýbrž o všeobecné mínění, z něhož bude Aristotelés vycházet při svém dialektickém zkoumání. Spojením obou formulací můžeme navíc získat provizorní pochopení místa, vůči kterému se bude Aristotelés vyhraňovat. Podle tohoto pochopení existují pouze tělesné věci, které zabírají jisté místo či lépe řečeno prostor, jenž po jejich odstranění zůstává prázdny. S takovou představou je však, jak uvidíme dále, Aristotelovo stanovisko v rozporu. Přesto je vzhledem ke zde užívané dialektické metodě přijímá za východisko zkoumání.

Jinak se tomu do jisté míry zdá být v případě druhého uváděného důvodu, jenž má svědčit pro nutnost zkoumání bytnosti místa, neboť – s terminologickou výhradou o níž pojednáme níže - odkazuje k základním východiskům Aristotelovy vlastní fyzikální koncepce. Podle Aristotela se povahou místa musíme zabývat nejen proto, že většina lidí má za to, že všechno co je, je někde, ale také proto, že „nejvíce společným a nejvlastnějším je pohyb z hlediska místa, který nazýváme místním pohybem“ (*Phys.* IV 1, 208a31-2). Jak Aristotelés ukazuje ve *Phys.* VII 7, 260a26-261a26, místní pohyb je ze tří druhů pohybu, totiž pohybu z hlediska kvantity, kvality a místa, pohybem prvním, neboť bez něj nejsou

²⁴ Srv. D. Ross (1936), str. 582 ad loc, jenž argument ve *Phys.* VI 213a27-31 označuje za poněkud eliptický.

možné ostatní druhy pohybu. Kupříkladu růst, jakožto příklad kvantitativní změny není možný bez změny místa, neboť za vzrostlé považujeme těleso tehdy, když je jeho část tam, kde dříve nebyla. Podobně i zhušťování a zředování jako princip každé kvalitativní změny, není možný bez místního pohybu částí tělesa. Naproti tomu místní pohyb je možný bez kteréhokoli jiného druhu pohybu. Jak Aristotelés ukazuje, dále není navíc první pouze z hlediska podstaty, nýbrž i z hlediska času.

Pokud však Aristotelés ve *Phys.* VIII 7, 260b6, a bez argumentu pak v *Met.* XII 7, 1072b8 a 1073a12 tvrdí, že „místní pohyb musí být vždy první z pohybů“ (*ἀναγκη και φοραὴν ἀεὶ εἶναι πρώτην τῶν κινήσεων*), ve *Phys.* IV 1, 208a31-2 říká, že je „nejvíce společný a nejvlastnější“.²⁵ Jak upozorňuje Simplikios, v některých rukopisech se vedle adjektiva „společný“ objevuje rovněž „první“, někde pak predikát „první“ predikát „společný“ dokonce zcela nahrazuje.²⁶ Důvod pro tyto změny znění textu spočívá ve skutečnosti, že neexistuje žádná další pasáž, v níž by Aristotelés místní pohyb označoval za pohyb společný.

Jedním z mála komentátorů,²⁷ kteří tuto výjimku nepřecházejí a naopak ji považují za důležitý signál pro pochopení dalšího běhu argumentace, je Rémi Brague.²⁸ Podle něj o její důležitosti svědčí přechod od třetí osoby množného čísla

²⁵ Srv. B. Morison (2002), str. 15, pozn. 18, který pro odlišné vysvětlení odkazuje k E. Husseymu (1983), str. 99 ad loc, podle nějž je místní pohyb nejvíce společný z toho důvodu, že mu podléhají i jinak neměnná nebeská tělesa. S tímto argumentem však jako první ve skutečnosti přichází již Simplikios *In Phys.* 522,20-22.

²⁶ Simplikios *In Phys.* 522,24-26.

²⁷ Stejně tak jako B. Morison (2002), str. 15, pozn. 19, který však sporné čtení vysvětluje blízkostí či přímo zaměnitelností obou predikátů.

²⁸ R. Brague (1988), str. 274-277.

užívaného v případě prvního důvodu pro zkoumání místa motivovaného názorem většiny k osobě první, podle níž můžeme usuzovat, že Aristotelés mluví sám za sebe plurálem majestátním. S odkazem k *Meteorologikám* I 9, 346b20 a II 4, 361a34 Rémi Brague upozorňuje, že nejvlastnějším pohybem je kruhový pohyb stálý, neboť je zdrojem všech ostatních pohybů. Zároveň je však i pohybem nejvíce společným, neboť probíhá ve sféře, jež obklopuje celý zbylý svět. Odtud rovněž pochází ve *Phys.* IV 2, 209a32 probíraná představa společného místa, které zahrnuje všechny věci. Užitím superlativu adjektiva „společný“ tak Aristotelés podle Rémiho Bragua uvádí hned na počátku zkoumání bytnosti místa kosmologický aspekt, který bude v dalším textu hrát velmi důležitou roli. Vzhledem k tomu, že z kosmologické perspektivy bude nahlíženo jak pojetí času ze závěru knihy čtvrté, tak i pohybu z knihy osmé, lze knihu čtvrtou označit za centrální část *Fyziky*, v níž se zračí rozvrh celého díla.

Povahu místa tedy musíme zkoumat nejen vzhledem k názoru většiny, že všechny věci jsou na nějakém místě, ale rovněž vzhledem k vlastnímu rozvrhu *Fyziky*, v níž hlavním výkladovým principem všech věcí je pohyb, kterému dominuje nejvíce společný pohyb podle místa. Obtíže tohoto zkoumání pak plynou z vnitřní rozpornosti vlastností místa, která bude motivovat další běh argumentace, v níž budou probírány jednotlivé možnosti jeho pochopení²⁹ a z absence takového zkoumání u Aristotelových předchůdců. Aristotelés sice ve *Phys.* IV 1-5 zmiňuje přinejmenším koncepci Zénónovu³⁰ a koncepcie známé z Platónova *Parmenida*³¹ a *Timáia*³², žádnou z nich však není možné

²⁹ Srv. *Phys.* IV 1, 209b5-11.

³⁰ Srv. *Phys.* IV 1, 209a23-5 a IV 3, 210b21nn.

³¹ Srv. *Phys.* IV 1, 209a2nn. a 210a 25nn.

³² Srv. *Phys.* IV 2, 209b6nn.

jednoznačně označit za zkoumání plodné pro jeho vlastní koncepci místa.³³ K těmto dvěma zdrojům obtížnosti zkoumání povahy místa připojuje Eudemos ještě zdroj třetí. Místo našemu zkoumání uniká, neboť je nemůžeme uchopit samo o sobě bez věci, která je v místě, ale pouze společně s takovouto věcí.³⁴ Všechny tři zmiňované zdroje obtížnosti zkoumání povahy místa svědčí o spornosti povahy místa samého, která plyne především ze skutečnosti, že o místu nejsme schopni říci ani tolik, zda vůbec existuje.

1.1 Místní pohyb

Poté, co Aristotelés uvedl důvody pro zkoumání bytnosti místa a upozornil na jeho obtížnost, přistupuje k otázce, zda místo existuje. První z řady argumentů, které ve prospěch existence místa uvádí, pochází z přemíst'ování. „To, že místo jest, se zdá být zjevné (*δοκεῖ δῆλον εἶναι*) ze skutečnosti, že jedno těleso nastupuje na místo druhého. Tam totiž, kde je nyní voda, jako když z nádoby vyteče, je zase vzduch, jindy totéž místo zaujímá nějaké jiné těleso. Proto se zdá (*δοκεῖ*), že jest něčím různým od toho všeho, co do něho vniká; neboť v tom, v čem nyní je vzduch, byla dříve voda, takže je zjevno (*δῆλον*), že místo a prostor, v nějž vnikajíce a z něhož unikajíce měnily místo, byl a jest něčím od obou různých.“ (*Phys.* IV 1, 208b2-8) Přestože se zdá, že Aristotelés v tomto argumentu vychází z běžné zkušenosti, způsob, jakým ji popisuje na jedné straně předjímá jeho vlastní stanovisko, na straně druhé však – jak ukážeme dále – rovněž těží z tradice svých předchůdců. Ve zkoumání tedy vychází z širěji vymezeného pochopení fenoménu

³³ Srv. E. Hussey (1982), str. 100 ad loc.

³⁴ Srv. Simplicios *In Phys.* 523,22-28 a K. Algra (1994), str. 254-255.

jako kombinace empirických údajů se všeobecně přijímanými názory.³⁵ Jestliže z nádoby vyteče voda, její místo zaujme vzduch. Tento popis implikuje existenci něčeho od obou pohybujících se těles odlišného, totiž místa, které do sebe jednotlivá tělesa pojímá.³⁶

Ve *Phys.* IV 2, 209b24-28 již Aristotelés identický argument, dokonce s odkazem k *Phys.* IV 1, 208b2-8, využívá k odlišení místa od toho, co je od věci neoddělitelné jako tvar, látka, část či stav: „v tom místě, v kterém byl vzduch, je opět, jak jsme řekli, voda, když voda a vzduch, a podobně ostatní tělesa navzájem se přemísťují (*ἀντιμεθίστασθαι*). A tak místo není ani částí ani stavem, nýbrž je od každé věci odlučitelné.“ To, že „jedno těleso nastupuje na místo druhého“ (*ἀντιμετάστασις*) odkazuje k procesu vzájemného přemísťování (*ἀντιπερίστασις*), který Aristotelés znovu zmiňuje v argumentu proti existenci prázdna a naposledy pak v samém závěru *Fyziky*, když pojednává o vlastnostech prvního hybatele. Ve *Phys.* IV 8, 215a15 Aristotelés ukazuje, že se tělesa, „jak někteří říkají“ pohybují pomocí vzájemného přemísťování, totiž tak, že se jedno těleso pohybuje díky hybnosti, kterou mu předá druhé těleso. Existence prázdna uvnitř světa by tak znamenala přerušení tohoto předávání hybnosti, a tedy i přerušení pohybu. Podobně ve *Phys.* VIII 10, 267a15-19 Aristotelés uvádí, že věcí, které pohybují jinými věcmi je mnoho, proto, „se ve vzduchu a vodě děje takový pohyb, o kterém někteří tvrdí, že jest vzájemnou výměnou místa (*ἀντιπερίστασις*)“.

³⁵ Srv. *Top.* 101a36-b4: „[...] z vlastních počátků dané vědy samé je nemožné něco o tom říci, ježto přece počátky jsou ze všeho prvotní, spíše je nutné podat o tom výklad s pomocí toho, co je v jednotlivých případech pravděpodobné. To je však vlastní úkol dialektiky; nebo jí aspoň nejvíce přísluší, protože ta jako vhodný prostředek zkoumání poskytuje cestu k počátkům všech věd.“

³⁶ Srv. B. Morison (2002), str. 21-22.

Teorie, které zde Aristotelés opakovaně zmiňuje pocházejí z Platónova *Timáia*. Podle Simplikia Aristotelova *Phys.* IV 8, 215a15 odkazuje k *Tim.* 59a, kde je pomocí analýzy postupného předávání hybnosti mezi odlišnými tělesy popírána existence prázdna.³⁷ Podobně pak *Phys.* VIII 10, 267a15-19 odkazuje k *Tim.* 79a-e, kde je teorie *περίωσις* aplikována na pohyb vůbec.³⁸ Aristotelés je přitom k dané teorii skeptický, neboť pokud by vše mělo být pohybováno pouze jiným pohybujícím se tělesem, pohyb by musel ustat. I proto je třeba postulovat takového hybatele, který přestože ostatním pohybuje, sám zůstává nehybný. Stejně tak jako v případě prvního ze dvou argumentů ve prospěch zkoumání bytnosti místa, i v případě prvního důvodu pro existenci místa Aristotelés pouze uvádí názory, z nichž bude ve vlastním dialektickém zkoumání vycházet. I proto jsou nejen logicky, ale terminologicky značně vágní. Snad vůbec nejlépe o tom svědčí nerozlišené použití pojmové dvojice místo a prostor (*ὁ τόπος καὶ ἡ χώρα*) z *Phys.* IV 1, 208b7, které bude v průběhu argumentace opuštěno. Zde však dosud není rozdíl mezi místem a prostorem vypracován.

Argument z přemíst'ování z *Phys.* IV 1, 208b2-8 je prvním z argumentů, které směřují k tezi, poprvé formulované ve *Phys.* IV 1, 208b27-29, kde Aristotelés tvrdí, že „místo je něčím svébytným mimo tělesa“ (*ὅτι μὲν οὖν ἐστὶ τι ὁ τόπος παρὰ σώματα*). Užívá k tomu následující argument. Všechny pohyb je pohybem v místě. Jedno těleso je nyní na místě druhého, neboť zaujalo jeho místo a druhé těleso zase místo jiného tělesa. Z toho vyplývá, že místo je nejen něčím odlišným od těles, která se v něm nacházejí, ale dokonce na nich nezávisle existuje. Ne náhodou zde, stejně tak

³⁷ Simplikios *In Phys.* 668,33. Srv. P. Pellegrin (2000), str. 235, pozn. 2.

³⁸ Srv. D. Ross (1936), str. 726 ad loc.

jako i v dalším zkoumání, Aristotelés za příklad místního pohybu volí pohyb vylévání vody z nádoby. Ten poukazuje na skutečnost, že místo do sebe věc pojímá, tak jako to činí nádoba s vodou či vzduchem.

1.2 Přirozený pohyb

Pocházel-li první z uváděných argumentů ve prospěch existence místa z mínění, odvozeného především z Platónova *Timáia*, ve druhém argumentu Aristotelés podle komentátorské tradice vychází z vlastní koncepce pohybu jednoduchých těles, jak ji vyložil ve spisu *O nebi*. Argument je přitom silnější, neboť kromě existence místu přisuzuje rovněž jistou specifickou vlastnost, totiž působnost. „Z místních pohybů jednoduchých přírodních těles (*τῶν φυσικῶν σωμάτων καὶ ἀπλῶν*), jako například ohně a země apod., vyplývá, že místo nejen něčím jest, nýbrž také, že má určitou působnost (*ἔχει τινὰ δύναμιν*). Neboť každé těleso, jestliže nic nepřekáží, pohybuje se (*φέρεται*) na svoje vlastní místo, jedno nahoru a druhé dolů; to však jsou části a druhy místa, míním nahoře a dole a ostatní ze šesti místních rozdílů (*ταῦτα δ' ἐστὶ τόπων μέρη καὶ εἶδη, τό τε ἄνω καὶ τὸ κάτω καὶ αἱ λοιπαὶ τῶν ἕξ διαστάσεων*).“ (*Phys.* V 1, 208b8-14)

Jak Aristotelés podrobně vykládá ve spisu *O nebi*, jednoduchá tělesa se - v případě, že jim v tom nic nebrání - pohybují směrem ke svým vlastním místům podle přirozenosti. Těmito jednoduchými tělesy či prvky, z jejichž směsi jsou složena všechna tělesa v sublunární sféře, jsou ve výše citované pasáži z *Fyziky* zmiňovaná dvojice oheň a země a dále vzduch a voda. Jelikož jsou tyto prvky přirozenými tělesy, mají schopnost uvést

sebe sama do pohybu, stejně tak jako se zastavit.³⁹ To, co je lehké, to jest oheň, má tendenci se pohybovat směrem vzhůru, to, co je těžké, tedy země, směrem dolů. Vzduch je lehčí než voda, a proto se pohybuje spíše vzhůru, zatímco voda, která je těžší, spíše dolů. Na rozdíl od ohně a země se však vzduch a voda mohou dočasně pohybovat i opačným směrem než je jejich přirozenost.⁴⁰ Pokud by tedy všechny čtyři prvky dosáhly svých přirozených míst, dole, tedy ve středu, by se nacházela země, kterou by obklopovala voda, nad ní vzduch a nakonec oheň.

Jednoduchá tělesa tak nejsou definována pouze tendencí pohybovat se jistým směrem, ale i zastavit se na určitém místě, které jim je podle jejich přirozenosti vlastní. Podle těchto přirozených míst lze svět členit na jednotlivé „části a druhy“, a to nejen na nahoře a dole, ale i vpředu a vzadu a dokonce i vlevo a vpravo.⁴¹ Ve spisu *O nebi* II 2 Aristotelés odkazuje k argumentaci ze spisu *De incessu animalium* 4-5, kde tato odlišení provádí z hlediska funkce. Ve všech živých bytostech - tedy i v případě rostlin - můžeme odlišit spodní a horní část. A to nikoli pouze relativně, vzhledem k jejich pozici vůči zemi, nýbrž absolutně. Horní částí živé bytosti je ta, jíž je přijímána potrava.⁴² Tak je tomu nejen v případě zvířat, která přijímají potravu ústy, ale i v případě rostlin, které čerpají živiny kořeny ze země. Vpředu a vzadu můžeme odlišit již jen u těch živých bytostí, jež mají smysly, tedy u zvířat. Přední část je ta, kde jsou přirozeně umístěna smyslová ústrojí, zatímco zadní ta, kde nikoli.⁴³ U těch živých bytostí, která nejenže mají smyslová ústrojí, ale jsou rovněž

³⁹ Srv. *Phys.* VIII 4, 255a5-18. B. Morison (2002), str. 27 pozn. 78.

⁴⁰ Srv. *Cael.* IV 3, 310a17-18.

⁴¹ Srv. *Phys.* IV 1, 208b12-13 a *Phys.* VIII 8, 261b34-36.

⁴² *IA* 4, 705a32-33.

⁴³ *IA* 4, 705b10-11.

schopna místního pohybu, můžeme rovněž odlišit jejich pravou a levou část. Pravou část nazýváme tu, odkud přirozeně pochází počátek pohybu, zatímco levou tu, která je na tomto počátku závislá.⁴⁴

Podobně jako v případě živých bytostí i v případě světa Aristotelés hledá nikoli relativní, nýbrž absolutní vymezení jeho místních rozdílů: „Ale to, totiž nahoře a dole, vpravo a vlevo, jest nejenom vzhledem k nám (*πρὸς ἡμᾶς*) – neboť pro nás to nebývá vždycky totéž, nýbrž stává se teprve podle polohy (*κατὰ τὴν θέσιν*),⁴⁵ jak se obracíme, proto také často bývá totéž vpravo a vlevo, nahoře a dole, vpředu a vzadu -, nýbrž v přírodě (*ἐν τῇ φύσει*) je určeno každé zvlášť. Vždyť nebývá nahoře, cokoli se nahodí, nýbrž to, kam se pohybuje (*φέρεται*) oheň a lehké; stejně také dole nebývá kdeco, nýbrž to, kam se pohybuje (*διαφέροντα*) to, co má tíži a co je zemité, poněvadž se tyto věci nerozlišují pouze polohou (*θέσει*), nýbrž také svou silou (*δυνάμει*).“ (*Phys.* IV 1, 208b14-22)

Nejsilnější interpretaci dané pasáže přináší Ross, který *τινὰ δύναμιν* na řádku 208b10 přisuzuje podstatně větší roli než pouhý „vliv“. Přirozené místo na těleso jemu náležející působí takovou přitažlivou silou, jakou působí tvar na látku. Ross se přitom neodvolává na druhou knihu spisu *O nebi*, ale na knihu čtvrtou, kde je pohyb ke svému vlastnímu místu skutečně identifikován s pohybem ke svému tvaru.⁴⁶ Závislost na interpretační tradici lze

⁴⁴ *IA* 4, 705b18-20.

⁴⁵ P. Pellegrin (2000), str. 203, pozn. 2 upozorňuje, že *κατὰ τὴν θέσιν* zde může vedle prostorové polohy označovat rovněž to, co je ustaveno na základě dohody. Naproti tomu identická formulace ve 208b23 podle něj označuje jednoznačně prostorovou polohu a ve 208b25 konvenci.

⁴⁶ Srv. *Cael.* IV 3, 310a33: τὸ δ' εἰς τὸν αὐτοῦ τόπον φέρεσθαι ἕκαστον τὸ εἰς τὸ αὐτοῦ εἶδος ἐστι φέρεσθαι.

do jisté míry odlišit i podle volby překladu termínů *δύναμις* a *φορά*. Termín *δύναμις* je ve slabé interpretaci překládán jako „significance“ či „influence“,⁴⁷ zatímco v interpretaci silnější jako „power“⁴⁸ či „puissance“.⁴⁹ Podobně je tomu i v případě *φέρεται* na řádcích 208b11 a 19, které je v případě silnější interpretace překládáno tvarem pasivním,⁵⁰ ve slabší tvarem aktivním.⁵¹

Zastánci silné interpretace tvrdí, že existují přirozená místa, která nejenže na jednoduchá tělesa působí jistou silou, ale dokonce jsou pro jejich pohyb příčinou, a to příčinou finální.⁵² Tato interpretace je však obtížně slučitelná s textem, který první kapitolu pojednání o povaze místa uzavírá, a podle nějž místo není žádnou ze čtyřech příčin: „žádná ze čtyř známých příčin mu nenáleží; nepůsobí totiž ani jako látka věci – neboť se z něho nic neskládá-, ani jako tvar a pojem věci, ani jako účel (*οὐδ' ὡς τέλος*), ani neuvádí jsoucí v pohyb.“ (*Phys.* IV 1, 209a18-22) Aby příčinnost pro přirozená místa zastánci silné interpretace uhájili, oslabují význam pasáže z 209a18-22 tím, že se jedná o aporetickou

⁴⁷ R.P. Hardie a R.K. Gay (1930).

⁴⁸ E. Hussey (1983).

⁴⁹ P. Pellegrin (2000).

⁵⁰ R.P. Hardie a R.K. Gay (1930), H. Lang (1998), str. 69, pozn. 8 odkazuje k *Phys.* VIII 4, podle níž je vše pohybováno něčím jiným, v tomto případě jednoduchá tělesa svými přirozenými místy, R. Brague (1988), str. 295-296 považuje ambivalenci zvolené formulace za odpovídající povaze věci samé.

⁵¹ E. Hussey (1983).

⁵² J.A. Weisheipl (1955), který se opírá o Tomáše Akvinského *In IV. Phys.* 1. Oprávněnost tohoto odkazu je však přesvědčivě zpochybněna. Srv. R.R. Barr (1956). Přitažlivou sílu vlastním místům ve své kritice Aristotelova pojetí místa ve *Fyzice* přisuzuje Filopónos *In Phys.* 499,2-13, podle nějž je vlastní místo pro přirozená tělesa *ὄρεκτόν*.

část zkoumání.⁵³ Podle zastánců slabé interpretace zde sice Aristotelés tvrdí, že místo má jistou působnost, vzhledem k dále rozvíjenému pojetí místa mu však nemůžeme přičíst jakoukoli příčinnost. Přirozená místa nejsou zvláštním druhem míst, odlišují se pouze schopností identifikovat jednotlivé části světa.⁵⁴

Dalším problémem pro zastánce silnějšího čtení představuje obtížnost harmonizace koncepce z *Fyziky* s koncepcemi ze spisu *O nebi* a dalších přírodopisných spisů. Výklad ze spisu *O nebi* II 2, který metodologicky těží ze spisu *De incessu animalium* 4-5 popisuje svět s horní a dolní polokouli, což odporuje koncepci *Fyziky*, pro níž dolní část světa spadá v jedno se středem světa, který je tvořen zemí kam míří pohyb všech těžkých těles. Stejně nepřijatelná je pro spis *O nebi* i představa horní části světa jako té části, kam se pohybují lehká tělesa. Problematická se však zdá být již sama aplikace metodologie užívané v přírodopisných spisech v případě živých bytosti na celý svět. Jednotlivé místní rozdíly jsou ve své plnosti odlišitelné pouze u bytostí, jež v sobě obsahují princip pohybu. To neplatí o světě jako celku, nýbrž výhradně o jeho nebeské sféře.⁵⁵

Abychom mohli odpovědět na otázku po oprávněnosti aplikace této metodologie musíme alespoň v krátkosti upozornit na povahu spisu *O nebi*, na nějž se komentátorská tradice při analýzách možné působnosti místa odvolává především. Z pohledu současného bádání spis *O nebi* sestává z několika vnitřně ne zcela přísně propojených zkoumání týkající se povahy světa.⁵⁶ Zatímco první a druhá kniha spisu pojednává o nebi, zbylé dvě knihy se ve

⁵³ Nezávisle na sobě tento argument používají J.A. Weisheipl (1956), str. 211 a R. Sorabji (1988), str. 187, pozn. 6.

⁵⁴ B. Morison (2002), str. 49-53.

⁵⁵ *Cael.* II 2, 285a27-31.

⁵⁶ J.J. Cleary (1996).

větší míře věnují sublunárním fenoménům. I přes překvapivě časté odkazy k pythágorajskému učení, jež stojí ostatně i na počátku výše zmiňovaného zkoumání o místních rozdílech v *O nebi* II 2, zůstává jádro nauky shodné s tím, co známe z jiných Aristotelových spisů.⁵⁷

Svět je prostorově omezené kulovité těleso, v němž můžeme odlišit dvě základní části. Horní část nebe, v němž se nalézají stálice, a část dolní, tedy sublunární, v jejímž středu je země.⁵⁸ Nebeská část světa je tvořena éterem, kterému je vlastní kruhový pohyb, zatímco část sublunární je tvořena směsí čtyř jednoduchých těles, které se v závislosti na své tíze mají tendenci pohybovat vzhůru - nikoli však do oblasti éteru, nýbrž jen směrem k okraji sublunární sféry -, nebo dolů ke středu země. Kruhový pohyb je dokonalý, neboť nic nepostrádá, tedy ani konec, který chybí nekonečnému přímočarému pohybu. Svět pak do pohybu uvádí samopohybující se první nebeská sféra.

Ne zcela jasné vymezení předmětu zkoumání je patrné i v pro naši analýzu - alespoň podle interpretační tradice - klíčové pasáži spisu *O nebi* II 2, 285a27-31, kde Aristotelés tvrdí, že *ὄργανός* je nadaný duší, a tedy stejně tak jako v případě všech ostatních oduševnělých bytostí, můžeme i u něj odlišit jednotlivé místní rozdíly. Pokud bychom prokázali, že pojem *ὄργανός* je zde použit ve významu celého světa, vyhnuli bychom se výše zmiňovaným problémům s aplikovatelností zvolené metodologie.⁵⁹ Pro tuto interpretaci svědčí formulace otázky, v níž se Aristotelés ptá, zda vlevo a vpravo náleží tělesu světa (*τῷ ποῦ παντὸς σώματι*).

⁵⁷ Výjimku tvoří nepřítomnost prvního hybatele, jehož funkci příčiny pohybu zde zastupuje první nebeská sféra. Srv. L. Judson (1994), str. 157-161.

⁵⁸ Výjimku tvoří *Cael.* II 2, kde je jako dolní část světa označována jeho dolní polokoule.

⁵⁹ Viz. M.L. Gill (1994), str. 30, pozn. 44.

Vzhledem k závěru daného zkoumání, kde je o celku nebe řečeno, že jsou všechny jeho části podobné a pohybují se po celý věčný čas, je však patrné, že se nemůže jednat o celý svět, nýbrž výhradně o jeho nebeskou sféru.⁶⁰

Na nemožnosti jednoznačné harmonizace mezi pojetím místních rozdílů ve *Fyzice* a spisu *O nebi*, které problematizuje jeden z argumentů pro existenci místa z *Fyziky* IV 1, se moderní komentátorská tradice shoduje. Otázkou zůstává, zda je tato harmonizace z hlediska Aristotelova zkoumání vůbec nutná. Odhlédneme-li od pasáží ze spisu *O nebi*, na nichž svou interpretaci v závislosti na Davidu Rossovi staví většina komentátorů, ať už podporují jeho silné čtení či se je naopak pokoušejí oslabit, můžeme nalézt spíše opomíjené pasáže, v nichž se k danému problému Aristotelés vyjadřuje ve *Fyzice* samé. Ponechával-li nás text spisu *O nebi* II, 2 na pochybách, zda můžeme odlišit místní rozdíly v celku světa nebo jen v jeho nebeské sféře, jež v sobě obsahuje počátek pohybu, ve *Phys.* III 5 je tomu jinak.

V průběhu zkoumání možnosti existence světa jakožto neomezeného tělesa, které našim analýzám místa bezprostředně předchází, Aristotelés výslovně říká, že místní rozdíly jsou určeny v celku, který je postaven právě proti neomezenému tělesu: „každé smysly vnímatelné těleso jest v místě, druhy a rozdíly místa (*τόπου εἶδη καὶ διαφοραὶ*) jsou však nahoře a dole, vpředu a vzadu, vpravo a vlevo, a sice jsou určeny nejen vzhledem k nám a co do polohy (*πρὸς ἡμᾶς καὶ θέσει*), nýbrž také v samém celku (*ἐν αὐτῷ τῷ ὅλῳ*); je však nemožné, aby byly v neomezeném tělese.“ (*Phys.* III 5, 205b31-35)

⁶⁰ Viz. L. Judson (1994), str. 159, pozn. 19.

Tato formulace je paralelní s naší pasáží z *Phys.* IV 1, 208b8-22. Působnost místa zde probírána není, důraz je opět kladen na protiklad mezi relativními místními rozdíly vzhledem k nám a absolutními místními rozdíly vzhledem k celku. Tam, kde ve *Phys.* III 5, 205b34 Aristotelés mluví o odlišení místních rozdílů „v samém celku“ (ἐν αὐτῷ τῷ ὅλῳ), ve *Phys.* IV 1, 208b18 ve stejném kontextu užívá „v přírodě“ (ἐν τῇ φύσει). To lze zřejmě považovat za vůbec nejsilnější důvod pro jasné ztotožnění obou pojmů. Ještě větší důležitost je však třeba přičíst skutečnosti, že se „části a rozdíly“ nevyovídají o tomto celku přírody. Ten tvoří v protikladu k člověku pouhý ohled, k němuž je třeba tyto rozdíly vztahovat. V obou uvedených pasážích totiž Aristotelés výslovně říká, že se jedná o části a rozdíly místa (τόπων μέρη καὶ εἶδη), nikoli celku či přírody. Totéž pak opakuje i ve *Phys.* IV 2, 210a3-4, když tvrdí, že místem nemůže být to, co nemá rozdíl nahoře a dole a ve *Phys.* IV 4, 211a3-4, kde říká, že každé místo má rozdíl nahoře a dole (πάντα τόπον ἔχειν τὸ ἄνω καὶ κάτω).

Důležitost, již je třeba posunu vymezení místních rozdílů „vzhledem k nám“ a „vzhledem k přírodě“ přičíst, bude ještě umocněna poukazem k vlastní metodologii, kterou Aristotelés na začátku *Fyziky* ohlašuje: „přirozená cesta vede od toho, co jest známější nám (pro naše poznání) (τῶν γνωριμωτέρων ἡμῖν), k tomu, co jest zřejmější a známější od přírody (svoji podstatou) (τῇ φύσει); neboť to není totéž, co by bylo známo zároveň jak nám subjektivně, tak naprosto, absolutně. Proto je nutné, abychom tento způsob zkoumání od toho, co je od přírody méně zřejmé, nám však zřejmější, přivedli k tomu, co je od přírody zřejmější a známější. Nám jest známé a zřejmější nejprve to, co je složené, a teprve později se rozborem stávají známými prvotní základy a principy.“ (*Phys.* I 1, 184a16-23) Stejně Aristotelés postupuje i při zkoumání místa, když vychází z toho, co je složené, totiž souboru vlastností,

kteřé jsou místu připisovány, jak na základě běžného jazykového užívání, empirického zkoumání či teorií svých předchůdců. Výslovně přitom říká, že „se zdá, zkoumáme-li je podle všech jeho vlastností, že v tom není jednoty (οὐ γὰρ ταὐτὸν φαίνεται θεωροῦσιν ἐξ ἀπάντων τῶν ὑπαρξόντων).“ (*Phys.* IV 1, 208a33-34)

Snaha o harmonizaci počátku zkoumání povahy místa s teoriemi, které Aristotelés rozvíjí ve spisu *O nebi* a dalších přírodovědných pojednáních, není případná. Stejně jako mohou zastánci silné interpretace pojetí působnosti místa odmítnout argument z *Phys.* IV 1, 209a18-22, v němž je příčinnost místu upírána,⁶¹ mohou zastánci interpretace slabší odmítnout samu příčinnost z *Phys.* IV 1, 208b14-22. Nikoli totiž pouze první z obou zmiňovaných argumentů, nýbrž oba dva se nacházejí v přípravné části dialektického zkoumání, které zde Aristotelés provádí, aby teprve po něm přistoupil k vymezení vlastní definice místa a vyřešení s ní spojených obtíží.⁶² Ve *Phys.* IV 1, 208b8-22 Aristotelés nepřináší argumenty pro existenci pohybu jednoduchých těles a jejich přirozených míst. Po přemístování, jehož formulace vychází z polemiky s Platónovým *Timáiem*, Aristotelés pouze jmenuje specifickou podobu místního pohybu, totiž místní pohyb jednoduchých těles jako druhý argument pro existenci místa.

Dialektický charakter zkoumání je dobře patrný i z dalšího argumentu, který Aristotelés ve prospěch existence místa uvádí hned vzápětí a který vychází z povahy matematických předmětů: „ukazují to také matematické veličiny, neboť ač nejsou v místě, přece podle polohy vzhledem k nám mají vpravo a vlevo (κατὰ τὴν θέσειν τὴν πρὸς ἡμᾶς ἔχει δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ), takže jenom jejich

⁶¹ Srv. str. 17-18 této práce.

⁶² Srv. K. Algra (1994), str. 171.

poloha je předmětem myšlení, samy však přirozeně nemají každý z těchto rozdílů (*οὐκ ἔχοντα φύσει τούτων ἕκαστον*).“ (*Phys.* IV 1, 208b22-25) Překlad sleduje čtení, které podle Simplikiova svědectví jako první navrhl Alexandros, podle nějž zde z převážně gramatických důvodů lepší smysl dává ὥστε μόνον αὐτῶν νοεῖσθαι τὴν θέσιν na místo ὡς τὰ μόνον λεγόμενα διὰ θέσιν, což přejal, jak Themistius (103,22), tak Filopónos (500,18-25, 503,12-20) a dochována je tato varianta i v rukopisech.

Naproti tomu Ross se v návaznosti na Laase a Dielse vrací k původní variantě zastávané vůbec poprvé Simplikiem, který v rekonstruovaném textu spatřuje dodatečný nepřímý argument pro výše probíranou tezi o existenci místních rozdílů nikoli pouze „vzhledem k nám“, nýbrž „vzhledem k přírodě“.⁶³ Platí-li totiž, že takové předměty jakými jsou předměty matematické, totiž ty, jejichž místní rozdíly můžeme vypovídat pouze „vzhledem k nám“, nikoli „vzhledem k přírodě“, nejsou v místě, pak o předmětech, které v místě jsou, musíme být schopni vypovídat jejich místní rozdíly nikoli pouze „vzhledem k nám“, nýbrž i „vzhledem k přírodě“. Podle Simplikia u geometrických předmětů můžeme odlišit místní rozdíly výhradně na základě konvence, neboť jakožto dvojrozměrné nejsou v místě. Připustíme-li ovšem toto čtení, pak daný argument nemusí svědčit pouze pro pomocnou tezi o odlišnosti místních rozdílů „vzhledem k nám“ a „vzhledem

⁶³ Srv. D. Ross (1936) str. 564 ad loc.: „For, though they are not in place, yet in respect of their position relatively to us they have a right and a left in sense of „right“ and „left“ in which these are merely names assigned in respect of relative position, while they have not these distinctions by their own nature.“ Podobně P. Pellegrin (2000), str. 204: „ils ne sont pas dans un lieu et pourtant, selon leur position par rapport à nous, ils ont une droite ou une gauche au sens où ces expressions sont dites de la seule position, ces êtres n’ayant par nature aucune de ces <directions>.“

k přírodě“, ale zároveň i pro samu základní hypotézu o existenci místa. Vzhledem k tomu, že relativní postavení je odvozeno od absolutního umístění, i relativní výpověď o postavení geometrického předmětu předpokládá existenci místa.⁶⁴

Podobně je tomu i v následujícím argumentu vycházejícím z mínění těch, kteří zastávají existenci prázdna: „Za třetí ti, kteří tvrdí, že jest prázdno, mluví o místě neboť prázdno jest asi místo zbavené tělesa (ἔτι οἱ τὸ κενὸν φάσκοντες εἶναι τόπον λέγουσιν· τὸ γὰρ κενὸν τόπος ἂν εἴη ἐστερημένος σώματος).“ (*Phys.* IV 1 208b25-27) I zde ovšem Aristotelés vychází především ze všeobecného mínění, neboť neodkazuje ke specificky filosofické tezi o prázdnu, nýbrž k tomu, jak je taková teze obvykle vykládána. Jak Aristotelés podrobně analyzuje v druhé části čtvrté knihy *Fyziky*, lidé považují za prázdno prostor, v němž se nevyskytuje smyslově vnímatelné těleso. Takto pochopené prázdno je jistým druhem místa. Je trojrozměrným netělesným prostorem, který je schopen přijímat hmotná tělesa, aniž by v něm došlo k jakékoli změně.⁶⁵

Jak jsme viděli, ve všech třech probíraných argumentech, svědčících pro existenci místa, tedy v argumentech z místního pohybu, přirozeného pohybu jednoduchých těles a z orientace matematických předmětů, Aristotelés užívá stejné metody zkoumání. Analýzy běžné zkušenosti, učení předchůdců a

⁶⁴ Simplikiův návrh chápat *Phys.* IV 1 208b22-25 jako samostatný argument pro existenci místa zůstal bez následovníků. Srv. D. Ross (1936) str. 370-371 ad loc, K. Algra (1994), str. 171.

⁶⁵ „Zdá se, že prázdno jest místo, v němž nic není. Příčinou toho je to, že lidé mají za to, že to co jest, je tělesem, že pak každé těleso je v místě, prázdno však je místem, v němž není žádné těleso, takže není-li někde těleso, {je tam prázdno}. Mají pak dále za to, že každé těleso je hmatatelné, a takové že jest každé, které má tíži a lehkost. A tak z úsudku vyplývá, že to jest prázdno, v čem není nic těžkého nebo lehkého.“ (*Phys.* IV 7, 213b31–214a3)

jazykových funkcí. Často se přitom jednotlivé postupy zkoumání prolínají a vždy jim dominují analýzy běžného jazykového úzu. Vedle sebe jsou kladeny jednotlivé aspekty toho, jak se o místě vyovídá, bez ohledu na to, zda odpovídají Aristotelovu vlastnímu stanovisku, které má být dialektickým postupem teprve vypracováno. Stejně tak jako běžné formulace o přemístování předmětů, jsou probírány veskrze filosofické teze o pohybu přirozených těles, jak o nich uvažovali Aristotelovi předchůdci i Aristotelés sám i vyjádření – Aristotelovi zcela cizích – zastánců prázdna. Právě v jejich případě se ukazuje, že bez ohledu na zastávané stanovisko se v jazykové struktuře odráží předchůdné vědění, jehož vyjasnění se zde Aristotelés věnuje.

Snad vůbec nejlépe o tomto metodologickém postupu svědčí následující pasáž, v níž Aristotelés odkazuje k Hésiodovi. I zde se Aristotelés výslovně věnuje správnosti jazykového vyjádření, když tvrdí, že Hésiodos „správně řekl“ (*ὀρθῶς λέγειν*), že Chaos je první: „Že tudíž místo jest něčím svébytným mimo tělesa (*ὅτι μὲν οὖν ἐστὶ τι ὁ τόπος παρὰ σώματα*) a že každé těleso smysly vnímatelné jest v místě (*πᾶν σῶμα αἰσθητὸν ἐν τόπῳ*) je asi možno připustit z toho, co jsme dosud řekli, a pak asi také Hésiodos správně řekl, když Chaos pokládal za to, co je první. Praví totiž: *Na počátku vznikl ze všeho Chaos; / hned nato vyvstala Země široké hrudi [...],* jako by pro věci musil býti nejprve prostor, poněvadž byl zaujat představou jako většina, že všechno jest někde a v místě (*πάντα εἶναί που καὶ ἐν τόπῳ*). Je-li však místo skutečně takového druhu, musila by pak jeho působnost být podivuhodně veliká a býti prvnější než všechny věci. Neboť to, bez čeho nic z ostatních věcí není, co však samo bez ostatních věcí jest, je nutně první, poněvadž místo nezaniká tím, že zaniká to, co jest v něm.“ (*Phys. IV 1 208b27–209a2*)

Aristotelova interpretace citátu z Hésioda implikuje specifické pochopení místa, jež lze na jedné straně označit za předpoklad teorií z Platónova *Timáia*,⁶⁶ na straně druhé však zároveň představuje návazání na bezprostředně předcházející názory zastánců existence prázdna. Hésiodův *Xáος* totiž Aristotelés chápe jako nezávisle existující netělesný prázdny prostor, jež do sebe sice pojímá tělesné předměty, ale sám zůstává neměnný.⁶⁷ Jako takový předchází existenci tělesných předmětů a patří tak mezi první počátky všech pohybujících se věcí, jejichž hledání je *Fyzika* věnována. Aristotelés se zde omezuje na argumentaci pro existenci místa. Vymezení jeho povahy bude vzhledem k postupu dialektického zkoumání provedeno až později. I proto není třeba Aristotelovu poznámku, podle níž Hésiodova teorie vycházela z názoru většiny, vnímat jako poznámku negativní, jak to činí přinejmenším Simplikios,⁶⁸ ale naopak za potvrzení vlastní metody zkoumání, která staví na analýzách běžných jazykových funkcí.

Tímto ve *Fyzice* zcela ojedinělým odkazem k Hésiodovi⁶⁹ Aristotelés uzavírá úvodní část zkoumání, v níž přinesl argumenty ve prospěch existence místa. Stejně tak jako v předchozích případech, kdy pro ni svědčil místní pohyb, přirozený pohyb jednoduchých těles a orientace matematických předmětů, i citovaná pasáž z Hésiodovy *Theogonie* 116-117 svědčí pro existenci místa. Z tvrzení, že „většina má za to, že všechno jest někde a v místě“ (*πάντα εἶναι που καὶ ἐν τόπῳ*), jímž se obloukem

⁶⁶ Srv. E. Hussey (1983), str. 101-102 ad loc.

⁶⁷ K tomu srv. G.S. Kirk a J.E. Raven (1957), str. 26-29, podle nichž je Aristotelovu interpretace *Xáος* jako *χώρα* spolu s výklady stoiků, kteří *Xáος* odvozovali od *χέεσθαι* a Lukianovými *Amores* 32, kde je *Xáος* chápán jako zmatek, třeba odmítnout.

⁶⁸ *In Phys.* 527,28.

⁶⁹ Identickou pasáž však Aristotelés cituje v *Met.* I 4, 984b28-29.

vrací k výchozí formulaci, podle které „všichni lidé mají za to, že jsou věci jsou někde“ (τά τε γὰρ ὄντα πάντες ὑπολαμβάνουσιν εἶναι που) *Phys.* IV 1, 208a29, pak Aristotelés nepřímou vyvozuje, že „místo jest něčím svébytným mimo tělesa“ (ὅτι μὲν οὖν ἐστὶ τι ὁ τόπος παρὰ σώματα) a že „každé těleso smysly vnímatelné jest v místě“ (πᾶν σῶμα αἰσθητὸν ἐν τόπῳ). Aporetické vyústění první části zkoumání nepředstavuje žádné selhání, neboť zde prozatím nedošlo k vlastnímu vyjasňování našeho předchůdného pochopení toho, co místo je. Dosaženo totiž mělo být pouze shody na tom, že předmět zkoumání existuje a jeho analýza patří k hledání principů všech pohyblivých těles, které Aristotelés především odkazem k jazykovým funkcím, skutečně dosahuje.

1.3 Obtíže týkající se místa

Stejně tak jako tomu bylo v případě argumentace pro nutnost zkoumání povahy místa i argumentaci pro jeho existenci, uzavírá zmínka o obtížích, které jsou s pojetím místa spojeny a s nimiž se musí přijatelná definice umět úspěšně vypořádat.⁷⁰ Tvrdil-li ovšem Aristotelés ve *Phys.* IV 1, 208a32-34, že „otázka, co místo je obsahuje mnoho obtíží (ἔχει δὲ πολλὰς ἀπορίας), neboť se zdá, zkoumáme-li je podle všech jeho vlastností, že v tom není jednoty“, ve *Phys.* IV 1, 209a4-30 již podává konkrétní výčet šesti aporií, které jsou s vymezením místa spojeny: „jestliže místo jest, je obtíž v tom (ἔχει γὰρ ἀπορίαν), co jest, zda je to jakýsi druh tělesné masy, či nějaká jiná podstata; neboť nejprve je třeba hledat jeho rod“. Postupuje tedy stejně jako v případě neomezena, kdy stanovil pět protichůdných argumentů ve prospěch a neprospěch jeho

⁷⁰ Srv. *Phys.* IV 5, 212b22-29.

existence.⁷¹ Vzhledem k tomu, že jeho úvaha bude směřovat k potvrzení existence místa, nebude však cílem aporetického zkoumání skutečné zpochybnění jeho existence, jak tomu bylo v případě neomezena, ale spíše předchůdné vymezení možností jeho charakterizace, o jejíž spornosti není pochyb.

1. „rozměry (*δαστήματα*) má tři, délku, šířku a výšku, kterými se určuje každé těleso.⁷² A je nemožné, aby místo bylo tělesem, neboť v témže by byla tělesa dvě.“ (*Phys.* IV 1, 209a4-7) První ze zmiňovaných aporií je tradicí od Alexandra členěna do dvou sylogistických argumentů, z nichž první lze shrnout takto: místo má tři rozměry, to, co má tři rozměry, je tělesem, z toho plyne, že místo je těleso. Rozpor pak plyne z faktu, že ne všechno to, co má tři rozměry, musí být tělesem. Druhý argument má pak mít hypotetickou podobu: jestliže je místo tělesem, pak by v jednom místě byla dvě tělesa, to však není možné. Místo tedy není tělesem, ačkoli se jím podle prvního argumentu zdá být, a tedy v Alexandrově interpretaci není vůbec.⁷³

2. „je-li místo a prostor tělesa (*τόπος καὶ χώρα*),⁷⁴ je zjevné, že i plochy a ostatních ohraničení; neboť se bude pro ně hodit tatáž úvaha, totiž tam, kde dříve byly plochy vody, budou opět plochy vzduchu. Avšak u bodu nemůžeme uvést žádný rozdíl mezi ním a jeho místem, takže není-li u něho místo něčím různým, není ani u

⁷¹ Srv. *Phys.* III 4, 202b15-22, argumenty: 1. z neomezenosti času, 2. z dělitelnosti velikostí, 3. ze skutečnosti, že nepřetržitost vzniku a zániku může být naplněna pouze ubíráním z neomezeného zdroje, 4. ze skutečnosti, že omezené je vždy omezené něčím jiným a 5. ze skutečnosti, že neexistuje hranice našeho myšlení.

⁷² Srv. *Cael.* I 1, 268a7.

⁷³ K historii diskuse o možnosti dvou těles být na jednom místě srv. Sorabji (1988) kap. 5 a 6.

⁷⁴ Srv. str. 13 této práce.

žádné jiné věci, a tedy ani místo není něčím svébytným mimo ni.“ (209a7-13) I v této aporii lze vyčlenit dva odlišné argumenty: existuje-li místo tělesa, pak samostatně existuje i místo plochy a ostatních ohraničení, tedy čáry a bodu. Místo bodu ovšem takto neexistuje, a tedy neexistuje ani místo tělesa. Mimo to ovšem Aristotelés čerpá rovněž z předchozí diskuse přemístování v 208b2-8. Platí-li, že tam, kde dříve byla voda, je nyní vzduch, musí totéž platit i o plochách vody, totiž že tam, kde dříve byly plochy vody, jsou nyní plochy vzduchu, a analogicky o dalším ohraničení, totiž bodu. Bod však nemá žádné místo, neboť místo je stejně velké jako to, co je v místě, bylo by tedy bodem, pak by však byly v jednom bodě body dva, a tedy by z definice nebyly bodem, který je jednotkou. Nemá-li však místo bod, nebude jej mít ani těleso.

3. „nemůže být ani prvkem, ani se skládat z prvků, ani tělesných, ani netělesných; neboť má velikost, tělesem však není; ale prvky těles smyslově vnímatelných jsou tělesa, z toho však, co je myslitelné, nevzniká žádná velikost.“ (209a14-18) Zde Aristotelés na jedné straně vychází z dělení mezi tělesným a netělesným a na straně druhé z představy, že vše je buďto prvkem, nebo se z prvků skládá, což spolu s předchozí diskusí vztahu mezi tělesem, plochou, čarou a bodem odkazuje k možnému společnému platónskému pozadí těchto dvou aporií.⁷⁵ Chce dokázat, že místo není tělesným prvkem, ani není složeno z tělesných prvků, není netělesným prvkem, ani není složeno z netělesných prvků. Místo není ani tělesným prvkem, ani není složeno z tělesných prvků, neboť to, co jím je nebo je z nich složeno, je tělesem a místo není těleso. Místo není ani netělesným prvkem, ani není složeno

⁷⁵ Srv. E. Hussey (1983), str. 102-103 ad loc a *Met.* I 9, 992a10-24 a 992b13-18.

z netělesných prvků, neboť to, co je z nich složeno, nemá rozměr a místo rozměr má.

4. „čeho se má říci, že je místo příčinou? Neboť žádná ze čtyř příčin mu nenáleží; nepůsobí totiž ani jako látka věci – neboť se z něho nic neskládá -, ani jako tvar a pojem věci, ani jako účel, ani neuvádí jsoucí v pohyb.“ (209a18-22) Tato aporie jistým způsobem rozvíjí aporii předchozí, v níž Aristotelés ukázal, že místo není prvkem žádné věci, nemůže tedy být ani látkovou příčinou. Bez dalšího tvrdí, že není ani žádnou ze tří dalších příčin, a usměrňuje tak formulaci z 208b10, jíž jsme se zabývali výše.⁷⁶

5. „je-li samo něčím, co jest, kde bude? Neboť Zénónova aporie vyžaduje nějaké odůvodnění; je-li totiž v místě všechno, je zjevné, že bude také místo místa, a tak to s místy pokračuje do neomezena.“ (209a23-25) K Zénónově aporii a jejímu řešení se Aristotelés vrací ve 210b21-27. Zde se omezuje na její pouhé načrtnutí: místo existuje, všechno co existuje je v místě, a tedy místo je v místě.

6. „Konečně jako každé těleso jest v místě, tak i v každém místě jest těleso; jak to tedy vysvětlíme, pokud se týče toho, co roste? Neboť podle toho, co předcházelo, musí místo růsti spolu s tělesem, není-li místo ani menší, ani větší než těleso.“ (209a26-29) První část aporie implikuje odmítnutí prázdna: každé těleso je v místě, v každém místě je těleso. Platí-li předpoklad, že místo není ani větší ani menší než těleso, jež je v místě, pak se místo při růstu a zmenšování v něm obsaženého tělesa samo zvětšuje a zmenšuje. To však odporuje našemu předchůdnému vědění.

Těchto šest aporií Aristotelovi umožňuje v závěru první kapitoly tvrdit, že je třeba uvažovat nejen o tom, co místo je, ale i o tom, zda je. Další závěry z této části zkoumání Aristotelés

⁷⁶ Srv. str. 16 této práce.

nevyvozuje a spokojuje se s předložením dodatečných argumentů ve prospěch nutnosti dalšího zkoumání, jehož důležitost zdůraznil již dříve s poukazem k rozpornosti našeho předchůdného vědění, o tom, že místo je a co je. Podobně jako v předchozích případech i zde není nutné rekonstruovat vnitřní koherenci Aristotelovy koncepce, jak se o to snaží někteří komentátoři,⁷⁷ kteří nepřihlížejí k užívané dialektické metodě zkoumání, jak je načrtnuta na začátku celého spisu a jak se k ní Aristotelés v dalším opakovaně hlásí. Dialektický výklad ostatně není dosud uzavřen a Aristotelés se mu bude věnovat ve větší části celého zkoumání. Dokud nepodá svůj vlastní výměr bytnosti místa, nemůže vyvrátit zmiňované aporie, k nimž se ve velké většině vrátí v páté kapitole čtvrté knihy v pasáži 212b22-29.

2. Místo jako tvar a látka

Na začátku textu, jenž dnes tvoří druhou kapitolu čtvrté knihy *Fyziky*, v níž pokračuje dialektický výklad, Aristotelés provádí důležitou pojmovou distinkci, která určuje další směřování zkoumání. Aristotelés zde tvrdí, že se „všechno vypovídá jednak samo o sobě (*καθ' αὐτό*), jednak vzhledem k jinému (*κατ' ἄλλο*), tak také místo jest jednak společné (*κοινός*), v němž jsou všechna tělesa, jednak vlastní (*ἴδιος*), v kterém prvně jsou.“ (209a31-33) Toto odlišení, jež v různých podobách zmiňuje v *Cat.* 5a38–b10, *Anal. Post.* 73a34–b24 či *Met.* V 18, 1022a24-36, se opakovaně objevuje i ve *Fyzice*.⁷⁸

Pochopit, v jakém významu zde Aristotelés *καθ' αὐτό* a *κατ' ἄλλο* používá, nám umožní především pasáž *Fyziky* VI 3, 233b33,

⁷⁷ Srv. H. Lang (1999), str. 71, která z první probírané aporie bez dalšího jednoznačně vyvozuje, že místo je trojrozměrné.

⁷⁸ Viz R. Brague (1988), str. 283.

kde se pojednává o přítomném okamžiku. Vypovídání samo o sobě v protikladu k vypovídání vzhledem k jinému je tu identifikováno s vypovídáním v původní významu:⁷⁹ „okamžik, pokud se o něm mluví nikoli vzhledem k jinému, nýbrž o sobě v původním významu (τὸ μὴ καθ' ἕτερον ἀλλὰ καθ' αὐτὸ καὶ πρῶτον λεγόμενον)“.

A stejně je tato distinkce používána i v pasáži *Fyziky* VI 5, 236b20, kde navíc Aristotelés zvolenou terminologií osvětluje příkladem: „výraz měniti se v čase vypovídá se jak v původním smyslu, tak i vzhledem k jinému času (ὡς ἐν πρώτῳ καὶ ὡς καθ' ἕτερον), jako například mění se v tomto roce, poněvadž se mění v tomto dni, tedy se nutně musí měnit to, co se mění, v kterékoli části toho času, v kterém se jako v původním mění.“

2.1 Místo jako tvar

Předchozí pasáž je paralelní k našemu textu ze začátku druhé kapitoly čtvrté knihy, kde Aristotelés užívá rovněž příkladu: „ty jsi nyní ve světě (σὺ νῦν ἐν τῷ οὐρανῷ), poněvadž jsi ve vzduchu, který je ve světě, a jsi ve vzduchu, poněvadž jsi na zemi, a na ní zase, poněvadž jsi na tomto určitém místě, které obklopuje pouze tebe a jinak nic (περιέχει οὐδὲν πλέον ἢ σέ) -, bylo by místo, je-li tím, co prvně obklopuje každé jednotlivé těleso, hranicí, takže se asi zdá (δόξειεν), že místem je tvar a utváření každého, jímž se určuje

⁷⁹ Stejnou identifikaci, nikoli však na základě tohoto srovnání s šestou knihou *Fyziky*, přijímá ve svém komentáři i Simplicios *In Phys.* 535,24-30. Pro tuto identifikaci ostatně postačí prostá textová analýza samotné pasáže, kde se v 209a33 o mém vlastním místě říká: ὁ δ' ἴδιος, ἐν ᾧ πρώτῳ. Jak upozorňuje Benjamin Morison rukopis F má πρώτως na místo πρώτῳ, které Aristotelés obvykle identifikuje z καθ' αὐτὸ. Přijímat jiné čtení však není nutné, neboť identifikace formulace je zřejmá z dalšího textu. Viz B. Morison (2002), str. 63, pozn. 27.

velikost a látka velikosti; neboť to je mez, hranice každé věci“ (*Phys.* IV 2, 209a33–209b5)

Tak jako se vše vypovídá samo o sobě, tedy v původním významu a vzhledem k jinému, tedy ve významu odvozeném, mluvíme i o místě. O místě tak můžeme mluvit jako o vlastním místě - *ἰδιος τόπος* a společném místě - *κοινός τόπος*. Vlastní místo je to, které nezahrnuje nic jiného než mne, zatímco nejvíce společné místo zahrnuje všechna tělesa. Ačkoli bude z následujícího příkladu patrné, že existují i střední společná místa, jež spojují mé vlastní místo s nejvíce společným místem, Aristotelés, stejně jako v příkladě s „rokem a dnem“ z šesté knihy, příznačně volí k ilustraci dvě krajnosti. Příklad lze přitom interpretovat velmi odlišným způsobem. K problematickým okruhům patří jak otázka po tom, jakým způsobem se příklad vztahuje k obecné tezi o dvou odlišných způsobech predikace, jak se vztahuje k Aristotelovu vlastnímu pojetí místa, ale i jaký záměr Aristotelés sledoval při volbě terminologie.

Podle Simplikia Aristotelés přirozeně postupuje od položení otázky po existenci místa k otázce po jeho podstatě.⁸⁰ Zdůrazňuje ovšem, že na základě odlišných hypotéz Aristotelés dochází k odlišným závěrům, podle nichž místo může být považováno jak za tvar, tak za látku. Vztah mezi vypovídáním o sobě tedy primárně a vzhledem k jinému tedy odvozeně chápe Simplikios podle všeho tak, že místo, které zahrnuje pouze mne, je primární význam místa, zatímco to, v čem jsou kromě mne i jiná tělesa, představuje význam odvozený. Argumentuje přitom tím, že k identifikaci místa jakožto společného slouží právě poukaz k jiným tělesům, zahrnutým do stejného místa. Oproti moderní komentátorské tradici za příklad místa, jež zahrnuje pouze mne,

⁸⁰ Srv. *In Phys.* 535,1–537,4.

Simplikios uvádí dům či zemi. Upozorňuje však zároveň, že bude třeba vypracovat pojem bezprostřednosti, který je sice užit při charakterizaci místa v primárním významu, sám se ovšem vypovídá skrze jiné, totiž to, co do sebe zahrnuje.

Ross vychází ze stejné interpretační tradice, odlišuje se pouze důrazem, který klade na existenci prostředkujících společných míst.⁸¹ Těleso A může být v B, B v C a C v D, atd., tak, že B, C, D jsou společná místa pro A. Stejně tak Hussey, podle nějž pro jednoznačnou identifikaci predikování místa ve vlastním smyslu s vlastním místem svědčí skutečnost, že nejvíce společné místo - tedy svět, neslouží k lokalizaci ve smyslu odlišení umístění tělesa.⁸² Helen Langová oproti tomu upozorňuje na pasáž *Phys.* III 1, kde Aristotelés ohlašuje, že předmětem našeho zkoumání ve *Fyzice* musí být to, co je „všemu společné a obecné (*πάντων εἶναι κοινὰ καὶ καθόλου ταῦτα*), [...] neboť zkoumání o tom, co je zvláštní vlastností každé jednotlivé věci, je pozdější než úvaha o tom, co je společné (*ὕστερα γὰρ ἡ περὶ τῶν ἰδίων θεωρία τῆς περὶ τῶν κοινῶν ἐστίν*).“ Vzhledem k tomu, že se Aristotelés bezprostředně po pozdější definici místa jako meze ve IV 4, 212a20-23 obrací ke světu, hájí Helen Langová jako jedna z mála tezi, podle níž je vlastní definicí místa, jíž se Aristotelés na začátku čtvrté knihy *Fyziky* zabývá, místo společné nikoli vlastní.⁸³

Podle Benjamin Morisona chce Aristotelés v této pasáži ukázat, jak uvažují ti, kteří se sice správně domnívají, že místem tělesa je jistá hranice, mylně ovšem tvrdí, že je to hranice obklopaného tělesa samého.⁸⁴ Provádí k tomu pomocné odlišení dvou významů předložky *ἐν*, jíž Aristotelés bez výjimky užívá při

⁸¹ Srv. D. Ross (1936), str. 565 ad loc.

⁸² Srv. E. Hussey (1982), str. 103-104 ad loc.

⁸³ Srv. H. Lang (1999), str. 74-76.

⁸⁴ Srv. B. Morison (2002), str. 55-56.

predikaci místa z analyzovaného příkladu, a to nejen když mluví o tom, že jsme ve světě a vzduchu, ale i když chce říci, že jsme na zemi. Morison proto navrhuje *ἐν* na jednu stranu chápat ve smyslu obklopujícího pojmání, na straně druhé ve smyslu pojmání zahrnujícího. Ryba je ve vodě ve smyslu obklopování, zatímco já jsem nyní v Praze ve smyslu zahrnutí. Mezi tím, co mne obklopuje, je pak možné vymezit to, co mne obklopuje bezprostředně, v našem příkladě tedy vzduch, a také to, co mne obklopuje zprostředkovaně, zde nebeská sféra.⁸⁵ Aristotelés chce identifikovat vlastní místo, jež je tím, co mne obklopuje bezprostředně. V dalším již Morison přijímá Rossovu identifikaci vlastního a společného místa s predikováním o sobě a vzhledem k jinému. Drží ovšem odlišení, podle něhož sice svět, vzduch, země i mé vlastní místo jsou všechno má místa, radikálním způsobem se ovšem liší v tom, jakým způsobem se k nim vztahují, tedy tak, že do jednoho jsem zahrnut, druhé obklopuje mne i další tělesa, zatímco to třetí neobklopuje nic jiného než mne. K odlišení těchto jednotlivých významů proto podle Morisona Aristotelés přistupuje v další kapitole.

Nejradikálnější interpretaci dané pasáže podává Rémi Brague.⁸⁶ Zakládá ji na překvapivé asymetrii mezi společným a vlastní místem. Ta se ovšem netýká jejich vztahu k obecné

⁸⁵ B. Morison (2002), str. 55 a str. 63, pozn. 28 ve své interpretaci zpočátku vychází z překladu Edwarda Husseyho, který *ἐν τῷ οὐρανῷ* v 209a33 rozumí ve smyslu nebeské sféry a překládá tak jako „in the heavens“. Hardie a Gay či Pellegrin naproti tomu vycházejí z interpretační tradice, jež je založena na Simplikiově poznámce z *In Phys.* 535,18-19, podle níž je zde tento termín používán ve smyslu světa, a proto je překládán jako „world“ či „univers“. K této výkladové tradici se později přihlašuje i Morison, když odmítá chápat jako nejvíce společné místo nebeskou sféru.

⁸⁶ Srv. R. Brague (1988), str. 286-289.

distinkci v predikaci, nýbrž jinde nekomentovaného rozdílu v tom, co tato místa do sebe zahrnují. Jestliže totiž v případě společného místa jsou to bez výjimky tělesa,⁸⁷ pak v případě místa vlastního jsi to ty, Aristotelem ve *Fyzice* zcela ojediněle⁸⁸ oslovený druhou osobou singuláru.⁸⁹ Důvodem pro tuto asymetrii není nic jiného než prostá skutečnost, že jako vlastní místo nemůžeme vnímat místo jiného tělesa, než svého vlastního těla. Proto je skutečným přechodem mezi společným a vlastním místem tato změna předmětu, jež Aristotelovi nedovoluje mluvit o nějakém tělese či člověku, nýbrž osobně o tobě, pochopeném jako mém jiném. Zkušenost tebe je zkušeností prostorovosti, která nám umožňuje myslet vlastní místo. Podle Braguea je tak pojem místa v Aristotelově koncepci jistým kompromisem mezi ohledem kosmologickým a fenomenologickým.

2.2 Místo jako látka

My se v našem výkladu kloníme nejvíce k těm interpretům, kteří zdůrazňují dialektický charakter zkoumání, tedy k tradici, jež následuje Simplikia. Klíčové se tu zdá být členění daného textu na část s vyslovenou hypotézou, pomocné obecně platné teze a vyvozené závěry. K tomuto odlišení ovšem nejlépe dospějeme

⁸⁷ Srv. IV 1, 208b4; 5, 212a31, b7, 10, 19, 25-27, 29.

⁸⁸ Ta je dobře patrná rovněž ze Simplikiova komentáře, jenž ve svém shrnutí tohoto příkladu druhou osobu singuláru zaměňuje za osobu první.

⁸⁹ Toto čtení je zdůrazněno i v Rémi Braguem navrhovaném vlastním překladu dané pasáže: „Je veux dire, par exemple, que toi (*σὺ*), tu es maintenant dans l'univers (*ouranos*) parce que (tue es) dans l'air (= dans l'atmosphère), (et que) celui-ci à son tour (est) dans l'univers; et (tue es) dans l'air parce que (tue es) dans (= sur) la terre, et de même (tu es) dans celle-ci parce que (tu es) dans ce lieu-ci, qui n'enveloppe (*περιέχει*) rien de plus que toi.” R. Brague (1988), str. 286-287.

srovnáním s analogickým textem, který vede k opačnému závěru, totiž že se místo nezdá být tvarem, nýbrž látkou: „Uvažujme-li tudíž takto, je místo tvarem (*εἶδος*) každé věci; pokud se však zdá, že místo jest rozlehlostí (*διάστημα*) velikosti, jest látkou (*ὑλη*). Neboť rozlehlostí je něco jiného než velikost; jest to, co je tvarem obklopeno a omezeno, jako například plochou a mezí. Taková je však látka a neurčitelné (*ἢ ὑλη καὶ ἀόριστον*), neboť když koule je zbavena meze a vlastností, nezbyvá nic mimo látku. Proto také Platón v *Timáiovi* praví, že látka a prostor jest totéž, totiž to, že to, co má podíl v utváření (*μεταληπτικόν*), a prostor, jest jedno a totéž. A i když tam a v takzvaných nenapsaných názorech to, co má podíl v utváření, pojímá v různém způsobu, přece se vyjádřil, že místo a prostor jest totéž. Neboť všichni říkají, že místo jest něco; co však jest, jedině tento se pokusil říci.“ (209b6-17)

Na začátku textu, jež se zabývá druhou možností, čím by se místo mohlo podle jistých vlastností zdát být, zcela chybí obecné odlišení dvojího způsobu predikace, jež uvozovalo první text. Podle toho by se toto odlišení mělo vztahovat na oba uvažované příklady. Potvrzuje to i uvození *ἐπεὶ δὲ*, jež se ve stejné souvislosti objevuje v 211a23, kde Aristotelés znovu připomíná příklad s bytím ve vzduchu a ve světě jako ve vlastním a společném místě. Na počátku tedy vycházíme z obecné premisy, již musíme být schopni vztáhnout k celé pasáži, nikoli jen k její první části, jak se o to pokouší většina interpretů.⁹⁰ Toto chápání ostatně podporuje shodné uvození pomocí *Ἐπειδὴ* celé knihy *Fyziky* v 184a10, kdy Aristotelés podává výchozí obecný předpoklad, podle něžž každá věda musí zkoumat principy a příčiny, a stejně začíná i třetí kniha (III 1, 200b12), kde je poprvé ohlášeno zkoumání místa. Začátek druhé kapitoly čtvrté knihy se začátkem první kapitoly knihy první

⁹⁰ K tomuto použití *ἐπεὶ δὲ* v *Metafyzice* A7 srv. A. Laks (2000), str. 213.

spojuje rovněž odkaz k metodologii, která je primárně probírána v Aristotelových logických spisech, především v *Druhých analytikách*.⁹¹

Je-li tomu tak, pak ovšem musíme přehodnotit členění celé pasáže.⁹² Ta je uvozena obecným předpokladem o dvou způsobech predikace, jejichž aplikací je vypovídání místa členěno na místo vlastní a společné. (209a31-33). Poté následuje příklad, který se bude opakovat v 211a23. Srovnáme-li obojí užití příkladu, měli bychom dojít k závěru, zda patří výhradně k první části argumentace, nebo zda se podobně jako obecný předpoklad o predikaci nevztahuje k oběma částem. Vzhledem k tomu, že závěrem druhého užití příkladu je podle všeho tvrzení, že místem je nejbližší obklopující hranice tělesa, měla by zřejmě platit první varianta. Jak však uvidíme dále, výklad druhého užití příkladu není zcela jednoznačný.⁹³ Opačné tvrzení, totiž že příklad ilustruje obecný předpoklad a další argumentace je jeho rozvinutím, lze doložit dvojím užitím odkazu k jazykovým funkcím na řádcích 209a31 a 33: „jako se všechno vypovídá (*λέγεται*) jednak vzhledem samo k sobě, jednak k jinému [...]“ tak také „říkám (*λέγω*), že ty jsi nyní ve světě“.

Běh argumentace by pak vypadal takto: (a) obecná teze o predikaci – o všem mluvíme (1) vzhledem k němu samému i (2) vzhledem k jinému, (b) aplikace teze o predikaci – o místě mluvíme jako o (1) vlastním a (2) společném (c) pokud o místu uvažujeme jako o tom, co prvně obklopuje každé jednotlivé těleso, pak je místo hranicí, je-li hranicí, pak je tvarem a utvářením každé

⁹¹ *Phys.* I 1, 184a10 odkazuje k *Anal. Post.* 71b9-12., *Phys.* IV 2, 209a31 odkazuje k *Anal. Post.* I 4.

⁹² K tradičním členěním dané pasáže srv. D. Ross (1936), str. 371-372 ad loc, E. Hussey (1982), str. 103-106 ad loc a K. Algra (1994), str. 172.

⁹³ Srv. str. 73nn této práce.

věci, (d) pokud o místě uvažujeme jako o tom, co je rozlehlostí, pak je látkou, neboť rozlehlost je to, co je jako neurčité obklopeno tvarem a omezeno plochou. Otevřený zatím ponecháváme odkaz k Platónově dialogu *Timáios*, i přesto lze z tohoto členění vyvodit možné čtení, podle něhož, tak jako se má (a_1) k (b_1) a (a_2) k (b_2) , bude se mít i (a_1) a (b_1) k (c) a (a_2) k (b_2) k (d), tedy v této úvaze bude tvar to, o čem se mluví jako o vlastním místě, a látka to, o čem se mluví jako o místě společném.

2.3 Místo není ani tvar, ani látka

K výše navrženému čtení by přitom nepoukazovala pouze naznačená argumentační symetrie, nýbrž i pozdější analýzy vedoucí k odmítnutí obou hypotéz.⁹⁴ Místo podle Aristotela není ani tvarem ani látkou, neboť ani jedno ani druhé není od věci oddělitelné, a vzhledem k tomu, že se tělesa přemísťují, místo od věci oddělitelné být musí. Potvrdit by je ovšem měl především výklad druhé z odmítnutých možností, totiž že místo je rozlehlostí. O hypotetičnosti tohoto argumentačního běhu, podobně jako v případě prvního, kde v 209b2-3 Aristotelés mluvil o *δόξειεν*, svědčí užití *δοκεῖ* v 209b5. Tak jako se nám zdálo, že je místo tím, co první obklopuje, tak se nám nyní může zdát být rozlehlostí velikosti. Pojem rozlehlost - *διάστημα* je obvykle užíván ve smyslu intervalu, tedy toho, co je mezi krajními hranicemi. Takto byl tento termín ostatně použit již ve *Phys.* III 3, 202a19, kdy při výkladu pohybu Aristotelés mluvil o tom, že „vzdálenost (*διάστημα*) od jedné k dvěma a ode dvou k jedné jest táž, a jako je stejná

⁹⁴ Viz 211b10-14 a 211b29-213a11.

vzdálenost ve směru zdola nahoru a shora dolů“.⁹⁵ Rozlehlost je tedy třeba chápat v jednoduchém smyslu protikladu meze prvního obklopujícího z předchozího argumentačního běhu.

Podle Aristotela je rozlehlost velikosti látkou. Argumentem mu pro to je myšlenkový experiment, v němž postupně odnímá jednotlivé kvality zvolenému tělesu. Zbavíme-li kouli meze, která určuje její tvar a velikost a všech vlastností, jež určují charakter její látky, pak nezbude nic jiného než beztvará kvality zbavená látka, jež je identická s jakousi masou. Propracovanější verzi stejného argumentu Aristotelés užívá i v *Metafyzice* VII 3, 1029a10-19, když zkoumá, zda je látka podstatou. I zde ukazuje, že poté co těleso zbavíme délky, šířky a hloubky, nezbude nic jiného než látka, jež je zde popisována jako to, co neoznačuje nic určitého. Argumentace je nepřímou vedena proti těm, kteří za místo považují trojrozměrnou rozlehlost, o níž sice mohou tvrdit, že má netělesnou povahu. Aristotelés se však tímto myšlenkovým experimentem pokouší prokázat opak, totiž že mělo-li by být místo rozlehlostí, pak bude ve skutečnosti látkou.

2.4 Místo v Platónově *Timáiu*

V tomto kontextu je třeba chápat i následující samostatný argument, jež je věnován Platónovu dialogu *Timáios*. Přestože právě Platónova koncepce bude předmětem Aristotelovy kritiky, zde poukaz k *Timáiovi* slouží jako pomocný argument, jímž má být podpořena teze o identifikaci trojrozměrné rozlehlosti s látkou. Celý Aristotelův odkaz k Platónovi je, jak tomu v těchto případech v Aristotelových textech velmi často bývá, mimořádně sporný.

⁹⁵ K tomu srv. P. Pellegrin (2000), str. 207 ad loc. Pro odlišné užití pojmu *διάστημα* srv. první apórii v 209a4, kde Aristotelés tvrdí, že místo má tři rozměry, délku, šířku a výšku, kterými se určuje každé těleso.

Aristotelés sice na počátku čtvrté knihy tvrdil, že o místě neexistují předchozí pojednání,⁹⁶ zde však říká, že se Platón jako jediný mezi všemi, kteří tvrdí, že místo je, pokusil říci, i co je. Ačkoli zde chce Aristotelés prokázat identifikaci trojrozměrně pochopeného místa s látkou, v souvislosti s Platónem nemluví o pojmu *τόπος*, nýbrž o pojmu *χώρα*.⁹⁷ Oboje bez argumentu ztotožňuje až na řádce 209b15, když už svůj výklad uzavřel.

Argumentaci z Platónova *Timáia* lze shrnout následovně: (1) Platón v *Timáiovi* ztotožňuje pojmy *τὸ μεταληπτικόν* a *χώρα*. (2) Pojem *τὸ μεταληπτικόν* je ovšem v kontextu dialogu *Timáios* bezpochyby identický s látkou. (4) Z bodů (1) a (2) plyne, že Platón ztotožňuje *χώρα* s látkou. (5) V tzv. nepsaných názorech (*ἄγραφα δόγματα*) je sice pojem *τὸ μεταληπτικόν* používán rozdílným způsobem, přesto však Platón *τόπος* a *χώρα* ztotožňuje.⁹⁸ Spornost Aristotelovy argumentace vychází především ze skutečnosti, že se v Platónově dialogu *Timáios* pojem *τὸ μεταληπτικόν* vůbec nevyskytuje.⁹⁹ Podle komentátorů, kteří navazují na Simplikia, zde Aristotelés odkazuje k pasáži *Tim.* 51e–52d,¹⁰⁰ kde Platón provádí distinkci mezi tím, co je vždy stejné a přístupné pouze rozumu, a tím, co se mění a je přístupné smyslovému vnímání. Oproti jiným textům, kde Platón toto klasické odlišení mezi idejemi a věcmi provádí, zde rovněž postuluje třetí druh jsoučna, o němž říká, že je podobně jako ideje věčný a slouží jako to, co přijímá vše vznikající. A právě k tomuto přijímajícímu (*μεταλαμβάνον*), které je Platónem v dialogu *Timáios*

⁹⁶ Viz *Phys.* IV 1, 208a34–b1.

⁹⁷ F. Solmsen (1960), str. 131.

⁹⁸ Takto E. Hussey (1983), s. 105 ad loc.

⁹⁹ P. Pellegrin (2000), str. 208, pozn. 3.

¹⁰⁰ Narozdíl od jiných příslušníků této interpretační tradice B. Morison (2002), str. 113–121 odkazuje k pasáži *Tim.* 48e–53c.

popisováno sérií analogií, záměrně však není nikdy přesněji vymezeno, Aristotelés podle všeho odkazuje, když ve druhé kapitole čtvrté knihy *Fyziky* mluví o pojmu *τὸ μεταληπτικόν*.

Pokud bychom textu rozuměli takto, pak bychom mohli připustit, že Platón v *Timáiovi* 51a4–b1 ztotožňuje *χώρα* a *μεταλαμβάνον* respektive *τὸ μεταληπτικόν*. Podobně bychom mohli postupovat i v případě pojmu *χώρα*. Podle pasáží *Tim.* 52a8, b4 se totiž zdá, že Platón skutečně používá pojmy *τόπος* a *χώρα* záměně bez přesnějšího vypracování, tak jak k nim na začátku dialektického zkoumání ostatně odkazoval i sám Aristotelés.¹⁰¹ Obtížnější je však již identifikace *τὸ μεταληπτικόν* a *ἄλη*, neboť tento termín je v Platónově dialogu užit pouze jednou, a to ve zcela odlišném kontextu.¹⁰² Tuto identifikaci tedy nemůžeme provést na základě textové analýzy, nýbrž výkladem Aristotelova vlastního filosofického přístupu k Platónově dialogu, kde je tento třetí druh vykládán. Motivace Aristotelova výkladu je však lépe než v této pasáži patrná z následujícího textu, v němž se k Platónově koncepci kriticky vrací: „Avšak Platón nám musí říci, máme-li se v řeči odchýlit, proč ideje a čísla nejsou v místě, je-li totiž místo tím, co má podíl v něčem (*τὸ μεδεκτικοῦ*), ať je to velikost a malost (*τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ*), ať látka (*τῆς ἄλης*), jak napsal v *Timáiovi*.“ (*Phys.* IV 2, 209b34 – 210a2)

¹⁰¹ Srv. D. Ross (1936), str. 565 ad loc. Srv. rovněž K. Algra (1995), str. 35, který pro zpochybnění jasného odlišení mezi pojmy *τόπος* a *χώρα* odkazuje k *Tim.* 79d4, kde je podle něj *χώρα* třeba překládat jako „místo“. Nejpodrobnější studii ke vztahu mezi pojmy *τόπος* a *χώρα* představuje J.-F. Pradeau (1995), jenž se zabývá typologií užití obou termínů v celém Platónově díle. Sedmi případům užití pojmu *χώρα* ve fyzikálním kontextu *Timáia* je podle Pradeaua společné jeho pochopení jako něčeho, co tělesa mají – zpravidla je vázán na slovesné tvary odvozené od *ἔχειν*.

¹⁰² Viz. *Tim.* 69a.

Pojem τὸ μεθεκτικόν zde zastupuje pojem τὸ μεταληπτικόν, užívaný v předchozím textu a svědčí tak o jisté pojmové volnosti, na níž jsme v souvislosti s polemikou s Platónem upozornili již dříve. Vše je ještě komplikováno dalším poukazem k nenapsaným naukám, jenž je v tomto textu na jedné straně přítomen v odlišení čísel a idejí, které v Platónových dialozích není takto plně rozvinuto a známe je spíše z Aristotelových referencí, a na straně druhé ve zmínce o pojmové dvojici velikého a malého, jež je jmenována paralelně s látkou a terminem τὸ μεθεκτικόν.¹⁰³

Klíčovou otázkou zůstává, o jaké látce zde Aristotelés mluví.¹⁰⁴ Podle všeho se nemůže jednat o specifickou látku jednotlivé substance, neboť ta nemůže být věčná, jak o ní v této souvislosti Platón v dialogu *Timáios* pojednává. Taková interpretaci by rovněž odporovala logice probíraného tématu, jež je uvozeno myšlenkovým experimentem s postupným odnímáním kvalit daného předmětu. Nejbliže by snad tato látka mohla být tomu, co můžeme nazvat inteligibilní látkou,¹⁰⁵ neboť je schopna přijímat ideje.¹⁰⁶ Tomu by odpovídal nejen odkaz k pojmové dvojici velikého a malého, jak ji známe z častých Aristotelových odkazů k Platónovým nenapsaným naukám, ale i poznámka o látce a neurčitelném (ἀόριστος), neboť právě pojem neurčené dvojice -

¹⁰³ Pro stejnou identifikaci velikého a malého s látkou srv. *Met.* 988a11-14: „[...] a na otázku, co jest látka, jež jest podkladem, o které se u smyslových věcí vypovídají ideje a u ideí jedno, [Platón] odpovídá, že jest dvojitostí, totiž velikostí a malostí.“

¹⁰⁴ K odlišné diskusi Platónovy koncepce srv. *GC* 329a14-17.

¹⁰⁵ Takto E. Hussey (1983), str. 105 ad loc.

¹⁰⁶ Otázka, co vlastně Platónova látka v *Timáiovi* přijímá, se stala předmětem rozsáhlé diskuse již ve starověku. Podle R. Sorabjiho (1988), str. 17-20 o ní svědčí především Simplikiovo odlišení čtyř různých významů pojmu διάστημα.

ἀόριστος δυνάς Aristotelés často používá jako synonymum pro veliké a malé, respektive látku.

Rozhodujícím argumentem pro takovéto chápání látky je však pasáž z první knihy *Metafyziky*, kde Aristotelés ve stejném kontextu tvrdí, že Platón pojímal látku jako něco netělesného: „[...] jedni mluví o počátku jako o látce (ὡς ὕλην), ať si jej už myslí jako jeden nebo ve větším počtu a ať jej pokládají za těleso anebo za něco netělesného (ἀσώματον), jako na příklad Platón velikost a malost (τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸν)“ (*Met.* I 6, 988a24). I z této formulace je jasně patrné, že se Aristotelés Platónovi nepokouší přisoudit vlastní koncepci látky, jež je, jak jsme ukázali výše, s Platónovým pojetím pojmu *χώρα* neslučitelná. Namísto toho mu Aristotelés připisuje takové pojetí látky, které ji ztotožňuje s jakousi látkovou, byť netělesnou trojrozměrnou rozlehlostí, čímž podporuje svůj výchozí argument o látkovém charakteru místa pochopeného jako rozlehlost.¹⁰⁷

Poté, co Aristotelés takto načrtl dva možné přístupy k tomu, co je místo, z nichž první vychází z přesvědčení, že místo je hranice jistého druhu, zatímco ta druhá je považuje za jistou rozlehlost, ukazuje, proč místo nemůže být ani jednou z konsekvencí, k nimž oba přístupy vedou, totiž, že by místo bylo tvarem či látkou tělesa. Výsledkem celé argumentace z *Phys.* IV 2, 209a31–b17 zatím není nic jiného než prosté konstatování, že poznat podstatu místa je nesnadné. A to nikoli pouze proto, že to vyžaduje „velmi bystrého pohledu“, nýbrž i proto, že není snadné poznat tvar bez poznání látky a naopak. Oproti tomu ukázat, že místo nemůže být ani tvarem ani látkou, tolik obtížné není. Vylučuje to skutečnost, že jak látka, tak tvar nejsou od věci

¹⁰⁷ K otázce, zda je Aristotelova interpretace Platónova výkladu z *Timáia* obhajitelná, srv. D. Keyt (1961) a K. Algra (1994). Str. 110-117.

odlučitelné, zatímco místo být odloučeno může. Tuto tezi Aristotelés opět podporuje příkladem z přemístování:¹⁰⁸ tam, kde byl vzduch, je nyní voda, když dojde k přemístěním mezi vzduchem a vodou, totiž když vodu nalijeme do nádoby a ona tak vytlačí vzduch, který byl původně na místě, jež nyní zabírá voda. Argument je založen na předpokladu, že tvar a látka jsou logicky vztaženy k tělesu, bez nichž jsou nemyslitelné. Jak však ukazuje Simplikios, argument rovněž těží z obrazné podobnosti mezi místem a nádobou. Místo totiž podobně jako nádoba obklopuje těleso, jež se v něm nachází, stejně tak jako ona však není jeho součástí a je od něj oddělitelné.¹⁰⁹

V tomto odmítnutí konkurenčních teorií tak Aristotelés rovněž naznačuje bytostný význam místa, jakožto toho, co slouží jako nádoba přijímající pohybující se tělesa. Vrací se tak k východisku z počátku celého zkoumání místa ze začátku první kapitoly čtvrté knihy, kde formuloval přednost místního pohybu pro následující zkoumání, kterou nikdy nepřestane znovu a znovu v celém zkoumání zdůrazňovat. „Místo není ani částí ani stavem, nýbrž je od každé věci odlučitelné. Zdá se totiž (*δοκεῖ*), že místo jest něčím takovým jako nádoba, neboť nádoba je přenosné místo, nádoba však není nic z věci. Pokud tedy místo je od věci odlučitelné, potud není tvarem; pokud však věc obklopuje, potud jest něčím jiným než látkou. Zdá se totiž vždycky (*δοκεῖ δὲ αἰεὶ*), že to, co jest někde, jest samo něčím a něčím různým od toho, co je mu vnější.“ (*Phys. IV 2, 209b28-33*)

Na tomto základě, který je charakteristický opakovaným zdůrazněním předběžnosti probíraných teorií,¹¹⁰ Aristotelés rovněž podává kritiku Platónovy koncepce, kterou předtím užíval pro

¹⁰⁸ Poprvé jej používá v 208b2.

¹⁰⁹ Srv. Simplikios, *In Phys.* 543,30.

¹¹⁰ Srv. dvojí užití *δοκεῖ* na řádcích 209b28 a 32.

výklad látkového charakteru místa pochopeného jako rozlehlost. A zmiňuje rovněž další problémy spojené s místem pochopeným jako tvar či látka: (1) jak by se těleso mohlo pohybovat na své vlastní místo, neboť místo nemůže být tím, u čeho není pohyb a (2) rozdíl nahoře a dole, jak již bylo řečeno dříve. Kdyby místo bylo látkou, nemohlo by těleso změnit místo – tedy svou látku a přitom zůstat nezměněno.¹¹¹ Dalším problémem, k němuž se Aristotelés v závěru druhé kapitoly svého výkladu vrací, je problém, spočívající ve skutečnosti, že (3) kdyby místo bylo tvarem či látkou, pak by nebylo oddělitelné od tělesa, a tedy by bylo místo v místě.

Poslední ze zmiňovaných problémů vyplývajících z pochopení místa jako tvaru či látky se týká změny: (4) „kdykoli se ze vzduchu stane voda, zaniká místo, neboť těleso nově vzniklé není na témž místě. Který je to tudíž druh zániku?“ (*Phys.* IV 2, 210a9-11) Alexandros tomuto argumentu rozumí následovně: pokud je tvar místem, pak jestliže se vzduch změní ve vodu, tvar vzduchu zaniká, a tedy zaniká i místo. Místo však zaniknout nemůže. Na druhou stranu, pokud je látka místem, obtíže nastávají, když se voda změní ve vzduch, látka zůstává stejná, ale místo se mění.¹¹² Tato interpretace vychází z předpokladu, že podobně jako předchozí argumenty, i tento se vztahuje k předchozí hypotéze o místě pochopeném jako tvar či látka. Opačné tvrzení, totiž že je tento argument na předchozí hypotéze nezávislý, zastává Aspasius, podle něhož se týká prosté změny velikosti: když se vzduch mění na vodu, dochází ke změně většího tělesa v menší, pak by se ovšem mělo zmenšovat i místo, tedy zanikat větší a vznikat menší. Jak by však místo mohlo zaniknout?¹¹³ K této interpretaci se proti Simpliciovi s Alexandrem přiklání i Ross, který v argumentu z

¹¹¹ Srv. E. Hussey (1983), str. 106 ad loc.

¹¹² Simplicios, *In Phys.* 549,25–550,4. Srv. D. Ross (1936), str. 567-568.

¹¹³ Simplicios, *In Phys.* 549, 12. Srv. D. Ross (1936), str. 567-568.

210a9-11 spatřuje komplement k argumentu z 209a27-29, kdy Aristotelés identickou otázku kladl v opačném gardu, tedy co se děje s místem při růstu tělesa: „jak to tedy vysvětlíme, pokud se týče toho, co roste? Neboť podle toho, co předcházelo, musí místo růsti spolu s tělesem, není-li místo ani menší ani větší než každé těleso.“

Rossův argument se nezdá být zcela přesvědčivý, neboť k úplné analogii zde chybí konkrétní poukaz ke vzduchu a vodě, a není řeč o zmenšování a zvětšování místa, nýbrž o jeho vzniku a zániku. Ze sledu argumentace se navíc zdá být patrným, že se Aristotelés stále vztahuje k původní hypotéze o místě jako tvaru a látce. To je dobře patrné i ze samého závěru textu druhé kapitoly čtvrté knihy, neboť zde oproti závěru kapitoly první dochází k posunu: Aristotelovo dialektické zkoumání již neproblematizuje existenci místa, nýbrž výhradně jeho podstatu. V tomto posunu rovněž tkví vnitřní jednota prvních dvou kapitol jinak ne zcela přesně strukturovaného zkoumání. Jeho základ je však zřejmý. Aristotelés provádí dialektické zkoumání, v jehož rámci nejprve naznačil důvody pro existenci místa, aby je vzápětí v aporetickém výkladu zpochybnil, totéž pak provádí i v případě jeho podstaty. Paralelně s tím však rovněž načrtává jisté charakteristiky, jež budou platné pro jeho vlastní výměr místa, a odkazuje rovněž k metodologii zkoumání.

3. „Být v“

Třetí kapitola se na první pohled zdá být relativně samostatným pojednáním, jež se ke zkoumání bytnosti místa vztahuje pouze volně. Nejméně ve třech případech však přináší důležitý pokrok v dílčích úvahách o povaze místa: (1) Aristotelés zde zvažuje otázku, zda něco může být v sobě samém (a25 – b22), (2) vyvrací

Zénónův protiargument, podle nějž, existuje-li místo, pak je samo v místě, čímž vzniká nekonečný regres (b22-27), a (3) přináší další argumenty proti hypotéze, že místo je látka či tvar (b27-31).¹¹⁴ Tyto otázky odkazují jak zpět ke zkoumání, které již bylo provedeno, tak předjímají vlastní Aristotelův výměr místa, jemuž budou věnovány čtvrtá a pátá kapitola čtvrté knihy. Zda něco může být v sobě samém, je nutné uvážit, neboť v souvislosti s pochopením místa jako látky či tvaru, padla otázka, zda by mohlo být místo v místě – 210a5-9.¹¹⁵ Zénónovu apórii Aristotelés načrtl již v pasáži 209a23-26¹¹⁶ a otázce, zda je místo tvarem či látkou, se věnoval v předchozí kapitole.

Odlišnost této kapitoly čtvrté knihy vůči zbylým kapitolám, v nichž se Aristotelés zabývá zkoumáním bytnosti místa, spočívá v jejím výhradním zaměření na analýzu jazykových funkcí. Aristotelés se v ní totiž bude věnovat vymezení jednotlivých způsobů, jakými používáme formulaci „být v“. Jak je dobře známo, tento postup je v Aristotelových textech velmi častý. Snad vůbec nejlépe o tom svědčí skutečnost, že celou jednu knihu *Metafyziky* zcela vyplňuje podobné zkoumání, totiž výměr, jakým způsobem jsou užívány důležité filosofické pojmy jako je počátek, příčina či prvek. V páté knize *Metafyziky*, která je tímto zkoumáním, najdeme dokonce paralely k našim přítomným analýzám toho, jak se užívá formulace „být v“.

Tuto metodu však Aristotelés neužívá pouze v *Metafyzice*, ale i v některých dalších pasážích *Fyziky*. Ve třetí kapitole druhé knihy Aristotelés vypočítává kolika způsoby se vypovídá příčina¹¹⁷

¹¹⁴ Srv. D. Ross (1936), str. 568 ad loc.

¹¹⁵ Srv. str. 46 této práce.

¹¹⁶ Srv. str. 30 této práce.

¹¹⁷ *Phys.* II 3 až na drobné změny textově zcela odpovídá *Met.* V 2. Tato skutečnost vyústila v diskusi o vzájemné závislosti mezi oběma pasážemi, již

a ke svému postupu se rovněž vyjadřuje obecně.¹¹⁸ Tvrdí totiž, že užíváme-li výrazu „být příčinou“ v několika významech, pak z toho vyplývá, že totéž může mít více příčin. Podle všeho se zde tedy nejedná o pouhou nominální definici, nýbrž o skutečné vymezení věci. Aristotelés zde rovněž ukazuje, že přestože se příčina vypovídá mnoha způsoby, jejich užití i ony samy můžeme rozdělit do několika skupin a odlišit mezi nimi původnější a odvozenější.¹¹⁹ Obdobně postupuje i ve třetí knize, když probírá neomezeno. V páté kapitole odlišuje čtyři různé způsoby, v nichž se může vypovídat neomezeno, neboť podobně jako o příčině i o neomezenu je „nejprve třeba uvážit v kolika významech se o něm mluví.“ (*Phys.* III 4, 204a2-3) A konečně, již ve druhé kapitole první knihy *Fyziky* Aristotelés připomíná zcela základní východisko svého myšlení, když neopomene zmínit, že se „o jsoucnu mluví v mnoha významech (πολλαχῶς λέγεται τὸ ὄν)“ (*Phys.* I 2, 185a21)

shrnuje Ross, jenž se přiklání k Asklépiově svědectví z *Met.* 305, 19, podle něž byly jisté části páté knihy *Metafyziky* ztraceny a později doplněny, což mohl udělat nejen pozdější editor knihy, ale i sám Aristotelés. Viz D. Ross (1936), str. 511 ad loc.

¹¹⁸ „[...] musíme uvažovat o příčinách, jaké jsou a kolik jich je. Neboť naše zkoumání směřuje k vědění (*εἰδέναι*) a máme za to, že o věci nemáme vědění, dokud nepochopíme její proč, tj. její první příčinu. Je zjevno, že i my si musíme počínat jak v otázce vzniku a zániku, tak každé přírodní změny, abychom poznali jejich principy a potom se pokusili převést na ně každou věc z toho, co hledáme (*ζητούμενον*).“ (*Phys.* II 3, 194b16-23)

¹¹⁹ „Způsobů příčin je sice na počet mnoho, shrneme-li je na nejdůležitější, jest jich méně. O příčinách se totiž mluví v mnoha významech (*λέγεται γὰρ αἴτια πολλαχῶς*), a to i o příčinách stejného druhu, o jedné ve smyslu původnějším, dřívějším, o druhé ve smyslu pozdějším, odvozenějším, jako například příčinou zdraví jest lékař a odborník, příčinou oktávy jest dvojnásobek a číslo, [...]“ (*Phys.* II 3, 195a26-32)

Vnitřně strukturovaný postup zkoumání jazykových funkcí směřující k vědění bytnosti věci, jak jsme jej naznačili v případě výkladu příčiny z druhé knihy *Fyziky*, odpovídá velmi přesně kupříkladu analogickému výkladu možnosti z deváté knihy *Metafyziky*. I tam Aristotelés nejprve připomíná, že se o výrazu možnost mluví v mnoha významech,¹²⁰ z nichž některé jsou užívány pouze stejnojmenně na základě podobnosti,¹²¹ zatímco jiné skutečně spadají do jednoho druhu. Předmětem našeho zájmu jsou ty druhé. Mezi nimi pak dále můžeme odlišit prvotní a odvozené způsoby jejich užití,¹²² mezi nimiž je vztah vzájemné závislosti takový, že ty odvozené mohou být vysvětleny pomocí těch prvotních užití.¹²³ Jak před časem ukázal Michael Frede, úskalí tohoto postupu tkví ve skutečnosti, že v něm není přesně odlišeno, kdy Aristotelés mluví o určitém slově, jeho specifickém užití, o tom, co toto slovo ve specifickém užití označuje, či co označuje při zcela běžném užití.¹²⁴ To vede k příliš rychlým závěrům, které z distinkce v užití jistého slova bez dalšího usuzuje na skutečnou existenci odlišných věcí.

Této obtíže si musíme být vědomi i při analýzách našich pasáží čtvrté knihy *Fyziky*. Přestože se totiž, jak jsme viděli výše, zpočátku její třetí kapitola může jevit jako na zbytku zkoumání relativně nezávislá, její zařazení je zcela organické. A to nejen

¹²⁰ „[O] výrazu „možnost“ a „mohoucnost“ se mluví v mnoha významech (λέγεται πολλαχῶς)“ (*Met.* IX 1, 1046a4-6)

¹²¹ „Nechejme stranou ty z nich, jež sem náležejí jenom stejnojmenně (ὁμονύμως λέγονται)“ (*Met.* IX 1, 1046a6-7)

¹²² „V těchto všech určeních jest pojem možnosti v původním smyslu (πρώτης δυνάμεως λόγος)“ (*Met.* IX 1, 1046a15-16.)

¹²³ „[I] v pojmech těchto možností posledních jsou v jisté míře obsaženy pojmy prvnějších (ἐν τοῖς τούτων λόγοις ἐνπάρχουσί πως οἱ τῶν προτέρων δυνάμεων λόγοι)“ (*Met.* IX 1, 1046a17-19)

¹²⁴ Viz M. Frede (1994), str. 178-180.

proto, že vyjasňuje zmíněné tři otázky, jež se objevily v předchozích kapitolách. Domněle ojedinělou metodu zkoumání jazykových funkcí, která zcela vyplňuje třetí kapitolu, totiž můžeme odhalit již v dřívějších zkoumáních čtvrté knihy. Již na samém jejím začátku Aristotelés říká, že „pohyb z hlediska místa je nejvlastnějším (*κυριωτάτη*) pohybem“¹²⁵, a užívá tak stejnou formulaci, pomocí které běžně charakterizuje první význam jistého pojmu. Kladení otázky po bytnosti místa je pak zahájeno konstatováním, že „otázka, co je místo, obsahuje mnoho obtíží, neboť se zdá, zkoumáme-li je podle všech jeho vlastností, že v tom není jednoty“.¹²⁶

Naše zkoumání místa tedy postupuje stejným způsobem, jakým nyní ve třetí kapitole budeme zkoumat formulaci „být v“. Mezi jednotlivými významy toho slova hledáme ten nejvlastnější, jenž se vypovídá sám o sobě. Proto musíme vzít v úvahu i názory těch, kteří tvrdí, že existuje prázdno, neboť „oni mluví o místě, když tvrdí, že prázdno je místo zbavené tělesa“.¹²⁷ Zcela očividným poukazem k této metodě zkoumání pak bylo obecné odlišení vypovídání něčeho sama o sobě a vzhledem k jinému, z něhož vyplývá existence vlastního a společného místa.¹²⁸ Podobně jako v případě zkoumání možnosti z deváté knihy *Metafyziky*, i v našem pojednání můžeme odlišit širokou škálu způsobů užití zvolené metody. Často je opravdu ze specifického užívání jistého slova usuzováno na skutečnou existenci věci, jako je tomu v případě vlastního a společného místa, jindy Aristotelés v argumentaci odkazuje ke zcela běžnému užití

¹²⁵ *Phys.* IV 1, 208a31-32.

¹²⁶ *Phys.* IV 1, 208a32-34.

¹²⁷ *Phys.* IV 1, 208b25-27.

¹²⁸ *Phys.* IV 2, 209a31-33.

slova, jako když říká, že i ti, kteří uznávají existenci prázdna, mluví o místě.

Z tohoto hlediska začátek vlastní třetí kapitoly čtvrté knihy nepředstavuje větší interpretační problém, neboť Aristotelés zde výslovně říká, že se bude zabývat odlišnostmi na úrovni sémantické: „je třeba říci, v kolika významech se užívá výrazu *jiné jest v jiném*. Podle jednoho pojetí se ho užívá v tom smyslu, jako je prst na ruce a vůbec část v celku. Podle druhého, jako je celek v částech; neboť celek není mimo části. Podle třetího, jako je člověk v živočichovi a vůbec druh v rodu. Podle čtvrtého, jako je rod v druhu a vůbec jako část druhu v pojmu druhu. Mimoto, jako je zdraví v teplém a chladném a vůbec jako tvar v látce. Dále v tom smyslu jako záležitosti Hellénů jsou v rukou králových a vůbec v prvním činiteli pohybujícím. Konečně jako v dobru a vůbec jako v účelu a cíli; toto je tím, kvůli čemu něco jest. Ze všeho však v nejvlastnějším smyslu (*κρυώτατον*), jako jest v nádobě a vůbec v místě“ (*Phys.* IV 3, 210a14-24)

Běh argumentace ze začátku třetí kapitoly potvrzuje důsledné užití metody analýzy jazykových funkcí. Nejprve se tážeme po výčtu jednotlivých možných užití výrazu „jiné je v jiném“. Pak je vypočteno osm (podle jiné interpretace devět)¹²⁹ odlišných významů této formulace, z nichž o tom posledním je řečeno, že právě on je nejvlastnější, a tedy pro ostatní základní, neboť by na něj měly být všechny ostatní jistým způsobem převoditelné. „Jiné je v jiném“ ve významu „těleso je v místě“, je tedy nejvlastnějším významem tohoto výrazu, podobně jako nejvlastnějším významem pohybu je místní pohyb. Výčet těchto jednotlivých významů „jiné je v jiném“ můžeme shrnout

¹²⁹ Srv. Simplikios, *In Phys.* 551,18 a 552,15. Simplikios zvažuje, zda není třeba v posledním způsobu, tj. být v nádobě a vůbec v místě, třeba odlišit dva různé významy, tj. (1) být v nádobě a (2) být v místě.

následovně: výraz „jiné je v jiném“ se vypovídá (1) tak jako je část v celku (prst, ruka), (2) tak jako je celek v částech, (3) tak jako jsou druhy v rodu (člověk, živočich), (4) tak jako je kterákoli část druhu v pojmu druhu (rod, druh), (5) tak jako je tvar v látce (zdraví, teplé a chladné), (6) tak jako je něco v prvním pohybujícím činiteli (záležitosti Hellénů, král),¹³⁰ (7) tak jako je něco v účelu (něco, dobro) a (8) tak jako je něco v místě (něco, nádoba).

O základnosti posledního užití výrazu „jiné je v jiném“ by měla svědčit především možnost převést ostatní způsoby užití na tento základní.¹³¹ O jeho možnosti není pochyb u prvního a pátého užití.¹³² U ostatních je toto odůvodnění prvotnosti posledního užití méně patrné. K bližšímu pochopení celé úvodní pasáže by mohlo přispět její srovnání s dvacátou třetí kapitolou páté knihy *Metafyziky*, kde Aristotelés odlišuje v kolika způsobech můžeme vypovídat výraz „mít“. V jejím závěru totiž tvrdí, že „také o výrazu „být v něčem“ mluví se podobně, jako o výrazu „mít“ a k němu se druží“ (*Met.* V 23, 1023a23-25). Narozdíl od *Fyziky*, kde je odlišeno osm různých významů výrazu „být v“, však v *Metafyzice* Aristotelés odlišuje pouze čtyři významy výrazu „mít“: (a) mít v držení podle své přirozenosti (horečka, člověk; tyran, obec; ten, kdo jej nosí, šat), (b) mít ve smyslu přijímání tvaru (kov, socha; tělo, nemoc), (c) jako má objímající objímané

¹³⁰ Podle Pellegrina i Husseyho se jedná o perského krále. Carteron se domníval, že Aristotelés měl na mysli makedonského krále. Srv. E. Hussey (1983), str. 108 ad loc P. Pellegrin (2000), str. 211, pozn. 1.

¹³¹ Podle Husseyho zde Aristotelés pro osmý význam výrazu „jiné je v jiném“, tedy „něco je v místě“, vyhrazuje základnost ve smyslu nejen epistemologickém, nýbrž i chronologickém. Viz E. Hussey (1983), str. 108-109 ad loc.

¹³² Srv. B. Morison (2002), str. 74-75.

(nádobu, tekutinu; město, lidé; loď, plavci; celek, části), (d) jako něco brání jinému v pohybu podle jeho vlastního nutkání (sloupy, to co nesou; Atlas, nebe).¹³³ Podle Rosse význam (a) výrazu „mít“ odpovídá významu (6) výrazu „být v“, (b) významu (5), (c) významům (1), (3) a (8), zatímco k (d) ve *Fyzice* nenacházíme žádný protějšek.¹³⁴ Narozdíl od naší pasáže *Fyziky* a jiných kapitol páté knihy *Metafyziky* zde Aristotelés neidentifikuje základní užití analyzovaných výrazů.¹³⁵

Jediné, co z tohoto srovnání dvou podobných seznamů, podávajících výčet v kolika významech se něco vypovídá, k nimž bychom mohli přidat další analogické výčty, nakonec můžeme vyvodit, je snad právě jejich vzájemná úplná nepřevoditelnost. Zdá se totiž, že Aristotelovým cílem není podat úplný výčet všech možností, jakým se mohou výrazy „být v“ a „mít“ vypovídat,¹³⁶ nýbrž pouze těch, jež se vztahují k danému zkoumání, a které na jednu stranu implikují názory Aristotelových oponentů, a na straně druhé vlastní Aristotelovu koncepci.¹³⁷ Tak je tomu zřejmě i v tomto případě, poněvadž bezprostředně po tomto výčtu následuje

¹³³ Srv. *Met.* V 23, 1023a8-22.

¹³⁴ Srv. D. Ross (1936), str. 567 ad loc.

¹³⁵ Kupříkladu ve čtvrté kapitole však Aristotelés uvádí, že *fysis* v prvotním a vlastním smyslu znamená podstatu toho, co má v sobě jako takovém počátek pohybu“ (*Met.* V 4)

¹³⁶ Jak upozorňuje Pierre Pellegrin, již starověcí komentátoři si všímají skutečnosti, že Aristotelův výčet zde není úplný. Podle Filopóna 526,31 je třeba dále odlišit významy výrazu „být v“ ve smyslu „být v čase“ a být v podstatě“. Viz P. Pellegrin (2000), str. 212, pozn. 1.

¹³⁷ Sám Aristotelés v klasické metodologické pasáži z *Etiky Nikomachovy*, jež se sice netýká výčtu významu určitého výrazu, nýbrž obecných názorů na určitý problém, ale podle všeho je do značné míry aplikovatelná i na naši pasáž, uvádí, že pro zdar zkoumání není nutné uvést všechny možné názory, nýbrž co největší počet a především ty nejhlavnější. Viz *EN* 1145b1.

argumentace proti názoru, že je něco samo v sobě, což lze podle některých interpretů chápat jako polemiku s důležitou koncepcí Anaxagorovou,¹³⁸ a kapitolu uzavírá kritika názoru Zénónova, jež do jisté míry vychází z předchozí teze o možnosti být samo v sobě.

Aristotelés vznáší otázku po tom, zda je něco v sobě samém, neboť by se mohlo zdát, že i tento způsob užití by měl být zařazen do jeho výčtu. Vzhledem k tomu, že pro předchozí užití, o jejichž existenci Aristotelés podle všeho nepochybuje, nebyly přineseny žádné argumenty a výklad se spokojil s uvedením příkladů, obšírnější argumentace týkající se tohoto významu naší formulace by měla pomoci přesněji pochopit status předchozích výpovědí. Ačkoli totiž Aristotelés pokračuje v dialektickém výkladu, zdá se že používá nejen sémantické analýzy, ale i odkazy k běžnému pozorování. Podle toho lze usuzovat, že podobně jako již dříve i zde Aristotelés pracuje s širším pochopením fenoménu jako spojovacího článku mezi názory předchůdců a poznatků získaných pozorováním, jak jsme se jej v návaznosti na nové aristoteléské interpretace pokusili naznačit výše.¹³⁹

I tato Aristotelova argumentace má podobu postupných odlišení. Otázka zní, zda něco může být v sobě samém, či zda nic není v sobě samém.¹⁴⁰ Pomocnou premisou je pak tvrzení, že všechno buď není nikde, nebo je v něčem jiném. Dále je třeba odlišit v jakém smyslu o tom, co by mělo být samo v sobě uvažujeme. Zda jako o něčem samém o sobě, nebo vzhledem k jinému: „Totiž tehdy, kdy to, v čem něco jest, a to, co v něm jest, je částmi téhož celku, řekne se o celku, že je v sobě samém. Neboť se také o celku mluví vzhledem k částem, jako se například o někom říká, že je bílý, poněvadž jeho tvář je bílá, a znalcem,

¹³⁸ Srv. Simplikios, *In Phys.* 553,23.

¹³⁹ Srv. str. 11-12 této práce.

¹⁴⁰ *Phys.* IV 3, 210a25-26.

poněvadž jeho rozum je znalý. Tedy amfora není v sobě samé, ani víno, nýbrž amfora vína bude v sobě samé, neboť obé obsah i obsahující, je částí téhož celku. V tomto smyslu je tedy možné, že něco jest v sobě samém [...]“ (*Phys.* IV 3, 210a27-34) První část argumentu, který vede k potvrzení možnosti být v sobě samém, se týká vypovídání vzhledem k jinému. Druhá část, jež možnost být v sobě samém vylučuje, se naproti tomu bude týkat vypovídání sama o sobě: „prvotně to však není možné, jako například bílé v těle. Neboť tvář je v těle a poznání jest v duši; ale vzhledem k nim pak, což jsou části, užívá se pojmenování, jako by to bylo v člověku. Amfora však a víno, je-li každé zvlášť, nejsou části, avšak jsou jimi, jsou-li pospolu; proto kdykoli budou částmi, bude věc v sobě samé, jako bílé v člověku, poněvadž je právě v těle, a v tom, poněvadž v tváři, v té však již nikoli vzhledem k jinému zase, a to dvě, tvář a bílé, jest již podle druhu různé a každá z nich má jinou podstatu a platnost.“ (*Phys.* IV 3, 210a34-b8)

Výsledkem této argumentace je zjištění, že v jistém ohledu o něčem můžeme říci, že je v sobě samém, v odlišném ohledu pak můžeme říci, že to možné není. Můžeme říci, že amfora vína je v sobě samé, poněvadž v amfoře je víno, tak jako jsou v sobě dvě části celku – obsahující a obsahované.¹⁴¹ Naproti tomu, když bychom mluvili zvlášť o amfoře a o vínu, nemohli bychom říci, že amfora je sama v sobě a víno je samo v sobě. Tedy o něčem můžeme říci, že je samo v sobě, když o něm mluvíme jako o celku vzhledem k jeho částem, a to tak, že jedna jeho část je v jiné jeho části. Jelikož jak obsahované i obsahující jsou částmi celku amfory

¹⁴¹ Podle Pellegrina lze tento argument vyložit jednoduchým odkazem k přirozenému jazyku: výraz sklenice vína označuje jak obsahované, tak obsahující, proto můžeme říci, že sklenice vína (obsahované množství vína) je ve sklenici vína (obsahující) jako v sobě samém. Viz P. Pellegrin (2000), str. 212, pozn. 2.

vína, můžeme říci, že amfora vína je v sobě samé. Usuzujeme tu z částí na celek – co platí o částech, platí i o celku. Takovéto užití výrazu být v sobě samém je však podle Aristotela odvozené, a proto jej není nutné přiřadit do seznamu základních užití. Vypovídá se totiž pouze vzhledem k jinému – tedy o celku vzhledem ke svým částem, nikoli vzhledem k sobě samému, což je, jak jsme viděli výše,¹⁴² základní způsob vypovídání. Otázkou, k níž se budeme muset vrátit, je problém, jaký je vztah mezi odvozeným vypovídáním toho „být v“ z druhé kapitoly, a tím, které bylo probíráno v kapitole třetí.¹⁴³

O tom, že odlišení mezi základním a odvozeným užitím formulace „být v sobě samém“ zde hraje rozhodující úlohu, snad vůbec nejlépe svědčí závěr celé argumentace, v němž Aristotelés zdůrazňuje cíl této části zkoumání, totiž ukázat, že „je zjevné, že je nemožné, aby něco bylo samo v sobě v prvním, bezprostředním smyslu (ὅτι μὲν οὖν ἀδύνατον ἐν αὐτῷ τι εἶναι πρῶτως, δῆλον)“. (*Phys.* IV 3, 210b21-22) Zaměřuje se proto zvláště na tuto část tvrzení a ukazuje, že lze tuto formulaci užít výhradně v odvozeném významu. To je podle něj možné prokázat jak induktivně, tedy na základě logické argumentace, tak pojmově, tedy odkazem k přirozenému užití jazyka, jež užil při výčtu významů, v nichž se uvažovaný výraz užívá. Ten nyní doplňuje logickou argumentací, která by měla odkazovat ke skutečné existenci věcí: „Uvažujeme-li tedy induktivně, jednak nevidíme, že by něco bylo samo v sobě podle nějakých určení, jednak pojmově je zjevné (τῷ τε λόγῳ

¹⁴² Srv. str. 32 této práce.

¹⁴³ Zdá se, že Hussey oboje identifikuje, neboť se na předchozí pasáž odvolává. Viz. E. Hussey (1983), str. 109 ad loc. Morison naproti tomu míní, že je třeba oboje užití této distinkce odlišit na: (1) nic nemůže být v sobě samém, ani prvotně, ani odvozeně (IV 2) a (2) něco může být v sobě samém odvozeně, nic však nemůže být v sobě samém prvotně (IV 3). Viz B. Morison (2002), str. 90.

δηλον), že je to nemožné. Neboť kdyby tomu tak bylo, musilo by každé z nich být zároveň obojím, například amfora by musila být jak nádobou, tak i vínem, a víno by musilo být jak vínem, tak amforou, je-li vskutku možné, že něco jest samo v sobě. A tak i kdyby to obé bylo nevím jak navzájem v sobě, přece amfora pojme víno, nikoli pokud by sama byla vínem, nýbrž pokud jest jím ono, a víno v amfoře, nikoli pokud by samo bylo amforou, nýbrž pokud právě ona jest amforou. Je tudíž zjevno, že bytí obou jest různé (κατὰ μὲν οὖν τὸ εἶναι ὅτι ἕτερον, δηλον), neboť pojem toho, v čem jest, je jiný než pojem toho, co v něm jest.“ (*Phys.* IV 3, 210b8-17)

Vzhledem k tomu, že se v této pasáži Aristotelés znovu vrací k příkladu s vínem a amforou, měli bychom být schopni mezi těmito dvěma texty najít posun v argumentaci. Ten podle všeho spočívá právě v odkazu k induktivnímu vyvozování, podle něhož můžeme usuzovat na skutečnou existenci věcí. Přestože můžeme říci, že je něco v sobě samém, odlišením na úrovni vypovídání dospějeme k názoru, že ve skutečnosti nic v sobě samém být nemůže. Vzhledem k tomu, že Aristotelés v těchto pasážích již nezmiňuje další možnosti vypovídání „být v“ a nerozšiřuje ani spektrum uvažovaných příkladů, postupuje ve svém zkoumání k vlastním zpřesňováním v rámci vytyčené problematiky. Podrobnějším výkladem jazykových funkcí ukazuje, které z nich jsou užívány pouze odvozeně či dokonce přímo paraziticky a které z nich naopak poukazují k bytostným strukturám skutečnosti. Systematicky se tím připravuje na vlastní výměr místa, k němuž dospěje v následujících dvou kapitolách. Užívaná dialektická metoda se přitom nijak nezmění. Naopak bude podpořena obecnější metodologickou úvahou.

O postupném zpřesňování daného zkoumání svědčí rovněž častější užívání techničtější filosofické terminologie. Aby ukázal, že o ničem není možné říci, že je samo v sobě, nikoli

v odvozeném, nýbrž v základním významu, jež by poukazoval ke skutečné existenci nějaké věci, která by byla sama v sobě, Aristotelés uvažuje rovněž, zda by tak něco nemohlo být nahodile: „Ale není to možné ani nahodile (*κατὰ συμβεβηκός*), neboť by byly zároveň dvě věci v témž, totiž jako amfora sama by byla sama v sobě, jestli to, čeho přirozenost je schopna něco přijmout, může být samo v sobě, tak ještě i ono, co je schopno přijmout, jako například víno, může-li totiž víno přijmout.“ (*Phys.* IV 3, 210b18-21) Ačkoli argument není zcela zřejmý,¹⁴⁴ je patrné, že v něm Aristotelés možnost být v sobě samém věcem odpírá, byť i jenom nahodile. Ross se tento text pokouší vysvětlit poukazem ke známému příkladu lékaře, jenž léčí sám sebe. Přestože jsou A a B odlišná, může se stát, že A sobě samo slouží jako B, což je příklad sebe sama léčícího lékaře. A a B jsou pak totožná, ovšem pouze *κατὰ συμβεβηκός*, nikoli *κατὰ τὸ εἶναι*. Obsahované a obsahující však nemůže být samo v sobě ani nahodile, neboť jsou, narozdíl od lékaře z příkladu, ve skutečnosti rozdílné – jako víno a sklenice.¹⁴⁵

Nejdetailnější výklad této pasáže podal zřejmě Simplikios, který jí ve svém komentáři věnuje podstatně větší prostor než kterémukoli jinému textu třetí kapitoly.¹⁴⁶ Je to zřejmě motivováno především zkratkovitostí Aristotelovy vlastní argumentace. Podle Simplikia Aristotelés poté, co připustil možnost být v odvozeném významu v sobě samém, musí bezvýhradně vyloučit možnost ztotožnění tohoto odvozeného významu s nahodilostí. Přestože

¹⁴⁴ To poznamenává i E. Hussey (1983), str. 110 ad loc: „The argument is defective and obscure, at best.“

¹⁴⁵ Viz D. Ross (1936), str. 570 ad loc. Pellegrin však upozorňuje, že tento výklad platí pro substanci a její vlastnosti a není tedy aplikovatelný na dvě různé substance, o nichž zde mluví Aristotelés. P. Pellegrin (2000), str. 213-214, pozn. 2.

¹⁴⁶ Simplikios, *In Phys.* 557,27- 561,37.

totiž jak „být tak a tak vzhledem ke své části“, tak „být tak a tak nahodile“ představuje vypovídání skrze jiné, druhé z nich přeci jen odkazuje k jistému způsobu bytí a otevírá tedy možnost vyvstat Zénónovým obtížím s nekonečným regresem, jež budou probírány níže.¹⁴⁷

Simplikios rozumí Aristotelovu argumentu následovně: nahodile je něco v něčem tehdy, když je nahodile v něčem, co je ve věci samo o sobě. Takto je pohyb nahodile v námořníkovi, jenž je na pohybující se lodi sám o sobě. Sklenice je nahodile v sobě samé tehdy, když existuje něco, totiž víno, co je v ní samo o sobě a zároveň ona sama bude nahodile v této věci. To je ovšem nemožné. Simplikios navíc upozorňuje, že i Aristotelova okrajová poznámka zvažující, „zda to, čeho přirozenost je schopna něco přijmout, může být samo v sobě (*εἰ οὖ ἡ φύσις δεκτικὴ, τοῦτ' ἐνδέχεται ἐν αὐτῇ εἶναι*)“ z 202b20, vede ke spornému závěru, neboť to, čehož podstata spočívá v přijímání, by v tomto pochopení naopak bylo samo tím, co je přijímáno. I proto je nutné možnost být v sobě samém vyloučit třeba i jen nahodile.

Toto zkoumání, jež bylo započato položením „obtížné otázky“ po tom, zda něco může být samo v sobě, je uzavřeno konstatováním, že „je zjevné“, že to není možné, přinejmenším v prvním, neodvozeném smyslu. Na něj bezprostředně navazuje další „obtížná otázka“, jež je rovněž záhy uzavřena, neboť její řešení má být podle Aristotela rovněž „zřejmé“. Celá třetí kapitola a s ní i důležitá etapa dialektického zkoumání je pak ukončena závěrečnou větou, v níž Aristotelés opět zdůrazňuje význam

¹⁴⁷ Srv. *Met.* V 30, 1025a: „[...] ježto jest druh bytí, jež náleží určité věci a ježto se mnohé vyskytuje i někdy a někde, bude nahodilým případkem to, co sice skutečně jest, ale ne proto, že něco jiného bylo anebo, že něco bylo nyní nebo zde.“

předchozí argumentace: „Tím tedy buďtež řešeny ty obtížné otázky (*ταῦτα μὲν οὖν ἔστω διηπορημένα*).“ (*Phys.* IV 3, 210b31)

Ještě předtím je však probírána druhá z obtížných otázek, totiž ta, jež vyplývá z pozice Zénónovy. Přestože Aristotelés tvrdí, že „není nesnadné tuto otázku řešit“, věnuje jí mimořádnou pozornost. Poprvé ji připomíná již ve *Phys.* IV 2, 209a23-25, když říká, že „Zénónova aporie vyžaduje nějaké odůvodnění; je-li totiž v místě všechno, je zjevné, že bude také místo místa, a tak to s místy pokračuje do neomezena (*εἰ γὰρ πᾶν τὸ ὄν ἐν τόπῳ, δῆλον ὅτι καὶ τοῦ τόπου τόπος ἔσται, καὶ τοῦτο εἰς ἄπειρον*)“¹⁴⁸, a podle všeho právě kvůli ní na začátku třetí kapitoly odlišuje jednotlivé významy, v nichž můžeme vypovídat „bytí v“. Na konci třetí kapitoly pak volí odlišnou formulaci oproti té ze závěru kapitoly druhé: „je-li místo něčím, bude v něčem (*ὅτι εἰ ὁ τόπος ἐστὶ τι, ἐν τίνι ἔσται*).“ (*Phys.* IV 3, 210b23)

Ačkoli se na první pohled může zdát, že se jedná o dvě různé formulace téhož paradoxu, ve skutečnosti mezi nimi můžeme najít důležitou odlišnost, kvůli níž druhá varianta představuje pro Aristotelovu koncepci větší obtíž. Omezuje-li se totiž první formulace na tvrzení o nekonečné řadě míst, ta druhá konstatuje obecnou nutnost nekonečné řady. První formulaci můžeme shrnout následovně: (1) všechno co je, je v místě, (2) místo je v místě, tedy (3) existuje nekonečná řada míst. Druhou pak: (a) všechno, co je, je v něčem, (b) místo je v něčem, tedy (c) existuje nekonečná řada. V pozadí této druhé obecnější formulace paradoxu stojí několik zamlčených předpokladů, jež z části můžeme odvodit z logické struktury argumentace, z části z předchozího i následujícího textu a v neposlední řadě pak z dalších dochovaných zpráv o eleatském myšlení, především z

¹⁴⁸ Srv. str. 30 této práce.

Platónova dialogu *Parmenidés*.¹⁴⁹ Paradox je možné formulovat takto: (a₁) všechno, co je, je někde, (b₁) všechno, co je někde, je v něčem, co skutečně existuje, (c₁) místa skutečně existují, a tedy (d₁) místa jsou někde a (e₁) místa jsou v něčem, co skutečně existuje.

Aristotelés na takto formulovanou námitku odpovídá zpochybněním premisy (b₁): „nic nebrání tomu, aby první místo nebylo v jiném, jenom ne zase jako v místě (*οὐδὲν γὰρ καλύει ἐν ἄλλῳ εἶναι τὸν πρῶτον τόπον, μὴ μέντοι ὡς ἐν τόπῳ ἐκείνῳ*), nýbrž tak, jak je zdraví v teplém jako stav, a teplé v těle jako vlastnost. A tak není nutné jít do nekonečna.“ (*Phys.* IV 3, 210b24-25) Odmítá tedy identifikaci toho „být někde“ s tím „být v něčem, co skutečně existuje“, jež odpovídá jak běžnému mínění, tak eleatské pozici. Proto již na začátku třetí kapitoly Aristotelés ukazuje, že se „být v něčem“ vypovídá mnoha různými způsoby, a přestože v jistém slova smyslu „být v něčem“ vždy znamená „být v něčem jiném“, nemusí to nutně znamenat „být jako v místě v něčem skutečně jsoucím“. Z podobného důvodu Aristotelés vyvrací rovněž možnost „být v něčem“ ve významu „být v sobě samém“, neboť právě tento způsob vypovídání by se někdo mohl pokusit využít jako argument proti Zénónově pozici ústící v nekonečný regres.¹⁵⁰

Aristotelés ovšem tento směr argumentace nepřipouští. Jeho řešení dává přednost odlišení různých způsobů bytí, které odpovídají různým způsobům vypovídání. To je patrné z jeho příkladů zdraví v teplém a teplého v těle. Přestože jak o zdraví, tak o teplém můžeme říci, že jsou ve zdraví v případě prvním a v těle v případě druhém, jsou v nich jako stav a vlastnost, a tedy neimplikují takový způsob bytí, jenž by mohl vést k nekonečnému

¹⁴⁹ Srv. B. Morison (2002), str. 82-87.

¹⁵⁰ Simplikios, *In Phys.* 562,5-10.

regresu. Otázkou ovšem zůstává, jak se tyto příklady vztahují k Aristotelovu pozdějšímu výměru místa. Jak víme ze Simplikia, již Alexandros klade otázku, zda Aristotelés bude chtít říci, že se místo má k tělesu jako jeho stav či vlastnost, nebo jako část k celku.¹⁵¹

Simplikios pak upozorňuje rovněž na druhý podstatný aspekt Aristotelova odmítnutí Zénónova paradoxu, jež spočívá v později vyslovené tezi, podle níž svět není v žádném místě.¹⁵² V této části zkoumání se totiž logicky vrací otázka po tom, zda platí, že vše je v místě. Bylo to totiž právě toto běžné porozumění tomu být v místě, z něhož Aristotelés ve svém dialektickém zkoumání vycházel.¹⁵³ Jestliže nejprve konstatoval, že o tom co je, se říká, že je někde, během postupného zpřesňování způsobu jakým se to říká, který odkazuje k různým způsobům jakým něco v něčem může být, Aristotelés dospěje až k takovému bytí, jemuž místo predikovat, bez dalšího možné není. Od běžného chápání místa, jež je zpočátku ilustrováno příklady nalévání a vylévání vody z nádoby, Aristotelés směřuje ke kosmologické argumentaci týkající se nemožnosti existence místa světa. Stejný pohyb pak můžeme sledovat i na rovině epistemologické. Zdá se totiž, že takto Aristotelés pouze naplňuje dialektický program svého zkoumání, jež mělo postupovat od toho, co je známější nám k tomu, co je známější od přírody.¹⁵⁴

¹⁵¹ Simplikios, *In Phys.* 562,25.

¹⁵² *Phys.* IV 5, 212b14.

¹⁵³ Srv. str. 6nn této práce.

¹⁵⁴ Srv. str. 21-22 této práce.

4. Aristotelovo pojetí místa

V samém závěru zkoumání bytnosti místa, na konci páté kapitoly čtvrté knihy *Fyziky* Aristotelés tvrdí, že ukázal, že místo je a co je. Jestliže se v prvních třech kapitolách podle své metody, ohlášené na začátku celého textu,¹⁵⁵ zabýval především otázkou, zda místo skutečně existuje, na začátku kapitoly čtvrté přistupuje k otázce, co je: „Co však asi jest místo, stane se zřejmým (*φανερόν*) dalším výkladem. Uznejme o něm to, co mu o sobě, jak se zdá vpravdě náleží (*ὅσα δοκεῖ ἀληθῶς καθ' αὐτὸ ὑπαρχειν αὐτῷ*). Míníme tedy (*ἀξιούμεν*), že místo předně obklopuje to, čeho jest místem, a že není ničím z věci samé; dále, že místo ve smyslu toho, co jest první, není ani menší, ani větší než věc; dále, že z každé věci může být vynecháno a od ní odloučeno, a kromě toho, že každé místo má rozdíl nahoře a dole a že se každé těleso přirozeně pohybuje a trvá ve svém vlastním místě a že to činí buď nahoru nebo dolů“ (*Phys.* IV 4, 210b32–211a7)

Další krok v dialektickém zkoumání je ohlášen na první pohled paradoxní formulací *δοκεῖ ἀληθῶς* z řádku 210b33.¹⁵⁶ I v tom, co bude následovat sice Aristotelés vychází z předchozí analýzy běžných užití jazykových funkcí, bude však již

¹⁵⁵ Srv. *Phys.* IV 1, 208a27-28: „Fyzik jak o neomezenou, tak podobně i o místě musí nutně znát, zda jest, či není a jak jest a co jest.“

¹⁵⁶ Podle Husseyho není zcela zřejmé, zda se *ἀληθῶς* (a) vztahuje k našemu zdání o povaze místa, či (b) kvalifikuje jakým způsobem tyto charakteristiky místu náležejí. E. Hussey (1983), str. 111 ad loc. Příklon k jedné z možností je patrný i z odlišnosti překladů, z nichž některé se pokoušejí zmiňovanou ambivalentnost podržet: (a) „the things that are thought truly to belong to it in respect of itself“ (Hussey), (a) „prenons à son propos ce qui semble véritablement lui appartenir par soi“ (Pellegrin), (a) i (b) „the various characteristics which are supposed correctly to belong to it essentially“ (Hardie, Gay).

identifikovat bytostné rysy, které charakterizují, co místo skutečně je. Hned vzápětí uvádí prvních šest takovýchto rysů:¹⁵⁷ (1) místo obklopuje to, čeho je místem, (2) místo není ničím z obklopané věci, (3) místo ve smyslu toho, co jest první (čímž může být myšleno vlastní místo), není ani větší ani menší než obklopaná věc, (4) místo je odlučitelné od obklopané věci, (5) každé místo má rozdíl nahoře a dole,¹⁵⁸ (6) podle těchto místních rozdílů se přirozeně pohybuje a také zůstává každé těleso. Všech šest charakteristik spojuje společné uchopení místa a tělesa jakožto nutných součástí každé relevantní definice místa.

Všechny tyto charakteristiky přitom byly zmíněny již v průběhu předchozího zkoumání: (1) odpovídá pasáži 209a31 – b2, kde Aristotelés tvrdil, že jsem v tomto konkrétním vlastním místě, které obklopuje pouze mne a nic jiného, (2) textům na řádcích 209b30 (nádoba je přenosné místo, které není ničím z věci), 210b27-31 (nádoba není nic z toho, co v ní jest), (3) pasáži 209a28-29 (místo není ani větší ani menší než těleso), (4) odkazuje k argumentu z přemíst'ování z 208b1-8 (místo je odlišné od toho,

¹⁵⁷ Někteří komentátoři spojují (1) a (2) i (5) a (6) charakteristiku do pouhých dvou rozvinutých vlastností. Takto K. Algra (1994), str. 172 a H. Lang (1998), str. 78 a pozn. 31. Langová pro své čtení přináší jak filologické, tak filosofické argumenty: Aristotelés podle ní jednotlivé charakteristiky odděluje odlučovacím *ἐτι* a závěrečnou vlastnost pak silnějším *πρὸς δὲ τούτοις*. V případě komplexních charakteristik pak odmítá Rossovo čtení spojky *καὶ* jako spojky odlučovací, jež je podle ní nepřipustné. K tomu však srv. níže pozn. č. 143. Tradice od Simplikia k Rossovi totiž naproti tomu odlišuje šest odlišných charakteristik. Viz D. Ross (1936), str. 374 ad loc.

¹⁵⁸ Podle Simplikia Aristotelés používá *καὶ* na řádce 211a4 jako spojku odlučovací, nikoli slučovací, neboť místo v němž se nacházím je buďto nahoře, a nebo dole, nikoli nahoře a zároveň dole. Viz *In Phys.* 565,27-31. Toto čtení ovšem není nutné. Zdá se, že Aristotelés chce v bodě (5) pouze ukázat, že každému jednotlivému místu můžeme predikovat vlastnosti nahoře a dole.

co do něj vniká a tedy i oddělitelné), (5) a (6) pasážím 208b8-25 (jednoduchá tělesa se pohybují směrem ke svým vlastním místům, jejichž rozdílnost není založena pouze vztahem k nám, nýbrž i vzhledem k přírodě) a 210a2-5 (tělesa se pohybují na svoje vlastní místa).¹⁵⁹

4.1 Dialektická metoda

To, že zde Aristotelés na začátku svého výměru uvádí výdobytky předchozího zkoumání, odpovídá velmi přesně metodologii, kterou výslovně popisuje v ojedinělé pasáži,¹⁶⁰ jež po tomto shrnutí následuje: „Je však třeba pokusit se zkoumání zařizovat tak, aby se vysvětlilo, co jest místo, takže by se jednak řešily uvedené obtíže a zároveň by to, co se zdá, že místu náleží, skutečně mu náleželo, a mimoto že by byla zřejmá příčina nesnáze a obtíží, které se ho týkají. Tak se totiž nejlépe může každá jednotlivá věc dokázat.“¹⁶¹ (*Phys.* IV 4, 211a7-11)

Sledujeme-li vývoj Aristotelova zkoumání místa, zjistíme, že se poměrně velmi přesně takto podaného metodického postupu přidržuje. Nesmí nás přitom mást, že nejprve nepodává definici, kterou by pak v dalších krocích ověřoval. Přestože totiž ve výše citované pasáži zmiňuje nejprve vymezení definice (*τὸ τί ἐστὶ* zde podobně jako v jiných případech odpovídá pojmu *ὄρος*), vytyčuje

¹⁵⁹ Viz E. Hussey (1983), str. 111-112 ad loc.

¹⁶⁰ Obdobně explicitní metodologickou pasáž můžeme v Aristotelově díle najít podle všeho pouze v *EN* 1145b6-7.

¹⁶¹ δεῖ δὲ πειρᾶσθαι τὴν σκέψιν οὕτω ποιεῖσθαι, ὅπως τὸ τί ἐστὶν ἀποδοθήσεται, ὥστε τὰ τε ἀπορούμενα λύεσθαι, καὶ τὰ δοκοῦντα ὑπάρχειν τῷ τόπῳ ὑπάρχοντα ἔσται, καὶ ἔτι τὸ τῆς δυσκολίας αἴτιον καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἀπορημάτων ἔσται φανερόν.

tím pouze celkový cíl svého postupu.¹⁶² Ten naopak začíná až následně zmiňovaným řešením rozporů, jež jsou s probíraným předmětem spojeny, a pokračuje zachycením bytostných charakteristik, vyplývajících z předběžného pochopení věci, a konečně vysvětlením obtíží, které by mohly být s konečným vymezením věci spojeny. Rozhodující roli pro pochopení této metodologické pasáže se zdá být její umístění v rámci Aristotelova zkoumání. Zmiňovaná metodologie se totiž nevztahuje pouze explicitně k tomu, co bude ve čtvrté kapitole čtvrté knihy *Fyziky* následovat a co vyvrcholí podáním Aristotelovy definice místa, ale vztahuje se rovněž implicitně zpět k dosavadnímu zkoumání, jež bylo zahájeno na začátku čtvrté knihy.¹⁶³

Jestliže se totiž Aristotelés v pasáži 212b22 pokouší řešit aporie, odkazuje tak nutně k předchozímu běhu argumentace z 209a2-30, kdy tyto aporie poprvé formuloval. Potvrzení pravdivosti bytostných vlastností plynoucích z předchůdného porozumění místu, formulovaného v pasáži bezprostředně předcházející metodologickému poukazu, je postupně provedeno

¹⁶² Z tohoto důvodu se zdá být problematickým zařazení podání definice jako jednoho ze čtyř rovnocenných metodických kroků, jak mu rozumí například Keimpe Algra. Viz. K. Algra (1994), str. 174.

¹⁶³ Přestože o významu této pasáže pro pochopení celku Aristotelova díla není pochyb, pro specifický výklad jeho zkoumání místa nebyla příliš využívána. Simplikios jí věnuje ze všech textů čtvrté knihy zdaleka nejkratší komentář, čítající jen několik řádek řeckého textu (*In Phys.* 566,24-33), Ross si všímá především nejasné větné konstrukce (D. Ross (1936), str. 571 ad loc), Hussey, přestože jí má za „zajímavou“, jí nevěnuje samostatný komentář a zmiňuje jí pouze v závěru oddílu k úvodu ke čtvrté kapitole (E. Hussey (1983), str. 112 ad loc), Zekl se touto pasáží zabývá ve dvou krátkých odstavcích (H.G. Zekl (1990), str. 139 ad loc), Langová v jednom (H. Lang (1998), str. 80) a Morison se jí vyhýbá zcela (B. Morison (2002)). Zasloužený důraz na ni klade pouze Algra (K. Algra (1994), str. 173-181).

ve 212a28-29 pro (1), 212a29-30 pro (3), 212a21-28 a 212b29-213a10 pro (5) a (6). A totéž platí i pro pokus o vysvětlení příčin předchozí spornosti probírané věci v 212a7-14.¹⁶⁴

Tento metodologický poukaz zpětně legitimuje Aristotelův předchozí postup, v němž ve svém zkoumání nevycházel z axiomatizovatelných principů, nýbrž z předchůdné znalosti, složené na jedné straně z běžné zkušenosti a na straně druhé z běžného užití jazykových funkcí. Totéž ostatně ohlašuje již na začátku první knihy *Fyziky*, když upozorňuje, že zde musíme postupovat od toho, co je známější nám, k tomu, co je známější samo o sobě, respektive od přírody.¹⁶⁵ To, co je původně známější nám, je přitom charakteristické především svou vnitřní sporností, v níž se odráží dosud nerozlišená mnohost vlastností, jež jsou předmětu budoucího zkoumání v běžné neanalyzované zkušenosti predikovány. Jak Aristotelés ukázal v druhé kapitole, na této úrovni se místo může jevit jednou jako tvar¹⁶⁶ a jindy jako látka.¹⁶⁷ Proto je třeba poté, co jsme shromáždili mnohost vlastností probírané věci, přistoupit k analytické práci a pokusit se odlišit ty vlastnosti, které jí skutečně náležejí, a které naopak nikoli. I proto Aristotelés na začátku svého vlastního pozitivního výměru místa, který podá ve čtvrté a páté kapitole čtvrté knihy *Fyziky*, jmenuje šest výše citovaných vlastností, které jsou podle něj s místem bytostně spojeny. To implicitně předpokládá vyloučení jiných vlastností, jež se zpočátku mohly zdát místu náležet, ovšem jejich přijetí by vedlo k neřešitelným rozporům.

Podobně jako základní východisko, podle něhož máme postupovat od toho, co je známější nám k tomu, co je známější od

¹⁶⁴ Viz. E. Hussey (1983), str. 112 ad loc a H.G. Zekl (1990), str. 139 ad loc.

¹⁶⁵ Viz. *Phys.* 184a16-21.

¹⁶⁶ Srv. *Phys.* 209a31-b6.

¹⁶⁷ Srv. *Phys.* 209b6-17

přírody, i původní charakteristika, spočívající ve vnitřní složitosti našeho předchůdného porozumění věci, je zmiňována již na začátku první knihy *Fyziky*: „Nám jest známé a zřejmé nejprve to, co je složené, a teprve později se rozbořem stávají známými prvotní základy a principy.“¹⁶⁸ (*Phys.* I 1, 184a21-23). Tuto původní složitost Aristotelés objasňuje dvěma příklady, v nichž je z původního složeného a tedy nejasného celku pozdějším rozbořem získáno něco zvláštního a prvotnějšího. Tak je tomu u: (a) slova a pojmu, neboť slovo označuje celek pouze velmi neurčitým způsobem, a teprve na základě pojmové analýzy docházíme ke skutečnému určení jednotlivé věci¹⁶⁹ a (b) dítěte a dospělého, neboť děti nejprve nazývají všechny muže otci a ženy matkami, a teprve později jsou mezi nimi schopni odlišit.¹⁷⁰ Ačkoli to není na první pohled zcela patrné, zdá se, že i volba těchto dvou příkladů odkazuje velmi přesně k podvojnému charakteru původního východiska každého fyzikálního zkoumání, které má povahu jak jazykové, tak i běžné zkušenosti.¹⁷¹

Pro celou metodu je charakteristické její opakované užívání v jednotlivých krocích dialektického zkoumání. O místě se sice terminologicky jako o „složeném“ (*συγκεχυμένον*) v naší pasáži nemluví, již na řádce 208a34 je však o něm řečeno, že

¹⁶⁸ ἔστι δ' ἡμῖν τὸ πρῶτον δῆλα καὶ σαφῆ τὰ συγκεχυμένα μᾶλλον· ὕστερον δ' ἐκ τούτων γίγνεται γνῶριμα τὰ στοιχεῖα καὶ αἱ ἀρχαὶ διαιροῦσι ταῦτα.

¹⁶⁹ Viz. *Phys.* I 1, 184a26–b2.

¹⁷⁰ Viz. *Phys.* I 1, 184b3-5.

¹⁷¹ Mimo kontext Aristotelova zkoumání místa vyhocená polemika o to, co je východiskem v jeho fyzikálních zkoumáních, je zde otupena. Zdá se, že není možné takovéto východisko omezit výhradně na jazyk, jak to činí Owen (1961) a Wieland (1962), ani na zkušenost, takto Bolton (1990 a 1991). Jak jsme ukázali výše při výkladu širěji vymezeného pochopení fenoménu jako kombinace empirických údajů se všeobecně přijímanými názory. Srv. str. 11-12 této práce.

„zkoumáme-li je podle všech jeho vlastností, tak v tom není jednoty“, a výčet těchto rozporných vlastností místu připisovaných zabírá nejen většinu předchozího výkladu, nýbrž i značnou část toho následujícího. Tuto vnitřní spornost lze dobře vyložit na příkladu místních rozdílů nahoře a dole, jak jsou popsány v textu ze řádků 208b8–b25. O těchto místních rozdílech totiž Aristotelés tvrdí, že vzhledem k nám, což se doposud zdá být analogické s běžným nediferencovaným pochopením předmětu budoucího dialektického zkoumání, jsou jednou tak, jindy zase jinak, zatímco při vlastním vymezení věci, vzhledem k ní samé a podle přírody můžeme identifikovat nahoře a dole a podobně i ostatní místní rozdíly s určitostí.¹⁷²

Z této perspektivy je pak třeba nahlížet rovněž na výčet zmiňovaných koncepcí Aristotelových předchůdců, ať už jsou jimi Platón, Zénón, ale třeba i Hésiodova *Theogonie*.¹⁷³ Za dalším argument potvrzující tento Aristotelův metodický postup můžeme považovat i původní užívání složené nediferencované formulace „místo a prostor“ (*ὁ τόπος καὶ ἡ χώρα*) z textu *Phys.* IV 1, 208b7, která se dále objevuje ještě na řádku 209a8 a vůbec naposledy pak v kontextu kritiky Platónovy koncepce látky, kterou má Aristotelés za obdobu místa pochopeného jako trojrozměrného z *Timáia* v 209b15. V průběhu dalšího zkoumání je však již tato vágní formulace zcela opuštěna.

Stejně tak jako je v průběhu postupné diferenciaci omezeno sémantické pole zkoumané věci, je zavržena rovněž řada jevů, které se původně zdály s předmětem bezprostředně souviset. Výčet šesti vlastností předcházející naší metodologické pasáži zahrnuje právě ty charakteristiky, z nichž by neměly vyplývat sporné

¹⁷² Srv. str. 16 této práce.

¹⁷³ Srv. str. 25-26 této práce.

důsledky, a představuje tedy vlastnosti pro místo bytostné, z nichž bude Aristotelés při novém běhu svého dialektického zkoumání na začátku čtvrté kapitoly vycházet. Až pak bude předložena Aristotelova vlastní koncepce místa, musí být v souladu s těmito bytostnými vlastnostmi, a zároveň by měla řešit obtíže, jimž byly vystaveny odlišné koncepce, přitom by z ní ale neměly plynout žádné další rozpory. Uzavře se tak dialektické zkoumání, v jehož průběhu nešlo o to, vytknout elementární ontologické principy, nýbrž postupným zpřesňováním způsobu, jakým věci zakoušíme v běžné i jazykové zkušenosti, dosáhnout takového pochopení, které by uspokojivě vysvětlilo zkoumané fenomény.

4.2 Místní pohyb

O významu této metodologické pasáže i jejím specifickém postavení v rámci celého zkoumání dobře svědčí následující pasáž, v níž Aristotelés začíná další běh dialektického výkladu. Přestože má totiž řada komentátorů pojednání o místě za výstavbově značně neuspořádané, při přesnějším pochopení Aristotelem užívané metody lze prokázat opak. Když měl Aristotelés na začátku celého výkladu poukázat k argumentům, které by svědčily pro nutnost zkoumání místa, jako první zmínil místní pohyb (*κίνησις κατὰ τόπον*).¹⁷⁴ V dalším výkladu však častěji odkazoval k přemístování (*ἀντιμετάστασις*), koncepci pocházející z Platónova *Timáia*.¹⁷⁵

Stejně tak i nyní začíná další běh svého výkladu konstatováním, podle něhož by zkoumání místa nebylo vůbec možné právě bez místního pohybu (*κίνησις κατὰ τόπον*). Vzápětí se však, podobně jako tomu bylo v první kapitole čtvrté knihy, během

¹⁷⁴ Viz *Phys.* IV 1, 208a31-2.

¹⁷⁵ Viz *Phys.* IV 1, 208b2-8.

předchůdného zkoumání znovu vrací ke koncepci přemíst'ování (*ἀντιμετάσταςις*), když opět zmiňuje příklad s vyléváním vody z nádoby. Narozdíl od předchozí pasáže zde však Aristotelés provádí distinkce, při nichž využívá svůj vlastní filosofický aparát. Odlišuje kupříkladu to, co se pohybuje ve skutečnosti, a to, co pouze nahodile, což bylo v první kapitole zcela nepřítomné, podobně jako další odlišení různých druhů pohybu, jež jsou zde prováděna.

O tom, že by bez místního pohybu nebylo možné zkoumání místa podle Aristotela, svědčí mimo jiné i naše přesvědčení, že i nebeská sféra, jež je v neustálém pohybu, se nachází v místě. Dále již provádí odlišení pohybu na: (1) místní pohyb, (2) zvětšování a zmenšování¹⁷⁶ a (3) pohyb skutečný a nahodilý.¹⁷⁷ (2) je pro vymezení místa důležité, neboť každé zvětšování a zmenšování v sobě obsahuje místní pohyb. Co totiž bylo dříve v nějakém místě, nyní když je menší, je na místě menším, podobně pak je-li větší, na místě větším. Tím se rovněž nepřímo řeší 6. obtíž ze závěru první kapitoly, kdy se Aristotelés v pasáži 209a26-29 ptá, jak je to ohledně místa v případě růstu tělesa.¹⁷⁸ V případě bodu (3) pak

¹⁷⁶ Srv. *Phys.* VII 7, 270a27-31: „Protože jsou však tři druhy pohybu, z hlediska velikosti, z hlediska stavu a místa, který nazýváme pohybem místním, a ten musí být nutně první. Neboť je nemožné, aby bylo zvětšování, růst, kdyby nepředcházelo přeměňování; zvětšující se totiž může zvětšovat jednak o to, co je s ním stejné, jednak o to, co je s ním nestejně.“

¹⁷⁷ Hussey rozumí distinkci mezi pohybem *καθ' αὐτό* a *κατὰ συμβεβηχός* jako zvláštnímu případu odlišení mezi pohybem vzhledem k sobě samému a vzhledem k něčemu jinému, jak bylo provedeno výše v pasáži 209 a31nn. Viz E. Hussey (1983), str. 112 ad loc. Tato interpretace se ovšem zdá být reduktivní, neboť Aristotelés zde, i vzhledem k postupu zkoumání, používá klasickou distinkci mezi tím, co je ve skutečnosti, a tím, co pouze nahodile. Toho si všímá i H. Lang (1999), str. 81.

¹⁷⁸ Srv. str. 30 této práce.

Aristotelés provádí ještě jemnější distinkci, když ukazuje, že mezi tím, co se pohybuje nikoli skutečně, nýbrž pouze nahodile, můžeme ještě dále odlišit to, co (3a) se může pohybovat o sobě (části těla, kolík v lodi), a to, co (3b) se nemůže pohybovat o sobě, nýbrž pouze nahodile (bělost, vědění). Ukazuje tak, že místní pohyb je vlastní výhradně smyslově vnímatelným substancím.

Jestliže na začátku nového běhu dialektického zkoumání Aristotelés poukazoval ke kosmologické perspektivě, když zmínil názor, že bez místního pohybu by nebylo možné zkoumání místa, neboť i to, co se stále pohybuje, totiž nebeská sféra, by mělo být v místě, a vzápětí odlišil jednotlivé druhy pohybu podle toho, zda se věc pohybuje skutečně, tedy sama o sobě nebo nahodile, tedy díky něčemu jinému, sledoval tak velmi přesně původní počátek celého zkoumání, v němž také nejprve zmiňoval místní pohyb,¹⁷⁹ a pak, na začátku druhé kapitoly, odlišil to, co se vypovídá samo o sobě, a to, co se vypovídá vzhledem k něčemu jinému.¹⁸⁰

Podobně jako na začátku celého zkoumání, i zde se však záhy znovu vrací ke kosmologické perspektivě: „Protože však říkáme, že něco jest v světovém prostoru jako v místě, ježto je ve vzduchu, ten však je ve světovém prostoru, a také, ježto opět neříkáme, že je v celém vzduchu, nýbrž jenom pro krajní a věc obklopující mez vzduchu říkáme, že věc je ve vzduchu – neboť byl-li by celý vzduch místem, nebyly by si rovné místo každé věci a věc sama, a přece se zdá, že jsou rovné, a takové místo je právě první, v němž věc jest -, neřekneme pak, když obklopující není odděleno, nýbrž s věcí je spojitě, že věc jest v něm jako v místě, nýbrž jako část v celku. Kdykoli je však odděleno a věci se jenom dotýká, je věc v první krajní mezi obklopujícího, které pak není ani

¹⁷⁹ *Phys.* IV 1, 208b1-8.

¹⁸⁰ *Phys.* IV 2, 209a31-b5.

části věci, která jest v něm, ani není větší než její rozlehlost, nýbrž jest jí rovné, neboť krajní meze dotýkajících se těles spadají v jedno. A je-li věc spojitá s obklopujícím tělesem, nepohybuje se v něm, nýbrž s ním, je-li však oddělena, pak se pohybuje v něm, a to o nic méně, ať se obklopující pohybuje nebo ne.“¹⁸¹ (*Phys.* IV 4, 211a23-b1)

Podobně jako první kosmologický poukaz našeho zkoumání z 209a31,¹⁸² i tato pasáže je uvozena příznakovou formulací *ἐπειὶ δὲ*. Aristotelés zde tedy chce podat důležité obecně odlišení, po němž bude bezprostředně následovat první – byť prozatím pouze negativní - formulace definice místa. Celá argumentace opět vychází z analýzy jazykových funkcí, neboť i zde Aristotelés začíná u toho, co je *λεγόμενον*. Pro její pochopení se zdá být klíčovou odpověď na otázku, na kterou z předchozích diskusí zde Aristotelés navazuje, neboť ani v tom nemá komentátorská tradice již od Simplikia zcela jasno. Zatímco jedni kladou důraz na odlišení mezi tím, co je oddělené, a tím, co je spojité,¹⁸³ jiní v této

¹⁸¹ ἐπειὶ δὲ λέγομεν εἶναι ὡς ἐν τόπῳ ἐν τῷ οὐρανῷ, διότι ἐν τῷ ἀέρι οὗτος δὲ ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ ἐν τῷ ἀέρι δὲ οὐκ ἐν παντί, ἀλλὰ διὰ τὸ ἔσχατον αὐτοῦ καὶ περιέχον ἐν τῷ ἀέρι φαμέν εἶναι (εἰ γὰρ πᾶς ὁ ἀήρ τόπος, οὐκ ἂν ἴσος εἴη ἐκάστου ὁ τόπος καὶ ἕκαστον, δοκεῖ δὲ γε ἴσος εἶναι, τοιοῦτος δ' ὁ πρῶτος ἐν τῷ ἔστιν). ὅταν μὲν οὖν μὴ διηρημένον ἢ τὸ περιέχον ἀλλὰ συνεχές, οὐκ ὡς ἐν τόπῳ λέγεται εἶναι ἐν ἐκείνῳ, ἀλλ' ὡς μέρος ἐν ὄλῳ· ὅταν δὲ διηρημένον ἢ καὶ ἀπτόμενον, ἐν πρώτῳ ἐστὶ τῷ ἔσχατῳ τοῦ περιέχοντος, ὃ οὔτε ἐστὶ μέρος τοῦ ἐν αὐτῷ οὔτε μείζον τοῦ διαστήματος ἀλλ' ἴσον· ἐν γὰρ τῷ αὐτῷ τὰ ἔσχατα τῶν ἀπτομένων. καὶ συνεχές μὲν ὄν οὐκ ἐν ἐκείνῳ κινεῖται ἀλλὰ μετ' ἐκείνου, διηρημένον δὲ ἐν ἐκείνῳ· καὶ εἴαν τε κινήται τὸ περιέχον εἴαν τε μὴ, οὐδὲν ἦττον.

¹⁸² Srv. str. 38 této práce.

¹⁸³ Takto především Hussey, jenž tvrdí, že dichotomie mezi tím, co je oddělené, a tím, co je spojité, má v tomto textu centrální místo, přestože ani zde, ani v pasáži 212 b3-6 není zcela jasně vyložena, a není zcela patrné ani to, jak se vztahuje k diskusi, která ji bezprostředně předchází. Viz E. Hussey (1983), str. 113 ad loc.

pasáži spatřují argumentaci pro různé způsoby, jimiž něco může být v něčem jiném.¹⁸⁴ My se v našem výkladu přikláníme k těm druhým, přičemž hlavní argument spatřujeme právě v obdobnosti kontextů, v nichž se obě diskuse v pasážích 209a31-b1 a 211a23-9 nacházejí.

Aristotelés zde vychází z odlišných způsobů, jimiž se vyovídá, že něco je v něčem. O něčem můžeme říci, že je ve světě jako v místě pouze proto, že je ve vzduchu, skrze nějž je odvozeně rovněž ve světě. Není ovšem v celém vzduchovém prostoru, nýbrž pouze v krajním a věc bezprostředně obklopující vrstvě vzduchu. Kdyby totiž byla věc jako v místě v celém vzduchovém prostoru, znamenalo by to, že místo této věci s ní není rovno, nýbrž je větší, což by vedlo k neřešitelným obtížím. Teprve v tomto kontextu Aristotelés přichází z distinkcí mezi tím, co je spojitě a co oddělené, a co se dotýká. A právě ona představuje pojmové obohacení oproti první kosmologické diskusi z pasáže 209a31-b1.¹⁸⁵ I v ní totiž Aristotelés uvažoval, jak se jednotlivina má ke světu či - podle jiného výkladu, o němž pojednáme níže - k nebeské sféře.

Jestliže v prvním případě uváděl, „ty jsi nyní ve světě, poněvadž jsi ve vzduchu, který je ve světě, a jsi ve vzduchu, poněvadž jsi na zemi, a na ní zase, poněvadž jsi na tomto určitém místě, které obklopuje pouze tebe a jinak nic (*περιέχει οὐδέν πλεον ἢ σέ*)“, zde tvrdí, že „něco jest v světovém prostoru jako v místě,

¹⁸⁴ Takto především Burnyeat, podle kterého tato pasáž ukazuje, že Aristotelés v případě jiného než vlastního místa dává přednost formulaci „být v“ před „být v místě“. Nebeská sféra přitom podle něj není pouze nejširším společným místem, nýbrž ze své podstaty i místem vlastním pro souhrn všech věcí ve světě. Viz. M. Burnyeat (1997), str. 105 a pozn. 19. Podobně H. Lang (1999), str. 82 a pozn. 43.

¹⁸⁵ Srv. str. 31nn této práce.

ježto je ve vzduchu, ten však je ve světovém prostoru, [...] a to jenom pro krajní a věc obklopující mez (*τὸ ἔσχατον αὐτοῦ καὶ περιέχον*) vzduchu říkáme, že věc je ve vzduchu, [...] a takové místo je právě první, v němž věc jest -, [...] kdykoli je odděleno a věci se jenom dotýká, je věc v první krajní mezi obklopujícího (*ἐν πρώτῳ ἐστὶ τῷ ἐσχατῷ τοῦ περιέχοντος*), které pak není ani částí věci, která jest v něm, ani není větší než její rozlehlost, nýbrž jest jí rovné, neboť krajní meze dotýkajících se těles spadají v jedno.“ Ve vypuštěných vedlejších větách Aristotelés ukazuje obtížné závěry plynoucí z opačné teze, než kterou zde hájí.

Spornost této pasáže plyne především z užití pojmové dvojice *οὐρανός* a *τὸ ἔσχατον*. Oba tyto pojmy jsou totiž vzhledem k předmětu zkoumání příznačně ambivalentní. Jak jsme viděli výše, *οὐρανός* může znamenat jak nejzazší nebeskou sféru, tak celek světového prostoru,¹⁸⁶ a stejně tak *τὸ ἔσχατον* ve významu krajní může označovat jak to, co je nejvzdálenější, tak to, co je bezprostřední, tedy nejbližší.¹⁸⁷ Vzhledem k tomu, že Aristotelés na začátku tohoto argumentačního běhu tvrdil, že musíme zkoumat místo, neboť máme za to, že i *οὐρανός* je v místě, když je stále v pohybu, mínil tím zřejmě nebeskou sféru, jejíž pohyb je věčný. V předchozích výkladech v pasážích na řádcích 209a33, 34, kde odlišuje místo vzhledem k věci samé, a místo vzhledem k něčemu jinému, však podle všeho užíval *οὐρανός* ve smyslu celku světa,¹⁸⁸ a podle toho by tomu tak mělo být i v naší přítomné pasáži.

¹⁸⁶ Srv. str. 19-20 této práce.

¹⁸⁷ To se odráží i v překladech, které často nepatříčně předjímají Aristotelovu vlastní definici místa, jež zde však dosud nebyla vypracována. Hardie a Gay tak *τὸ ἔσχατον* překládají jako „surface“, což, jak přesvědčivě ukazuje Langová, není obhajitelné. Viz. H. Lang (1999), str. 83 a pozn. 45.

¹⁸⁸ Toto čtení hájí Pellegrin. Viz P. Pellegrin (2000), str. 216, pozn. 3.

Aristotelés zde analyzuje dva způsoby, kterými něco může být v něčem jiném. Zdá se, že závěrem této úvahy je tvrzení, že něco je v něčem jiném buďto tak, že je v první obklopující věci, jíž se pouze dotýká, neboť je od ní odděleno, přestože jí je rovné, a nebo tak, že od obklopující věci odděleno není a je s ní spojitě. Prvním způsobem je jedna věc v druhé jako v místě, zatímco tím druhým jako část v celku. Pokud bychom chtěli hájit toto čtení, pak bychom museli rozumět pojmu *ὀρατός* jednoznačně ve smyslu celku světového prostoru. Interpretovat jej v restriktivním smyslu nebeské sféry by totiž neumožňovalo, aby věc byla částí světa. Komentátoři, kteří se i přesto v tomto argumentu pokoušejí chápat *ὀρατός* ve smyslu nebeské sféry, tím chtějí nepatřičně držet vnitřní jednotu pozdější Aristotelovy formulace definice místa a pokoušejí se tvrdit, že jak bezprostředně obklopující, tak to nejvzdálenější, totiž nebeská sféra, jsou věci místem stejným způsobem, pouze s tím rozdílem, že v případě nebeské sféry se to děje skrze prostředkující tělesa, jakým je tu kupříkladu vzduch. To se ovšem zdá být neudržitelné.

Jestliže v případě světa někdo může říci, že jsme v něm jako v místě, podle Aristotelova upřesnění můžeme říci, že ve světě jsme jako část v celku, neboť ve světě jsme stejně tak jako jsme ve vzduchu. A v tomto smyslu je rovněž svět naším nejvíce společným místem. Aristotelés zde však chce podat definici vlastního místa, toho, co je místo vzhledem k sobě samému. Provádí proto další odlišení, a to mezi různými způsoby, jakými se k sobě mohou vztahovat obklopuvané a obklopující. Když je obklopuvané s obklopujícím spojeno, pohybuje se spolu s ním, je-li však obklopuvané od obklopujícího odděleno, pak se pohybuje v něm. A právě o takovém obklopuvaném řekneme, že je v místě. Obklopuvané, jež je s věcí, která jej obklopuje, spojitě, a tudíž se

s ní i pohybuje, je totiž částí této věci jakožto svého celku. Příkladem je zde později uváděná ruka a tělo.¹⁸⁹

V centru Aristotelovy pozornosti zde však stojí takové obklopané, jež je od obklopujícího odděleno a tedy se pohybuje v něm, neboť právě takové obklopané je v obklopujícím jako v místě. O takové věci Aristotelés říká, že je (1) v krajní a věc obklopující mezi, (2) s obklopujícím ani větší ani menší, nýbrž rovná (*ἴσος*), (3) od obklopujícího oddělená a jí se dotýkající (*ἀπτόμενον*), (4) není ničím z obklopující věci. Takto je obklopaná věc v jiné obklopující věci jako v prvním místě. Příkladem je tu právě věc, jež je ve vzduchu, který ji bezprostředně obklopuje nebo v pozdější pasáži uváděná voda v kádi či víno v nádobě.¹⁹⁰

Aristotelés zde bez dalšího výkladu užívá terminologii, kterou vypracoval jinde. To platí především o pojmech spojitě (*συνεχής*), oddělené a dotýkající se (*ἀπτόμενον*). Tyto pojmy Aristotelés definuje především ve třetí kapitole páté knihy *Fyziky*, ale i v obdobných pasážích páté knihy *Metafyziky*. Podle těchto textů jsou spojitá ta tělesa, jejichž meze spadají v jedno.¹⁹¹

¹⁸⁹ Srv. *Phys.* IV 4, 211b1-5. Tento text hájí Filopónos, Simplikios a Themistios. Podle Simplikia jej však vyloučil Alexandros jako pouhé opakování pasáže a29-36. K tomu srv. D. Ross (1936), str. 572 ad loc.

¹⁹⁰ Tamt.

¹⁹¹ Srv. *Phys.* V 3, 227a10-17: „Spojitě je to, co jest soumezné; míním pak, že něco je spojitě, kdykoli splyne v jedno a totéž mez dvou věcí, kterou se dotýkají, a jak již jméno naznačuje, pojí se k sobě.“ Srv. rovněž *Met.* V 6, 1015b36–1016a17 a X 1, 1052a19-27. Hussey, nikoli na základě pasáží z *Fyziky*, nýbrž z *Metafyziky* odlišuje několik možností, jak zde chápat spojitost: A a B jsou spojitá, když se jako tělesa dotýkají a (1) jsou částmi jednoho a toho samého tělesa, ať už je to (a) přirozená jednota jako zvíře či (b) jednota sestávající z identických částí jako například voda, nebo (2) nejsou

Dotýkající se jsou pak ta, jejichž krajní konce jsou v jednom místě.¹⁹² Jak bude řečeno později, v textu na řádcích 212b3-6, tato odlišení budou poukazovat k tomu, zda je něco v místě ve skutečnosti či pouze v možnosti, a to tak, že to, co je částí spojitého celku bude v místě pouze v možnosti, zatímco to, co je od jiného oddělené a pouze se ho dotýká, pak bude v místě ve skutečnosti. Vůbec nejucelenější diskusi spojitosti pak Aristotelés podává na začátku šesté knihy *Fyziky*, kde pojednává o spojitosti pohybu. I zde se odvolává na předchozí vymezení a opět tvrdí, že spojitá jsou ta tělesa, jejichž konce jsou jedno.¹⁹³ Ačkoli to zatím není zcela patrné tato distinkce bude plnit v Aristotelově koncepci místa důležitou úlohu. Na jejím základě bude totiž možné odlišit, kdy budeme moci věci predikovat místo, a kdy pouze skutečnost, že je částí spojitého celku.

4.3 Místo není ani tvar, ani látka, ani rozlehlost

Bezprostředně po této diskusi Aristotelés zahajuje svůj vlastní výklad místa. V návaznosti na předchozí zkoumání tak ovšem činí nejprve negativním vymezením, neboť zmiňuje to, co by místo mohlo být, a postupně pak vylučuje nepřijatelné návrhy: „Z dosavadního výkladu je tedy zřejmo (*φανερών*), co jest místo. Neboť jsou nejspíše (*σχεδόν*) čtyři věci, z nichž jednou jest nutně (*ἀνάγκη*) místo. Jest buď tvarem (*μορφῆ*) nebo látkou (*ὑλῆ*) nebo druhem rozlehlosti (*διάστημα*) mezi krajními konci, a nebo, není-li tu mimo

schopny nezávislého pohybu, či (3) nejsou vzájemně oddělena. Viz E. Hussey (1983), str. 113 ad loc.

¹⁹² Srv. *Phys.* V 3, 226b23: „Výraz „dotýkati se“ se užívá o tom, čeho krajní konce jsou pospolu.“

¹⁹³ Srv. *Phys.* VI 1, 231a21–3, 233b33. K tomu srv. D. Bostock (1991) a H.J. Waschkies (1991).

velikost tělesa, které v něm jest, žádná rozlehlost, jest krajními mezemi samo. Že však tři z těch čtyř nejsou možné, je zřejmé (*φανερόν*).“ (*Phys.* IV 4, 211b5-10)

Přestože Aristotelés již v předchozím běhu argumentace odmítl, že by místo mohlo být tvarem či látkou,¹⁹⁴ nyní se k těmto možnostem opět vrací, neboť v postupu dialektického zkoumání chce - oproti dřívějšímu vyvrácení - negativně vymežit vlastní definici místa.¹⁹⁵ Právě proto opět zmiňuje jednotlivá mínění, čím by místo mohlo být, jejichž postupným vyloučením dospěje k nejspokojivější odpovědi. Komentátorská tradice se přitom pozastavuje nad základním metodickým aspektem tohoto postupu, neboť zpochybňuje úplnost Aristotelova výše zmiňovaného výčtu jednotlivých možností, čím by místo mohlo být, na níž podle nich závisí obhajitelnost konečné definice. Argumentace, že pokud je místo a nebo b nebo c nebo d, a přitom není ani a ani b ani c, pak je místo nutně d, je podle nich neudržitelná, dokud neprokážeme úplnost původního výčtu a, b, c, d.¹⁹⁶

To, co však komentátoři označují za slabinu, je třeba vyložit naopak jako konzistenci zvolené metody. Aristotelés na začátku této pasáže výslovně říká, že „jsou nejspíše (*σχεδόν*) čtyři věci, z nichž jednou jest nutně (*ἀνάγκη*) místo“. Nutnost je zde však třeba chápat v kontextu užívané dialektické metody, jak byla vyložena výše, neboť podle toho, jak je rozpracována především v *Topikách*, je ve zkoumání „spíše nutné podat o tom výklad

¹⁹⁴ Srv. *Phys.* IV 2, 209a31–210a9.

¹⁹⁵ Jak Ross tak Hussey považují přítomnou pasáž za pouhé opakování. Srv. D. Ross (1936), str. 572 ad loc a E. Hussey (1983), str. 115 ad loc. Naproti tomu Langová upozorňuje na metodicky odlišnou motivaci. Srv. H. Lang (1998), str. 85 a pozn. 50.

¹⁹⁶ Tuto tradici zakládá již Simplikios (*In Phys.* 571,32-33), kterého nověji následuje i Hussey. Srv. E. Hussey (1983), str. 115 ad loc.

s pomocí toho, co je v jednotlivých případech pravděpodobné.“ (*Top.* 101b2-4). „Pravděpodobné“, je pak podle *Topik* právě „to, co se zdá pravdivým buď všem nebo většině, nebo moudrým, a těmto zase buď všem nebo většině anebo těm, kteří jsou největšími znalci a jejichž mínění má největší vážnost.“ (*Top.* 100b21-23). Omezení se pouze na pravděpodobné možnosti, čím by místo mohlo být, tak není možné považovat za slabost Aristotelova zkoumání.

Výčet čtyř možností na jednu stranu poukazuje k probírané věci samé – místo není ani obklopovaným ani obklopujícím tělesem, a proto je třeba je hledat mezi vlastnostmi obklopovaného či obklopujícího tělesa, na straně druhé však, jak si všimá i Simplikios, odkazuje rovněž k jednotlivým pozicím, které zastávali Aristotelovi předchůdci. Výčet těchto čtyř možností tak není rozhodně nahodilý. Vychází z předchozích diskusí a stanovuje dvě dvojice kritérií, jejichž aplikace by měla vést k vyloučení nepřijatelných možností, čím by místo mohlo být: místo je závislé buďto na (1) obklopovaném nebo (2) obklopujícím a je (a) rozlohou nebo (b) mezí. V případě, že platí (1) a (a), pak je místo látkou, když platí (1) a (b), pak tvarem, když (2) a (a), pak rozlohou a konečně, když platí (2) a (b), bude místo skutečně místem.¹⁹⁷

První možnost, s níž se Aristotelés vypořádává, představuje tvrzení, podle něhož je místo tvarem: „Ale zdá se (*δοκεῖ*), že místo proto, že jest místem obklopujícím, jest tvarem (*μορφή*), neboť krajní meze obklopujícího a obklopeného tělesa spadají v jedno. Je tedy obé sice mezemi, ale ty nespádají v jedno, nýbrž tvar jest mezi věci, místo však mezi tělesa obklopujícího (*ὁ δὲ τόπος τοῦ περιέχοντος σώματος*).“ (*Phys.* IV 4, 211b10-14) Stejně tak jako v následujících případech, i zde Aristotelés nejprve ukazuje, proč

¹⁹⁷ Srv. H. Mendell (1987), str. 219 a týž (2005), str. 355.

se nám může zdát, že místo je tvarem. Důvodem je proto skutečnost, že jak místo, tak tvar jsou jisté meze, o nichž by bylo možné tvrdit, že spadají v jedno. Tak by tomu bylo v případě spojitého tělesa. U oddělených těles jsou tvar a místo dvě rozdílné věci, tvar je mezi obklopaného tělesa, zatímco místo mezi tělesa obklopujícího. V tomto negativním vymezení se již takřka v úplnosti skrývá Aristotelova první formulace definice místa.¹⁹⁸ Další protiargumentaci zde Aristotelés k tvrzení, že by místo mohlo být tvarem, nepodává, neboť ji dostatečně vyložil již ve druhé kapitole čtvrté knihy. Tam ukazuje, že tvar nemůže být místem z toho důvodu, že tvar není od věci oddělitelný, místo však oddělitelné být musí, neboť jinak by nebyl možný místní pohyb.¹⁹⁹

Druhou možnost, kterou Aristotelés diskutuje v mimořádně obtížné textové pasáži,²⁰⁰ představuje tvrzení, podle něhož je místo rozlohou či rozpětím mezi krajními mezemi tělesa: „Proto však, že obklopaná a oddělená věc často mění místo, kdežto obklopující trvá, jako například z nádoby vylitá voda, zdá se (*δοκει*), že místo jest rozlehlostí (*διάστημα*), jež je uprostřed, jako by tu bylo něco mimo tělesa měnícího své postavení. Tomu však tak není, nýbrž vždy zase nové těleso, jež je pohyblivé a podle své přirozenosti se dotýká obklopujícího, vniká mezi konce obklopujícího tělesa. Kdyby však rozlehlost ⟨byla⟩ [něčím] ⟨o sobě⟩,²⁰¹ co by podle své přirozenosti bylo na témž místě a také trvalo, bylo by míst

¹⁹⁸ Srv. D. Ross (1936), str. 572 ad loc.

¹⁹⁹ Srv. *Phys.* IV 2, 209b22-27.

²⁰⁰ Morison ji dokonce označuje za jeden z nejobtížnějších textů celého úseku *Fyziky* IV 1-4. Viz. B. Morison (2002), 122. Detailní výklad jí věnuje rovněž Mariña (1993), který však vykazuje značnou závislost na interpretaci Tomáše Akvinského z *Commentaria in libros Physicorum Aristotelis*.

²⁰¹ Ross porušené znění textu opravuje podle čtení dochovaného u Themistia. Viz. D. Ross (1936), str. 572-573 ad loc.

neomezeně mnoho; neboť mění-li voda a vzduch polohu, budou všechny jejich části v celku činit totéž, co činí veškerá voda v nádobě, a zároveň by také místo samo měnilo polohu. A tak by bylo místo místa a bylo by mnoho míst zároveň. Ale místo části, v němž při změně místa celé nádoby je pohybováno, není jiné, nýbrž totožné. Neboť vzduch a voda nebo části vody mění navzájem postavení v místě, v němž jsou, a nikoli v tom, v němž vznikají, které je částí místa, které je místem celého světa.“ (*Phys.* IV 4, 211b14-29)

Podobně jako v prvním případě, kdy Aristotelés ukazoval, z jakého důvodu někdo považuje místo za tvar, i zde nejprve podává pozitivní formulaci hypotézy, kterou bude v dalším výkladu vyvracet. Důvod, proč je možné za místo považovat rozlohu rozkládající se mezi krajními mezemi tělesa, je třeba hledat ve fenoménu přemístování. Vylévám-li vodu z nádoby, na místě, kde dříve byla voda, je nyní vzduch, a tedy by za místo mohla být považována trojrozměrná rozloha, která přetrvává pohyb jednotlivých těles. Místo by tedy byla trojrozměrná netělesná rozlehlost, jež by byla souměrná s tělesem, které by takové místo zabíralo. Tak tomu ovšem není, neboť dvě věci nemohou být v jednom místě, jak Aristotelés ukazoval výše. Tam, kde dříve byla voda, je nyní vzduch, a mimo látku takováto změna nezahrnuje žádnou další entitu.

Toto intuitivní pochopení dané pasáže nepředstavuje větší obtíže, ty přicházejí až s pokusem o vlastní výklad Aristotelovy argumentace a zvláště výklad příkladu s přemístováním, který by měl potvrzovat nutnost vyloučení hypotézy o místě, jakožto trojrozměrné netělesné rozlehlosti. Kromě textových problémů obtíže působí rovněž nejasné členění argumentace i konstrukce kritizované pozice, která je komentátory obvykle spojována

s pozdějším výkladem prázdna z šesté až deváté kapitoly čtvrté knihy *Fyziky*.²⁰²

Aristotelés uvažuje o dvou tělesech, jednom obklopujícím, které je nehybné, a druhém obklopovaném, o němž tvrdí, že často mění místo, tedy že se přemísťuje – přesněji mění místo s jiným tělesem (*ἀντιμετάστασις*).²⁰³ Dále je o těchto dvou tělesech řečeno, že jsou oddělená, čímž Aristotelés navazuje na předchozí diskusi toho, co je oddělené, a co spojitě, v níž rovněž odlišil predikaci umístění a části a celku.²⁰⁴ Příkladem prvního je zde nádoba, zatímco příkladem toho druhého je voda. Přemístí-li se voda z nádoby, zdá se, že místem je rozloha rozkládající se mezi krajními mezemi obklopujícího tělesa (*τὸ μεταξύ εἶναι τι δοκεῖ διάστημα*).²⁰⁵ Přestože tato rozloha zabírá totožné místo jako těleso, není tímto tělesem, ale je od něj odlišná (*τι παρὰ τὸ σῶμα*). Tak tomu ovšem podle Aristotela není, neboť po tom, co své místo opustí jedno těleso, zaujímá je jiné pohybující se těleso, jímž je v jeho příkladu s vodou vylitou z nádoby vzduch. Představa trojrozměrné rozlehlosti, jež by byla souměrná s tělesem, které ji zaujímá, a zároveň by přetrvávala i po jeho přemístění, je zde Aristotelem odmítnuta.

²⁰² Za nejasný tento argument ve svém komentáři označuje již Simplikios, *In Phys.* 574,19-21.

²⁰³ K tomu srv. str. 12 této práce.

²⁰⁴ Viz *Phys.* IV 4, 211a23-b1.

²⁰⁵ Podle Langové je třeba pojem *διάστημα* překládat jako „interval“ nikoli, jako „extension“, jak to činí Hardie a Gaye, následovaný Husseym. Tento zavádějící překlad podle ní odkazuje k Filopónově, Aristotelovi zcela cizí představě, podle níž je *διάστημα* jakási schopnost přijímat těleso. Langová oproti tomu upozorňuje na pasáže z *Met.* X 4, 1055a9, 5, 1056a36, XI 9, 1066a32, XIII 9, 1085b30 a *Phys.* III 3, 202a18, kde Aristotelés tohoto pojmu používá k popisu intervalu mezi dvěma věcmi, který je vždy těsně spojen s představou něčeho uprostřed mezi kraji. Srv. H. Lang (1998), str. 87-88 a pozn. 57 a 59.

Ačkoli většina komentátorů považuje předchozí výklad za první samostatný argument proti místu pochopenému jako trojrozměrné rozloze,²⁰⁶ ve skutečnosti se jedná pouze o předběžné odmítnutí zkoumané hypotézy. Vlastní argumentace je totiž koncentrována až do obtížné pasáže 211b19-29, kde je podána výslovná charakteristika uvažované možnosti, čím by místo mohlo být. Až v této pasáži Aristotelés uvádí, že uvažujeme o rozlehlosti, která je něčím samým o sobě, je tedy nezávislá na tělesu, které do sebe pojímá, je trvalá, tedy přetrvává i po tom, co ji opustí těleso, které se v ní předtím nacházelo, a podle své přirozenosti sama zůstává na stejném místě, a tedy je narozdíl od tělesa nepohyblivá.²⁰⁷ Existence takovéto rozlehlosti by podle Aristotela implikovala existenci nekonečného množství míst, což je ovšem nemožné, a proto je nutné tuto hypotézu odmítnout.

Argument pro tento nepřijatelný závěr Aristotelés spatřuje v následujícím popisu procesu přemísťování, který z této perspektivy interpretuje úvodní příklad s vyléváním vody z nádoby: jestliže vzduch a voda mění vzájemně místo, pak všechny části celku vody v nádobě budou měnit své místo a (1) zároveň by i samo místo měnilo polohu. Z toho plyne, (2) existence místa místa a (3) nekonečně mnoho míst existujících zároveň. Ačkoli se interpreti této pasáže ve svých výkladech

²⁰⁶ Takto E. Hussey (1983), str. 115 ad loc, H. Mendell (1987), str. 220 nebo H. Lang (1998), str. 89

²⁰⁷ Toto čtení navazuje na tradici založenou Laasem následovaným Rossem, který v tomto směru rovněž upravuje dochovaný text. Hussey proti tomu namítá, že přinejmenším pasáž b23-25 není možné uspokojivě vyložit jako argumentaci proti nezávisle existující rozloze. Husseyho argumentace je však závislá na vytržení daného textu ze širšího kontextu, jímž není pouze přítomné zkoumání později odmítnutých možností, čím by mohlo být místo, ale i další zkoumání a odmítnutí existence prázdna. Na to upozorňuje H. Mendell (1987), str. 220.

značně rozcházejí a neshodují se ani ve členění argumentace, nepochybuji o jeho základní argumentační strategii, v níž se Aristotelés snaží zpochybnit uvažovanou hypotézu vyvozením paradoxních závěrů, které z ní vyplývají.²⁰⁸

Trojí paradox, spočívající v (1) pohyblivosti místa, (2) existenci nekonečného množství míst a (3) mnohosti míst v jednom místě, plyne z mylného přesvědčení, že tak jak se vzájemně pohybuje voda a vzduch, pohybují se spolu s nimi i soumísná místa pochopená jako rozloha. Přestože je totiž výše řečeno, že takovéto místo je nehybné, jeho jednotlivé části pohyblivé být musejí. Vzhledem k tomu, že v tomto procesu dochází k vzájemnému pohybu celku vody a celku vzduchu, dochází i k výměně jejich částí. Z toho vyplývá nejen, že se místo bude pohybovat, ale zároveň, že jich bude nekonečné množství, neboť tak jak jsou nekonečně dělitelná tělesa, budou nekonečně dělitelná i jejich místa pochopená jakožto soumísné rozlohy. Z těchto dvou paradoxních závěrů lze pak vyvodit i ten poslední, totiž že bude více míst v jednom místě, neboť v průběhu vzájemné výměny vody a vzduchu bude docházet k překrývání jednotlivých tělesných intervalů.²⁰⁹

V dalším již Aristotelés přistupuje k vyvrácení této hypotézy, když napadá její tři následky. Tvrdí totiž, že jak místo celku vzduchu a vody, tak jejich částí, není stále jiné, což vedlo nejen k existenci nekonečného počtu míst, ale i k existenci mnoha míst v jednom místě, nýbrž je totožné. Zde je interpretace ještě ztížena skutečností, že Aristotelés výslovně uvažuje o pohybující se nádobě, v níž se má odehrávat proces vzájemného přemísťování

²⁰⁸ O tom svědčí i důsledné užívání hypotetické větné konstrukce na řádcích 211b19-25, které je vzápětí opuštěno.

²⁰⁹ Toto podle všeho nejpřirozenější čtení navrhuje D. Ross (1936), str. 573 ad loc.

mezi vodou a vzduchem, a v samém závěru argumentace pak navíc opět zmiňuje kosmologický ohled celku světa.²¹⁰ Pro interpretaci tohoto textu hraje rozhodující roli pochopení jeho vztahu k předchozí argumentaci. Do neřešitelných problémů se interpreti dostávají především pokud jej považují za jednoduché rozvinutí předchozí hypotézy.²¹¹

Vzhledem k opuštění hypotetické větné konstrukce na řádce 211b25 se však zdá přirozenější pasáž číst ve smyslu odmítnutí předchozí hypotézy. Důraz zde není kladen na skutečnost pohybujícího se celku nádoby, nýbrž na to, že místo pohybované části není různé, což vedlo k výše naznačenému nekonečnému regresi, nýbrž totožné. Ať už se pohybuje či nikoli, nádoba je v uvažovaném příkladu totožným místem jak vzduchu, tak vody. Rozpor, který by podle komentátorů z této interpretace vyplýval, totiž možnost pohyblivosti místa, která neodpovídá Aristotelovu závěrečnému pojetí místa, zde není nutný, neboť Aristotelés s tímto pojetím dosud nepracuje. Vzhledem k tomu, že navíc uvažuje o výměně dvou odlišných těles, přihlíží k jejich společnému místu, nikoli k místu vlastnímu, jež je bytostným předmětem přítomného zkoumání. Daná pasáž je vyložitelná spíše z kontextu předchozího zkoumání z textu pasáže 211a29-b1, kde Aristotelés ukazoval, že z hlediska toho co se pohybuje a je spojitě, je třeba uvažovat spíše o části a celku, než o tělesu a jeho místě. Takto jsou vyměňující se tělesa vody a vzduchu částmi nádoby, stejně tak jako jsou jejich vlastní místa částmi celku místa nádoby, které je zase částí místa celého světa (*τόπος ὅλου τοῦ οὐρανοῦ*).²¹²

²¹⁰ Obtížnost pasáže vedla řadu komentátorů k jejímu odsunutí coby dodatečně připojené poznámky, jež není uspokojivě včlenitelná do běhu Aristotelovy argumentace. Takto E. Hussey (1983), str. 116 ad loc.

²¹¹ Takto H. Mendell (1987), str. 222, pozn. 38.

²¹² K této pasáži odkazuje i B. Morison (2002), str. 125.

Poslední uvažovanou možností, kterou Aristotelés odmítá, je pochopení místa jako látky: „Konečně by se ještě mohlo zdát (*δόξειεν*), že místo jest látkou (*ὕλη*), jestliže bychom uvažovali o tom, co je v klidu, a nikoli o tom, co je oddělené, nýbrž spojitě. Neboť při přeměňování je něco, co nyní je bílé, dříve však bylo černé, anebo nyní jest tvrdé a dříve bylo měkké – proto říkáme, že látka jest něco -, tak i pro takovou nějakou představu se zdá (*δοκεῖ*), že místo jest něco, pouze s tím rozdílem, že u látky je důvod v tom, že to, co bylo vzduchem, jest nyní vodou, u místa však v tom, že tam, kde byl vzduch, jest nyní voda. Ale látka, jak jsme řekli nahoře, není ani od věci odlučitelná, ani ji neobkličuje, u místa jest však obojí.“ (*Phys.* IV 4, 211b29–212a2)

I v posledním případě Aristotelés formuluje hypotetickou argumentaci, jež by mohla vést k přesvědčení, že místo je něčím, čím ve skutečnosti není, zde konkrétně látkou. K tomuto názoru by podle něj mohl dojít ten, kdo by uvažoval o spojitěm tělesu, jež je v klidu, což je přesný protiklad toho, čím se Aristotelés zabývá ve *Fyzice*, totiž oddělenými pohybujícími se tělesy. Nicméně ten, kdo by uvažoval tak, jak naznačeno, by skutečně mohl dojít k domněnce, že místo je látkou, neboť by usuzoval, že v případě přemístování vody a vzduchu se vlastně nejedná o pohyb, nýbrž o prostou změnu, kdy se bez místního pohybu na jednom místě jistá věc mění v jinou. Podkladem takovéto změny by mohla být látka, jež by plnila funkci místa. Tak tomu ovšem není, neboť místo musí být podle Aristotela něčím obklopujícím a navíc musí být od tělesa oddělitelné, protože bez toho by nebyl myslitelný místní pohyb, tedy změna místa. O hypotetičnosti této úvahy ostatně svědčí i skutečnost, že zde Aristotelés chce myslet změnu nezávisle na místním pohybu, který je však nejen podle výkladů ze začátku zkoumání místa, ale i podle všech ostatních Aristotelových

pojedenání této problematiky, předpokladem každé změny, tedy i změny kvality z probíraného příkladu.²¹³

Tím Aristotelés negativní vymezení definice místa uzavírá. Z výše analyzovaných argumentačních kroků vyplývá, že místo nemůže být ani formou, ani rozlohou, ani látkou. Tímto zkoumáním Aristotelés zároveň naplňuje program svého dialektického postupu, podle něhož měl vyvrátit alternativní definice, a může tak přistoupit k podání vlastní pozitivní definice místa tak, jak k ní směřoval od začátku čtvrté knihy *Fyziky*.

4.4 Aristotelovo pojetí místa

Zmiňoval-li Aristotelés před postupným odmítnutím těchto tří hypotéz, že „jsou nejspíše (*σχεδόν*) čtyři věci, z nichž jednou jest nutně (*ἀνάγκη*) místo“, ²¹⁴ pak tento postup potvrzuje, když svou definici místa uvozuje tvrzením, „jestliže tudíž místo není žádnou ze třech věcí, ani tvarem, ani látkou, ani druhem rozlehlosti, která by tu vždycky byla mimo rozlehlost měnící místo a od ní různá, zbývá nutně (*ἀνάγκη*), že místo jest poslední ze čtyř, totiž hranice obklopujícího tělesa, <v níž se s obklopaným stýká> (*τὸ πέρασ τοῦ περιέχοντος σώματος <καθ' ὃ συνάπτει τῷ περιεχομένῳ>*). (*Phys.* IV 4, 212a2-6) Takovéto vymezení místa splňuje výše formulovanou dvojici kritérií, podle nichž bude místo mezi nikoli rozlohou, a to závislou na obklopujícím nikoli obklopaném.²¹⁵ V případě vyloučení alternativních možností, čím by místo mohlo být, na základě uvažovaného příkladu vody v nádobě, je místem vody mez

²¹³ K důležitým implikacím této argumentace pro spis *O nebi* srv. H. Lang (1998), str. 90-91.

²¹⁴ *Phys.* IV 4, 211b6-7.

²¹⁵ Srv. str. 81 této práce.

obklopujícího tělesa, tedy dvojrozměrná plocha, která obepíná těleso, jež se v ní nachází.

Toto pochopení místa je zachycením bytostných vlastností, které se v průběhu dialektického zkoumání místu zdály náležet. Již na začátku argumentace pro nutnost úvahy o místě Aristotelés tvrdil, že místo musí být něčím odlišným od těles, která do sebe pojímá.²¹⁶ Ptáme-li se pak po tom, co a zda vůbec by místo mohlo být, zjišťujeme, že má tři rozměry - délku, šířku a výšku, jimiž se určuje každé těleso. Samo však tělesem být nemůže, neboť by tak byla dvě tělesa v jednom místě, což není možné.²¹⁷ A ve stejném argumentačním běhu Aristotelés rovněž poznamenává, že ačkoli místo nemůže být tělesem, přesto má velikost.²¹⁸ Když odlišuje vypovídání místa vzhledem k němu samému a k něčemu jinému a zvažuje možnost, zda místo není tvarem, říká, že místo je to, v čem není nic jiného než já, a tedy, že je první obklopující mezi (*τὸ πρῶτον περιέχον*).²¹⁹ Již zde navíc místo připodobňuje k nádobě, když uvažuje o tom, že musí být od věci odlučitelné, a tedy je něčím takovým jako nádoba, která je přenosným od věci oddělitelným místem.²²⁰

Dalším argumentem pro to, že místo nemůže být ničím z věci, je skutečnost, že kdyby bylo tvarem či látkou věci, bylo by místo v místě, což je nemožné.²²¹ Všechny tyto charakteristiky Aristotelés zdůrazňuje v pasáži z počátku čtvrté kapitoly: „místo předně obklopuje to, čeho jest místem, a není ničím z věci samé; dále, místo ve smyslu toho, co jest první, není ani menší, ani větší

²¹⁶ *Phys.* IV 1, 208b1-8.

²¹⁷ *Phys.* IV 1, 209a4-7.

²¹⁸ *Phys.* IV 1, 209a13-18.

²¹⁹ *Phys.* IV 2, 209b1-2.

²²⁰ *Phys.* IV 2, 209b22-32.

²²¹ *Phys.* IV 2, 210a5-10.

než věc; dále, z každé věci může být vynecháno a od ní odloučeno, a kromě toho, každé místo má rozdíl nahoře a dole a každé těleso se přirozeně pohybuje a trvá ve svém vlastním místě a činí to buď nahoru nebo dolů“.²²² Ještě předtím než přejde k odmítnutí alternativních možností tvrdí, že není-li věc od obklopujícího oddělená, pak se k sobě mají jako část k celku. Pokud však oddělená je, pak jejím vlastním místem je první krajní obklopující mez, která není ani částí věci, jež je v něm, ani není větší než její rozlehlost.²²³ Nejblíže výsledné definici je však Aristotelés při výkladu místa pochopeného jako tvar, když výslovně řekne, že místo je mezi obklopujícího tělesa (*ὁ δὲ τόπος τοῦ περιέχοντος σώματος*).²²⁴

Vlastní definice místa, k jejíž formulaci Aristotelés dospěl ve čtvrté kapitole čtvrté knihy, je podle komentátorů zatížena porušením znění textu. Hranice obklopujícího tělesa, jež je definicí místa, je blíže specifikována jako ta „v níž se s obklopuvaným stýká“ (*καθ' ὃ συνάπτει τῷ περιεχομένῳ*). Tento dodatek není zachován v žádném z rukopisů, s nimiž pracoval Bekker, objevuje se pouze v arabsko-latinských překladech a opakovaně jej zmiňuje Simplikios.²²⁵ Zřejmě nejsilněji jeho hodnověrnost zpochybňuje Langová,²²⁶ podle níž jeho přijetí odráží jistou interpretační tradici Aristotelova pojetí místa, která je podle ní založena již Theofrastem a přes Davida Rosse vede až k Husseyemu, který text dokonce přejímá, aniž by na jeho spornost byl jen upozornil. Langová se naproti tomu připojuje ke Carteronovi, který dodatek odsouvá pouze do textového aparátu, a k Prantlovi, který jej

²²² *Phys.* IV 4, 210b34–211a7.

²²³ *Phys.* IV 4, 211a31–34.

²²⁴ *Phys.* IV 4, 211b14.

²²⁵ Srv. D. Ross (1936), str. 575 ad loc a H.G. Zekl (1990), str. 172, pozn. 101.

²²⁶ Viz H. Lang (1998), str. 91–93.

vylučuje zcela. Přestože pro to přináší řadu argumentů, včetně filologických, když například upozorňuje, že sloveso *συνάπτει* v této formě představuje jediný výskyt v celé čtvrté knize *Fyziky*, kde Aristotelés upřednostňuje formu *ἄπτεσθαι*, nezdají se být její vývody příliš přesvědčivé.

Předně již v průběhu zkoumání Aristotelés opakovaně tvrdil, že mé vlastní místo nezahrnuje nic jiného než právě mne, a o takovémto místě pak říká, že je prvním obklopujícím.²²⁷ A v předběžném shrnutí vlastností, které místu bytostně náležejí, ze začátku čtvrté kapitoly připomíná totéž, když poznamenává, že místo není ani větší ani menší než obklopané těleso.²²⁸ Jak uvidíme později, druhá formulace definice místa, kterou Aristotelés podává sice tento dodatek neobsahuje, říká ovšem, že místo je první (*πρῶτον*) hranicí, což je třeba považovat za opis identické vlastnosti z původní formulace. Napadá-li navíc Langová Rosse z interpretativního čtení textu, její vyloučení dodatku trpí tímtež. Ve svém výkladu se totiž pokouší vyhnout možným obtížím Aristotelova pojetí právě rezignací na jednu z bytostných vlastností místa, totiž na skutečnost, že místo je bezprostřední hranicí, v níž se obklopující těleso stýká s tělesem obklopaným, které je v něm jako v místě.

²²⁷ *Phys.* IV 2, 209a35–209b2: „jsi na tomto určitém místě, které obklopuje pouze tebe a jinak nic (*περιέχει οὐδὲν πλεόν ἢ σέ*) -, bylo by místo, je-li tím, co prvně obklopuje (*τὸ πρῶτον περιέχον*) každé jednotlivé těleso, hranicí.“ Přestože výsledkem této argumentace je tvrzení, že místo je tvarem, jedná se ve skutečnosti pouze o hypotetické vyvození alternativní teze, neboť Aristotelés důsledně říká, že by se podle tohoto uvažování pouze „mohlo zdát“, že je místo tvarem.

²²⁸ *Phys.* IV 4, 210b34–211a1: „místo ve smyslu toho, co jest první (*πρῶτον*), není ani menší, ani větší než věc.“

Toto však není jediný dodatek, kterým Aristotelés svůj výměr upřesňuje. Přestože důraz v jeho definici je kladen na obklopující těleso, jehož mezi je místo, Aristotelés zde neopomíná podat i charakteristiku obklopaného tělesa, o němž tvrdí, že je „pohybováno místním pohybem“ (τὸ κινητὸν κατὰ φοράν) (*Phys.* IV 4, 212a7). Vrací se tak k východisku zkoumání, podle něhož je pohyb podle místa společný pro všechny ostatní druhy pohybu a je rovněž vlastním předmětem výkladů ve *Fyzice*. Primárním příkladem umístěné věci je tedy těleso, které se pohybuje místním pohybem, jakým je například voda vylévána z nádoby nebo ryba ve vodě. Tělesem, které ji obklopuje, tak může být jak jedno spojitě těleso, jako je tomu v případě s rybou, jež je cele obklopena masou vody, ale i agregát několika oddělených těles, jako je tomu v případě vylévané vody, která je zčásti obklopena nádobou, ale zčásti také vzduchem. Vzhledem k obklopenému tělesu jsou však relativně nehybné a jejich první mez společně tvoří místo uvažovaného tělesa.²²⁹ Jak uvidíme záhy, toto upřesnění má rovněž význam pro následné obtíže spojené s otázkou, zda je celek světa v nějakém místě.

Hned po předložení první formulace definice místa totiž Aristotelés znovu upozorňuje na obtížnost, ovšem zároveň i významnost probíhajícího zkoumání, když opakuje, že se místo podobá jak látce, tak tvaru. Přidrží se tak přísně dialektické metodologie, jak ji vyložil výše, podle níž po podání definice musíme ověřit, zda řeší rozpory, které by s ní mohly být spojeny.²³⁰ Hned ty další sebou nese skutečnost, že se obklopané

²²⁹ K odlišení těchto dvou možných charakteristik obklopaných těles srv. B. Morison (2002), str. 136-138.

²³⁰ Srv. *Phys.* IV 4, 211a7-11. K této pasáži odkazuje již Simplicios, *In Phys.* 581,5-9, jenž hlavní příčinu obtíží spatřuje v nejednotnosti vlastností místa, kvůli nimž se místo jednou může zdát být tvarem a jindy látkou.

těleso pohybuje v nehybném tělese obklopujícím. Jak jsme viděli výše, právě z toho by se mohlo zdát, že je místo nepohyblivou rozlehlostí, odlišnou od všech pohyblivých rozlehlostí.²³¹ K tomuto zdání navíc přispívá neviditelnost vzduchu, která může být snadno omylem zaměněna za jeho domělou netělesnost. Mohli bychom se totiž domnívat, že nikoli hranice nádoby, nýbrž i to, co je uprostřed, je místem jakožto prázdné.

Dále pak už Aristotelés přináší argumenty pro nutnost nepohyblivosti místa, čímž postupně dochází ke druhé a konečné formulaci vlastní definice místa: „Jako však nádoba je přenosným místem, tak i místo je nepohyblivou nádobou. Proto kdykoli se něco pohybuje v pohybovaném a v něm mění své místo, jako na řece loď, je pro ně obklopující těleso spíše nádobou než místem. Proto místo má býti nepohyblivé, proto spíše celá řeka jest místem, poněvadž jako celek je nepohyblivá. A proto místo nemůže býti ničím jiným než první nepohyblivou hranicí toho, co obklopuje (ὥστε τὸ τοῦ περιέχοντος πέρας ἀκίνητον πρῶτον, τοῦτ' ἔστιν ὁ τόπος).“ (*Phys.* IV 4, 212a14-21)

Tak jako již dříve, i nyní je místo srovnáváno s nádobou.²³² Cílem Aristotelova výkladu je zde však nikoli hledání podobností, jak tomu bylo dříve, nýbrž nalezení rozdílu, jenž spatřuje právě v nepohyblivosti místa oproti pohyblivosti nádoby. Těžiště interpretačních obtíží však leží v příkladu s lodí na řece, který vyvolal mimořádnou polemiku. Podle Rosse je místem tělesa první nehybná mez obklopujícího tělesa. První je zde přitom podle Rosse užíváno ve smyslu nejbližší, z čehož vyplývá logický rozpor, neboť v případě lodi na řece je pohybující se těleso v pohybujícím

²³¹ Srv. *Phys.* IV 4, 211b14-29.

²³² Srv. *Phys.* IV 3, 210a24.

se místě, a proto, podle něj, nemůžeme najít pro loď takové místo, jež by bylo zároveň nejbližší i nepohyblivé.²³³

Hussey má celou pasáž rovněž za velmi problematickou. Přestože text naznačuje, že by místo mělo být nehybné, výslovně je to požadováno až v druhé formulaci definice místa, jejíž odsunutí, coby pozdějšího dodatku, by nás podle Husseyho zbavilo řady obtíží. Pokud bychom totiž chtěli definici vyložit z příkladu s lodí na řece, znamenalo by to, že se těleso vůbec nepohybuje místním pohybem. Byly-li by místem lodí břehy řeky, pak by se loď vzhledem k tomuto místu nepohybovala ani v případě, že by plula dolů po proudu, ani tehdy, kdyby byla tažena proti proudu, neboť v obou případech by neměnila své místo.²³⁴

Průlomovou interpretaci příkladu přinesla okrajová poznámka Mylese Burnyeta, který v kontextu výkladu starověkého skepticismu navrhl, abychom za první nepohyblivou mez obklopujícího tělesa lodí považovali spíše než břehy řeky celou řeku, pochopenou jako geografickou entitu. Prvním bezprostředně obklopujícím tělesem je pohyblivá voda v řece. Vzhledem k tomu, že místem tělesa však musí být mez nepohyblivého tělesa, musíme jít dál a teprve pak narazíme na řeku v tomto smyslu, jakožto první nepohyblivé těleso.²³⁵

Podobně jako Myles Burnyeat i Richard Sorabji kritizuje standardní interpretaci břehů řeky jakožto místa lodí. Upozorňuje totiž na skutečnost, že se Aristotelés ani po podání modifikované formulace definice místa nevzdává původní bytostné charakteristiky, podle níž je místo mezi bezprostředně obklopujícího tělesa. Tuto charakteristiku totiž zmiňuje hned

²³³ Srv. D. Ross (1936), str. 575-576 ad loc.

²³⁴ Srv. E. Hussey (1983), str. 117-118 ad loc.

²³⁵ Srv. M. Burnyeat (1997), str. 102, pozn. 15.

v následujícím argumentačním běhu²³⁶ a navíc ji již předtím zařadil mezi ty vlastnosti, které místu vpravdě náležejí.²³⁷ Podle Sorabjiho však problémy přinášejí obě důležité charakteristiky. Byla-li by místem lodi voda, která ji bezprostředně obklopuje, pak by se loď plující po proudu nepohybovala, neboť by ji obklopovala stála táž vrstva vody. Oproti tomu ukotvená loď, jejíž trup by byl obklopován stále novými a novými vrstvami vody, by se podle tohoto výkladu paradoxně pohybovala. Kdybychom naopak přijali standardní řešení, podle něhož jsou místem lodi spíše břehy řeky než bezprostředně obklopující vrstva vody, otevřeli bychom tím prostor pro jiný komplex problémů. Kupříkladu loď, jež by plula od jednoho břehu řeky k druhému, by se nepohybovala, neboť by neměnila své místo. Dvě lodi mezi stejnými břehy by zas byly ve stejném místě.²³⁸

I proto Sorabji oceňuje Burnyjetovo neortodoxní řešení, které za nepohyblivé těleso označuje celou řeku jako geografickou entitu. Místem lodi by pak podle něj nebyla vrstva vody, která ji obklopuje, nýbrž pomyslný otvor, jenž by byl jakýmsi zbytkem po jejím odstranění. Podle Sorabjiho by sice takto pochopené místo bylo bezprostředně obklopující, jen obtížně bychom jej ovšem mohli pochopit jako nepohyblivé. Jedinou možnost spatřuje v sérii momentálních míst, jimiž by těleso procházelo, což je ovšem podle jeho názoru Aristotelovu výkladu spíše cizí.

Sorabji zmiňuje ještě řešení, jež čerpá z interpretací Aristotelových pozdně antických a středověkých komentátorů, kteří jsou ostatně hlavním předmětem jeho analýzy. Důraz klade především na koncepci tzv. formálního místa, která je naznačena již u Tomáše Akvinského a plného rozvinutí se jí dostalo u Jana

²³⁶ Srv. *Phys.* IV 4, 212a29-30.

²³⁷ Srv. *Phys.* IV 4, 211a2, a27-29.

²³⁸ Srv. R. Sorabji (1988), str. 187-188.

Buridana. Ta místo chápe jako řád statických bodů, který je na sled nehybných míst, jimiž by těleso procházelo při zvýšeném interpretačním úsilí do jisté míry aplikovatelný.²³⁹ Vposledku se však Sorabji přiklání ke slabší interpretaci, podle níž je třeba nepohyblivost místa chápat ve smyslu odvozené pohyblivosti. Místo jakožto dvojrozměrná mez samo o sobě jistě není schopno pohybu. Jako místo samo v žádném místě není, a proto je nemůže měnit, nemůže se pohybovat místním pohybem. Pohybuje se pouze v závislosti na tělese, jehož krajní mezí je.²⁴⁰

Oproti Rossovi a Husseymu se Helen Langová neváhá vzdát bezprostřednosti místa. Formulaci *πρῶτον* ve *Phys.* 212a20 podle ní nemůžeme jednoduše rozumět ve smyslu nejbližší, ale spíše tak, jako je prvním místem pro všechna tělesa nebe, z něhož jsou jednotlivá umístění odvozena. První nepohyblivé místo tedy může být ve skutečnosti, tak jako v uvažovaném případě lodi na řece, nikoli bezprostředně obklopující, nýbrž vzdálené. Interpretace Helen Langové je však zatížena celkovou výkladovou strategií, podle níž je vlastním předmětem celého zkoumání první až páté kapitoly čtvrté knihy *Fyziky*, nikoli vlastní místo, nýbrž místo společné, jímž je podle ní právě nejzazší nebeská sféra,²⁴¹ což je z mnoha důvodů v rozporu s Aristotelovým textem, a zvláště s rozvrhem jeho dialektického zkoumání, v němž, jak jsme viděli,²⁴² máme postupovat od toho, co je společné k tomu, co je vlastní.

Přes veškeré rozdíly všechny předložené interpretace dané pasáže bez výjimky sdílejí přesvědčení, že příklad s lodí má ilustrovat druhou formulaci definice místa. Nenalézají navíc vnitřní

²³⁹ Srv. R. Sorabji (1988), str. 190.

²⁴⁰ Tamt., str. 190-191.

²⁴¹ Srv. H. Lang (1998), str. 97-100.

²⁴² Srv. str. 34 této práce.

spojitost mezi první polovinou přítomné pasáže z 212a7-14 a tou druhou z 212a16-20.²⁴³ Tu je ovšem nepochybně třeba spatřovat právě v následné specifikaci první formulace definice místa, která - jak víme - spočívá v jeho nutné nehybnosti. Již v první větě této pasáže, v níž Aristotelés připomíná obtížnost zkoumání, je výslovně řečeno, že místní změna pohybovaného se děje v nehybném obklopujícím tělese. V následující větě se pak Aristotelés vrací k představě místa jako netělesné rozlohy z obtížné pasáže 211b14-29. Z této pasáže opakuje zdánlivou netělesnost vzduchu, která by nás mohla přivést k domněnce, že místem je nehybná rozloha mezi krajními mezemi nádoby, především se však v celém výkladu, podobně jako to udělal v předchozí argumentaci, vrací k příkladu s nádobou.

Zlomové odlišení přichází právě v polovině analyzované pasáže, když Aristotelés - po tom, co takto uvažoval o rozlehlosti - říká, že tak jako je nádoba přenosným, tedy pohybovaným místem, tak místo je nepohyblivou nádobou. Jestliže první část argumentace byla věnována problematickému pochopení pohybu v prostředí, jež je v klidu, a které by tak bylo místem tělesa, její druhá část je výslovně věnována analýze pohybu v pohyblivém prostředí, o němž naopak platí, že spíše než místem je nádobou tělesa. Aristotelés říká zcela jasně, že „kdykoli se něco pohybuje v pohybovaném a v něm mění své místo, jako na řece loď, je pro ně obklopující těleso spíše nádobou než místem.“²⁴⁴ V první části argumentace tedy uvažuje o nehybné rozlehlosti, zatímco v té druhé o rozlehlosti pohyblivé. Místo však není ani jedním, ani

²⁴³ Podle Davida Rosse nemá formulace z řádků 212a14-15 logickou souvislost s tím, co předchází, a celá pasáž 212a7-14 pak podle něj představuje pouhou mezihru před konečnou formulací definice místa. Srv. D. Ross (1936), str. 575 ad loc.

²⁴⁴ *Phys.* IV 4, 212a16-18.

druhým. Je totiž nehybnou mezí. Tvrdí-li Aristotelés, že se loď nachází v takovém obklopujícím, jež je v pohybu, nemůže tím mít na mysli mez obklopujícího tělesa, neboť ta je jako dvojrozměrná a netělesná nutně nehybná, nýbrž samo obklopující těleso, tedy masu vody řeky, která loď obklopuje a která je jí nádobou. Aristotelés tuto pasáž uzavírá tvrzením „proto místo má býti nepohyblivé, proto spíše celá řeka jest místem, poněvadž jako celek je nepohyblivá.“²⁴⁵ Netvrdí, že celá řeka je místem lodi, jak vyvozují a s obtížemi se snaží obhájit moderní interpreti, ale jednoduše tvrdí, že spíše ona jako celek je místem.

Aristotelés tedy tvrdí, že pro těleso, které se pohybuje v pohybovaném tělese, tak jako je tomu v případě lodi na řece, je obklopující spíše (*μαλλον*) nádobou než místem, neboť místo je nehybné. Proto spíše (*μαλλον*) celá řeka (*πᾶς ποταμός*) je místem, neboť jako celek (*τὸ πᾶν*) je nehybná. Přestože tato pasáž bezprostředně navazuje na první formulaci definice místa jako hranice obklopujícího tělesa, v níž se s obklopuvaným stýká, Aristotelés se potom, co řekl, že se jednou místo zdá být tvarem a jindy látkou, vrací k předchůdnému zkoumání místa jako rozlehlosti. O hranici obklopujícího tělesa zde nepadne ani slovo. Uvažujeme-li o lodi z hlediska obklopujícího, které je v pohybu, neřekneme, že se k lodi má jako místo k umístěnému, neboť místo je nehybné. Obklopující voda řeky je spíše než místem nádobou lodi, tedy tím, v čem se loď prostě - nikoli místně - nachází. Abychom o ní vůbec mohli jako o místě lodi uvažovat, museli bychom vzít rovněž v potaz vrstvu vzduchu, v níž se loď nachází stejně tak jako ve vodě. Místem je spíše celá řeka, neboť jako taková je nehybná. Ani v tomto případě Aristotelés neuvažuje o hranici obklopujícího tělesa, ale o obklopujícím tělese. Není proto

²⁴⁵ *Phys.* IV 4, 212a18-20.

možné, aby o něm uvažoval jako o místě ve stejném významu, jak jej vyložil v první formulaci definice místa, k němuž se vzápětí vrací při jeho druhé formulaci. Řeka jako celek je spíše místem než pohybující se masa vody obklopující loď. V každém případě však musí být místem v jiném smyslu než jako hranice obklopujícího tělesa, v níž se s obklopaným stýká.

Klíčové pro pochopení, v jakém smyslu zde Aristotelés mluví o řece jako o místě, se zdá být krok, jímž přechází od vágního označení řeky jakožto nepravého místa k celku řeky, jenž by místem spíše mohl být. Rozdíl mezi masou vody řeky obklopující těleso a celou řekou je třeba spatřovat v jejich pohyblivosti na straně jedné a v nehybnosti na straně druhé. Celá řeka je skutečně nehybná, jak přesně ukázal ve své poznámce Myles Burnyeat,²⁴⁶ přesto však není místem ve smyslu prvního obklopujícího, které je zároveň s věcí, jak požaduje Aristotelés. V textu ovšem nikde není řečeno, že je místem, nýbrž, že je spíše místem než zmiňovaná masa vody, která těleso obklopuje. Abychom mohli navrhnout odlišné řešení obtíže, v jakém smyslu zde celku řeky rozumět, musíme celý text první až čtvrté kapitoly čtvrté knihy *Fyziky* podrobit bližší analýze a zaměřit se zpětně na argumentaci, v níž se protínají zkoumání nádoby jako modelu místa a celku jakožto nepohyblivého.

Jak jsme viděli, Aristotelés používá nádobu jako model místa průběžně v celém zkoumání. V každém případě však zdůrazňuje jiný aspekt tohoto modelu. Vůbec poprvé jej používá, aby podpořil nutnost zkoumání toho, zda místo existuje, neboť ukazuje, že místo podobně jako nádoba je tím, co je schopno přijmout různá tělesa, a proto se zdá, že je něčím od přijímaných

²⁴⁶ Srv. str. 95 této práce.

těles odlišným.²⁴⁷ Tento aspekt Aristotelés podržuje i při druhé zmínce nádoby jako modelu místa, obohacuje jej ovšem o její pohyblivost, když tvrdí, že nádoba je přenosné místo.²⁴⁸

Když pak Aristotelés podává výčet způsobů, kterými se věci predikuje „být v“, za nejvlastnější smysl označuje být v nádobě a vůbec v místě.²⁴⁹ Vzápětí, v úvaze o možnosti, zda něco může být samo v sobě, však Aristotelés uvažuje o specifické nádobě - amfoře vína ze zcela jiného hlediska. V sobě samém něco může být buď samo o sobě, nebo vzhledem k jinému. Jsou-li, to v čem něco je, a to, co v něm je, části téhož celku, pak je tento celek v sobě samém. Amfora ani víno nejsou v sobě samém, ovšem amfora vína v sobě samé je, neboť obsahující i obsahované jsou součástí téhož celku. Není to přitom možné prvotně samo o sobě, nýbrž výhradně vzhledem k jinému.²⁵⁰

A právě tento případ by snad bylo možné považovat za analogii naší pasáže s lodí na řece ze čtvrté kapitoly, neboť obě pasáže spojuje užití, jak modelu nádoby, tak vztahu celku a části. Nejde nám však o to, konstatovat, že tak jako je amfora vína sama v sobě je i řeka sama v sobě, pro pochopení příkladu s lodí na řece je důležitější možnost, vyložit jejich vztah jako celku a části. Tak jako je víno částí amfory vína, je voda částí řeky. Je-li jí však voda, bude jí zřejmě i loď, která je v této vodě z hlediska celku řeky její součástí. Pro odlišení, zda je něco v něčem jako umístěné v místě či jako část v celku, Aristotelés užívá kritérium oddělenosti. Jako část k celku se má to, co je spojitě, nikoli oddělené.²⁵¹ To však není jediná možnost jak tento vztah vyložit. Jako část k celku se má

²⁴⁷ *Phys.* IV 1, 208b2-4.

²⁴⁸ *Phys.* IV 2, 209b29.

²⁴⁹ *Phys.* IV 3, 210a24.

²⁵⁰ *Phys.* IV 3, 210a26-b4.

²⁵¹ *Phys.* IV 4, 211a29-31.

rovněž to, co se nepohybuje v něm, nýbrž s ním.²⁵² A to je i případ lodi, která, ať už se pohybuje vlastní silou či nikoli, je vždy zároveň unášena vodním proudem, a tedy se pohybuje spolu s řekou jako její část. Můžeme tedy říci, že spíše než masa vody je místem řeka, neboť jakožto celek je nepohyblivá, čímž se přibližuje výměru místa, zároveň se mu ovšem vzdaluje, neboť není mezi obklopaného tělesa, nýbrž jeho celkem.

Přestože se k tomuto výkladu žádný z moderních interpretů nepřiklání, zcela bez předchůdců nezůstává. Zdá se totiž, že podobnou pozici v tomto sporu zastával Simplikios. Ve svém komentáři nejprve předjímá Burnyeatovo řešení problému nehybnosti celé řeky, když ukazuje, že celek řeky je nehybný nikoli kvůli nehybnosti břehů, nýbrž právě kvůli tomu, že je geografickou entitou, protože, jak říká v komentáři Aristotelova textu, prostě pramení i vylévá se stále v týchž místech a směr nijak nemění.²⁵³ Naši interpretaci rovněž podporuje Simplikiov postřeh, že celá řeka je „spíše“ (*μᾶλλον*) místem, neboť jí nemůže být v prvotním významu. Aby tomu tak mohlo být, nesměl by Aristotelés uvažovat o celku řeky jako o trojrozměrné mase vody spolu s její mezí, nýbrž pouze jako o mezi obklopujícího tělesa, kterým ostatně není pouze masa vody, ale i masa vzduchu. A Simplikios souhlasí i s tím, že voda bezprostředně obklopující loď je částí celku řeky, neboť se pohybuje spolu s ní, a tedy i loď je z tohoto pohledu její částí.

Obtížím spojeným s příkladem lodi na řece se tedy můžeme vyhnout, když přesněji odlišíme významy, v nichž Aristotelés mluví o umístění. Něco je v mase obklopující vody spíše jako v nádobě, neboť takovéto obklopující těleso je pohyblivé. Stejně

²⁵² *Phys.* IV 4, 211a34-36.

²⁵³ Simplikios *In Phys.* 584,31-34.

tak jako je nádoba přenosným místem, je i místo nehybnou nádobou. Proto je spíše celek řeky místem, neboť je podobně jako místo nehybný. Místem ve vlastním významu ovšem není, neboť není mezí, nýbrž rozlehlostí. Přesto je loď v celku řeky umístěna, nikoli však jako těleso v místě, nýbrž jako součást celku. Řeka pro ni není vlastním místem, které se vypovídá vzhledem k věci samé, spíše se zdá, že je místem společným, které se vypovídá vzhledem k jinému, neboť jako každý celek, je i řeka složena z částí, pro něž je společným místem.

Takto pochopené predikování umístění, tedy jednoduché konstatování, že něco je v něčem, odpovídá běžnému předchůdnému porozumění tomu, co je to místo, z něhož Aristotelés ve svém zkoumání vycházel. Postupným zpřesňováním však dospěl k souhrnu bytostných vlastností, které musejí náležet místu pochopenému vzhledem k němu samému. Řeka nesplňuje tu z bytostných charakteristik, o níž Aristotelés tvrdí, že nutně náleží místu ve smyslu toho, co je první, totiž, že není ani menší, ani větší než věc, která je v ní umístěna.²⁵⁴ Celá pasáž *Phys.* IV 4, 212a7-21 tedy nepředstavuje ilustraci druhé formulace definice místa, nýbrž retrospektivní dialektické zkoumání, které vymezuje bytostný rozdíl vlastní definice prvotního místa vůči běžnému pochopení umístění a umístění ve smyslu společného místa, vypovídávaného vzhledem k jinému.

Tímto negativním vymezením Aristotelés dochází ke své konečné definici místa: „Proto kdykoli se něco pohybuje v pohybovaném a v něm mění své místo, jako na řece loď, je pro ně obklopující těleso spíše nádobou než místem. Proto místo má býti nepohyblivé, proto spíše celá řeka jest místem, poněvadž jako celek je nepohyblivá. A proto místo nemůže býti ničím jiným než

²⁵⁴ Srv. *Phys.* IV 4, 211a2-3.

první nepohyblivou hranicí toho, co obklopuje (*ὥστε τὸ τοῦ περιέχοντος πέρας ἀκίνητον πρῶτον, τοῦτ' ἔστιν ὁ τόπος*).“ (*Phys.* IV 4, 212a16-21) Nejedná se o žádné induktivní vyvozování, nýbrž o postupnou eliminaci. Za místo by někdo mohl považovat obklopující těleso. To je ovšem vzhledem k bytostným vlastnostem spíše nádobou. Spíše než obklopující těleso by snad mohla být místem celá řeka, neboť je na rozdíl od bezprostředně obklopujícího tělesa nehybná. Jestliže však splňuje tuto bytostnou vlastnost, jež musí místu náležet, nesplňuje stejně nutný požadavek na to, aby nebyla ani větší, ani menší než obklopované těleso. Tedy ani ona není místem, alespoň v prvotním významu, který hledáme. A proto nemůže být místem nic jiného, než první nepohyblivá hranice toho, co obklopuje.

Jak jsme viděli výše,²⁵⁵ podle Aristotelovy metodologie z první kapitoly první knihy *Fyziky* máme ve zkoumání postupovat od toho, co je obecné, k tomu, co je zvláštní. A to proto, že „celek je postřehem známější, obecně je pak jakýsi druh celku; obecně totiž zahrnuje mnoho věcí jakožto části.“ (*Phys.* I 1, 184a24-26) Tak je tomu i nyní, kdy Aristotelés odkazuje k celku, který se může mylně jevit jako místo, aby pak přistoupil k definici zvláštního, v tomto případě vlastního místa jednotlivého tělesa, která je skutečným předmětem zkoumání.

Celé zkoumání místa ve *Fyzice* je motivováno snahou vyložit místní pohyb, k jehož výkladu a zvláště k jeho harmonizaci s pojetím místa se Aristotelés vrací v páté kapitole čtvrté knihy, čímž zkoumání uzavírá.²⁵⁶ Tělesa, která se pohybují místním

²⁵⁵ K tomu srv. str. 68 této práce.

²⁵⁶ V tom spočívá základní odlišnost Aristotelova pojetí místa ve *Fyzice* od toho, které známe z *Kategorií*, kde je místo probíráno mezi spojitými kvantitami a pochopeno ve smyslu trojrozměrné rozlehlosti. Ke vztahu mezi

pohybem, mění svá místa, zatímco ta, která se nehýbají, ve svých místech zůstávají. V obou případech však místa musí být nehybná a netělesná, aby jako taková mohla sloužit k popisu pohybu. Proto Aristotelés definuje vlastní místo, které náleží tělesu samému o sobě, jako „první nepohyblivou hranici toho, co obklopuje“. Místo tělesa není jeho hranicí, neboť ta se pohybuje spolu s tělesem. Hranice obklopujícího tělesa se však s tělesem nepohybuje, ať už je těleso v klidu či nikoli. V obou případech totiž není ničím z obklopaného tělesa, a je tak na něm zcela nezávislá. Zároveň však může sloužit k popisu jeho pohybu, neboť v ní není nic jiného než právě jenom obklopané těleso. I proto může být místo omylem považováno za tvar tělesa.

Aristotelés tak dokončil to, co si na začátku třetí knihy *Fyziky* předsevzal, totiž vyložit věci, které souvisejí s pohybem, mezi nimiž má místo klíčové postavení. Podle svého postupu nejprve zachytil charakteristické rysy, které místu náležejí, vyloučil ty, které tak činí pouze klamně, a naopak zachytil ty bytostné, aby pak dospěl k formulaci definice místa, kterou v druhé formulaci definitivně zpřesňuje a jejíž hlavní rysy zmiňuje i v závěru čtvrté kapitoly: „A proto se zdá, že místo jest druh plochy a jakoby nádoba a cosi obklopujícího. Mimoto místo jest zároveň s věcí, neboť hranice jsou zároveň s ohraničeným.“ (*Phys.* IV 4, 212a28-30)

5. Obtíže týkající se Aristotelova pojetí místa

Přestože, jak jsme viděli, Aristotelés na konci čtvrté kapitoly shrnuje bytostné charakteristiky definice místa, výklad tím

pojetím místa z *Kategorií* a tím z *Fyziky* srv. H.R. King (1950), H. Mendell (1987) a K. Algra (1994), str. 123-153.

nekončí. V souladu s metodickým postupem dialektického zkoumání Aristotelés musí ještě ověřit, zda takto formulovaná definice nepřináší další neřešitelné obtíže.²⁵⁷ Nejprve se obrací k otázce po místě celého světa, která se opakovaně objevovala v klíčových momentech celého průběhu zkoumání²⁵⁸ a položena byla i bezprostředně po druhé formulaci definice místa. Aristotelés tam vedl úvahu o středu světa a poslední hranici kruhového pohybu, o nichž se podle jeho slov „všem zdá,²⁵⁹ že vzhledem k nám jest v nejvyšším a nejvlastnějším smyslu jednak poloha nahoře, jednak dole, poněvadž jedno vždy zůstává na stejném místě a krajní hranice kruhu zůstává vždy v téže vzdálenosti.“²⁶⁰ (*Phys.* IV 4, 212a21-24) Podle toho můžeme rovněž odlišit takovou mez, která obklopuje směrem ke středu a jejímž směrem se pohybují těžké, a tu, která obklopuje směrem k okraji, k níž míří to, co je lehké.²⁶¹

²⁵⁷ Srv. *Phys.* IV 4, 211a7-11.

²⁵⁸ Srv. *Phys.* IV 2, 209a31-b5 a 4, 211a23-31.

²⁵⁹ Odkaz k mínění většiny o nejvlastnějším smyslu věci v závěru zkoumání odpovídá velmi přesně zvolené dialektické metodě, jak jsme se ji pokusili vyložit výše s využitím první knihy *Topik*: „Pravděpodobné“, je podle *Topik* „to, co se zdá pravdivým buď všem nebo většině, nebo moudrým, a těmto zase buď všem nebo většině anebo těm, kteří jsou největšími znalci a jejichž mínění má největší vážnost.“ (*Top.* 100b21-23).

²⁶⁰ και διὰ τοῦτο τὸ μέσον τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὸ ἔσχατον τὸ πρὸς ἡμᾶς τῆς κύκλῳ φορᾶς δοκεῖ εἶναι τὸ μὲν ἄνω τὸ δὲ κάτω μάλιστα πᾶσι κυρίως, ὅτι τὸ μὲν αἰεὶ μένει, τοῦ δὲ κύκλῳ τὸ ἔσχατον ὡσαύτως ἔχον μένει.

²⁶¹ To, že struktura celého světa je určena pohybem směrem nahoru a dolů, je podle Helen Langové nejdůležitějším důsledkem definice místa a jejího propojení s charakterem celého světa. Přestože je tím postihnut důležitý rys celé argumentace, její interpretace je přeci jen zatížena přesvědčením, že vlastním předmětem Aristotelova zkoumání je místo společné, nikoli vlastní. Srv. H. Lang (1998), str. 100.

Jak tomu ovšem bude s celkem světa? Podle Aristotela to těleso, které má mimo sebe obklopující těleso, je v místě, zatímco, to, které takové těleso nemá, v místě není. Tento model Aristotelés nejprve aplikuje na blíže nedefinovaný „celek“ ($\pi\acute{\alpha}\nu$).²⁶² Říká, že pokud máme celek vody, pak jeho části budou v pohybu, a to proto, že existují tělesa, která tyto části obklopují, a tedy mohou být v místě, což je předpokladem změny místa, tedy místního pohybu. Celek pak ovšem bude z určitého hlediska rovněž v pohybu, z hlediska jiného však již nikoli. Bude se totiž pohybovat nikoli vzhledem k sobě samému, nýbrž vzhledem ke svým částem, neboť ony jsou v pohybu, ať už kruhovém, nahoru a dolů, tedy místním, či jak nahoru, tak i dolů, při zhušťování a zředění. Vzhledem k sobě samému však celek místo měnit nebude.²⁶³ Ačkoli Aristotelova argumentace zde není zcela jednoznačná, zdá se, že odkaz k nepohyblivému celku, pohybujícímu se vzhledem ke svým částem, nepřímou podporuje interpretaci nepohyblivého celku řeky, z příkladu s lodí na řece.²⁶⁴

Po tom, co Aristotelés takto odlišil jednotlivé možnosti, v jakém smyslu celek je i není v pohybu vzhledem ke svým částem, přechází k distinkci věcí, které jsou v místě nahodile a které ve skutečnosti. I v tomto případě usuzuje s hlediska vztahu celku a částí. Celek, jenž je složen z podobných částí, je spojitý, a tedy jeho části jsou v místě pouze nahodile. Zatímco ten celek,

²⁶² Z toho, co bude následovat, usuzuje Ross na skutečnost, že Aristotelés již zde pojmem $\pi\acute{\alpha}\nu$ myslí celek světa a snaží se na něj aplikovat předchozí definici místa. To se ovšem v této fázi argumentace nezdá být nutné, i když pro tento výklad by svědčil úplný výčet zmiňovaných pohybů, které světu v jeho celku skutečně náležejí. Srv. D. Ross (1936), str. 577 ad loc.

²⁶³ *Phys.* IV 5, 212a6-b3.

²⁶⁴ Srv. str. 100 této práce.

jehož části jsou oddělené a pouze se dotýkají, a tedy mají jednotlivá obklopující tělesa, jsou v místě ve skutečnosti.

„Také jedny věci o sobě jsou v místě, jako například každé těleso, které je pohyblivé buď z hlediska místního pohybu, nebo z hlediska růstu, o sobě jest někde, svět (*οὐρανός*) však, jak jsme řekli, jako celek (*ὅλος*) není někde, ani v nějakém místě, jestliže jej vskutku neobklopuje žádné těleso; pokud se však pohybuje, potud také jeho části mají místo, neboť jedna část se v souvislosti řadí k druhé (*ἕτερον γὰρ ἑτέρου ἐχόμενον τῶν μορίων ἐστίν*). Jiné je však v místě jenom nahodile, jako duše a nebe (*οὐρανός*), neboť jeho části jsou všechny v jistém smyslu²⁶⁵ v místě, ježto v kruhu jedna část obklopuje druhou (*ἐπὶ τῷ κύκλῳ γὰρ περιέχει ἄλλο ἄλλο*). Proto to, co je nahoře, se pohybuje v kruhu, celek (*τὸ πᾶν*) však není někde. Neboť to, co je někde, samo jest něčím, a dále mimo ně musí býti ještě něco jiného, v čem je to, co obklopuje. Ale mimo veškerenstva a celek není nic, co by bylo vně veškerenstva, a proto všechno jest ve světě, neboť svět je asi veškerenstvem (*παρὰ δὲ τὸ πᾶν καὶ ὅλον οὐδέν ἐστιν ἔξω τοῦ παντός, καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῷ οὐρανῷ πάντα· ὁ γὰρ οὐρανὸς τὸ πᾶν ἴσως*). Místo však není svět sám, nýbrž jakási krajní hranice, [jež je v klidu] a dotýká se tělesa, které je v pohybu; a proto země je ve vodě, tato ve vzduchu, tento zase v éteru, éter v nebeské sféře, avšak nebe není již v jiné věci.“
(*Phys.* IV 5, 212b7-22)

Diskuse vztahu mezi tím, co je v místě nahodile a co skutečně, navazuje na obdobnou distinkci mezi tím, co je nahodile a skutečně v pohybu, kterou Aristotelés prováděl ve čtvrté kapitole.²⁶⁶ Ukazoval, že i mezi věcmi, které se pohybují nahodile, jsou ty, které se mohou pohybovat i skutečně, jako kolík v lodi,

²⁶⁵ Srv. D. Ross (1936), str. 578 ad loc.

²⁶⁶ Srv. *Phys.* IV 4, 211a17-23.

jiné však nikoli, jako například bělost a vědění, neboť se pohybují pouze v závislosti na tom, v čem jsou. Podobně je tomu i nyní, když Aristotelés tvrdí, že ve skutečnosti jsou v místě ty věci o sobě, které jsou pohyblivé z hlediska místního pohybu či růstu. V obou případech jsou totiž tyto věci schopny o sobě měnit své místo, neboť i zvětšování je formou místního pohybu, vzhledem k tomu, že je založeno na faktu, že část tělesa zabírá místo, které jí předtím nepatřilo.²⁶⁷

Svět oproti tomu jako celek sám o sobě není někde, neboť jej neobklopuje žádné těleso, a proto nemůže mít ani mez obklopujícího tělesa, jež by pro něj byla místem. Vztahu k umístění však zcela zbaven není, neboť pokud je v pohybu, potud mají místo jeho části, které se v souvislosti řadí jedna k druhé (*ἕτερον γὰρ ἑτέρου ἐχόμενον τῶν μορίων ἐστίν*).²⁶⁸ Stejně tak, jako tomu bylo dříve,²⁶⁹ i nyní je interpretace závislá na pochopení významu, v němž zde Aristotelés používá pojem *οὐρανός*. Přestože jsme se v předchozí argumentaci až na výjimky přikláněli spíše k jednotnému pochopení významu ve smyslu celku světa, zde je zřejmě třeba diferencovat. Aristotelés mluví (1) o těch věcech, které jsou v místě o sobě ve skutečnosti, (2) o věcech, které sice v místě nejsou, ale jistý vztah k umístění mají, a (3) o věcech, jež mohou být v místě pouze nahodile.

Pojmem *οὐρανός* jsou přitom označeny příklady jak (2), tak i (3) skupiny. V případě (3) skupiny je *οὐρανός* jmenován společně s duší jako to, co je v místě pouze nahodile. Navíc je blíže charakterizován jako to, kde se v kruhu pohybující se části vzájemně obklopují (*ἐπὶ τῷ κύκλῳ γὰρ περιέχει ἄλλο ἄλλο*).²⁷⁰ Podle

²⁶⁷ Srv. *Phys.* VII 7, 270a27-31.

²⁶⁸ *Phys.* IV 5, 212b11.

²⁶⁹ Srv. str. 19-20 této práce.

²⁷⁰ *Phys.* IV 5, 212b13.

toho lze usuzovat, že Aristotelés uvažuje o nebeské sféře, která se sice nepohybuje místním pohybem, ale kruhový pohyb umožňuje jejím částem být v místě alespoň nahodile. Skutečně v místě nejsou, neboť nebeská sféra je složena ze stejnorodých částí, které nejsou oddělené, nestýkají se pouhým dotykem, jsou v místě pouze nahodile, tak jako jsou i nahodile oddělenými částmi nebeské sféry, a tedy mají pouze nahodile i obklopující tělesa, jejichž krajní meze by byly jejich místem.

Naproti tomu *οὐρανός* v případě (2) skupiny je charakterizován jako to, co není někde. Pokud se však pohybuje, potud i jeho části skutečně - nikoli pouze nahodile, jak tomu bylo v případě pojmu *οὐρανός* z (3) skupiny – mají určitá místa, a to tak, že se jednotlivá část v souvislosti řadí k druhé (*ἕτερον γὰρ ἑτέρου ἐχόμενον τῶν μορίων ἐστίν*). Zdá se tedy, že na rozdíl od (3) skupiny, kde Aristotelés uvažoval o nahodilém umístění nahodile oddělených částí celku, který je v pravidelném kruhovém pohybu, částmi celku z (2) skupiny jsou myšleny skutečně oddělené součásti, které tak mají skutečná místa a pro něž tedy *οὐρανός*, který sám není v místě, ale je z ohledu ke svým částem v pohybu, musí být jiným celkem, než *οὐρανός* z (3) skupiny. Aristotelés navíc výslovně odkazuje k celku (*ὅλος*) světa.²⁷¹ Ve (2) skupině tak zřejmě neuvažuje o nejvyšší nebeské sféře, nýbrž o společném celku světa.²⁷²

²⁷¹ Srv. výchozí hypotézu z *Met. A* 1, 169a17: „je-li svět uzavřený celek“ (*καὶ γὰρ εἰ ὡς ὅλον τι τὸ πᾶν*).

²⁷² Ze starověkých komentátorů tuto identifikaci významu pojmu slova *οὐρανός* s celkem světa obhajuje Alexandros. Domnívá se dokonce, že toto užití je pro celou pasáž zcela výhradní. Totiž, že i formulace *ἐπὶ τῷ κύκλῳ γὰρ περιέχει ἄλλο ἄλλο* odkazuje k jednotlivým živlovým vrstvám světa. Srv. *Simpl. In Phys.* 593,7-23. Z moderních interpretů se k tomuto výkladu přiklání R. Brague (1988), str. 290, B. Morison (2002), str. 166-169, P. Destrée (1992), a F.

Pro přijetí tohoto čtení svědčí i bezprostředně následující pasáž, v níž Aristotelés shrnuje, že „to, co je nahoře, se pohybuje v kruhu, celek (τὸ πᾶν) však není někde“. To, čemu je predikován kruhový pohyb, by tak mělo odpovídat nejvyšší nebeské sféře z (2) skupiny, jejíž části jsou v místě pouze nahodile. Celek by pak měl odpovídat světu, ze skupiny (3), jehož části jsou skutečně v místě, ačkoli celek sám v místě není. Další věta pak přináší shrnutí argumentace, pro tvrzení o tom, že svět jako celek není v žádném místě, nemá totiž žádné obklopující těleso, jehož krajní mez by byla jeho místem. Z toho, že nic není mimo veškerenstva, ovšem zároveň plyne, že vše je ve světě, neboť svět je veškerenstvem (ὁ γὰρ οὐρανὸς τὸ πᾶν ἴσως). Aristotelés se zde tedy podle všeho opět vrací k pojmu οὐρανὸς ve smyslu celku světa a o nejvyšší nebeské sféře mluví výhradně ve spojitostmi s věcmi (3) skupiny, jež mohou být v místě pouze nahodile.

Tato koncepce navíc poměrně přesně odpovídá odlišení jednotlivých významů slova οὐρανὸς ze spisu *O nebi* I 9, 278b10-28, kde je řečeno, že tento pojem používáme, jak pro nejvyšší nebeskou sféru, tak pro těleso, které je v ní, tak i celek světa, veškerenstvo, jak o něm Aristotelés mluví i v analyzované pasáži z *Fyziky*. O celku světa přitom řekne, že je tělesem, které je souhrnem všech těles.²⁷³ I proto Aristotelés tento úsek uzavírá tvrzením, podle něhož „však místo není svět sám, nýbrž jakási krajní hranice, [jež je v klidu] a dotýká se tělesa, které je v pohybu; a proto země je ve vodě, tato ve vzduchu, tento zase v éteru,²⁷⁴ éter

Makowski (1994), který má dokonce svět pochopený jako absolutní společné místo o sobě za vlastní předmět zkoumání.

²⁷³ Srv. *Cael.* I 9, 278b20.

²⁷⁴ Komentátoři se shodují, že αἰθήρ zde zastupuje oheň. Srv. D. Ross (1936), str. 578 ad loc.

v nebeské sféře, avšak nebe není již v jiné věci.“ (*Phys.* IV 5, 212b18-22)

Jak je patrné, Aristotelés se vrací k jednomu z důležitých východisek celého zkoumání, podle něhož, tak jako se věci vypovídají samy o sobě i vzhledem k jinému, tak existuje i vlastní místo a místo společné.²⁷⁵ Přestože vytšným cílem zkoumání bylo podat definici vlastního místa, rámec nejvíce společného místa zůstává po celý běh zkoumání přítomen. Je-li bytostnou charakteristikou mého vlastního místa, že se v něm nacházím pouze já a nic jiného, pak již v první zmiňované pasáži z druhé kapitoly Aristotelés jasně říká, že místem společným je to, které obsahuje všechna tělesa.²⁷⁶ Jak jsme ovšem viděli při interpretaci naší přítomné pasáže z páté kapitoly, tím, co obsahuje všechna tělesa jako své součásti, je celek světa. Je jím ostatně právě proto, že sám v místě není, neboť pak by muselo existovat těleso, které by svět neobsahoval a jeho obklopující mez by byla jeho místem. I na kosmologické úrovni, kde uvažujeme o místě jednotlivých živlových sfér, jak to činí v závěru argumentace Aristotelés, když se opět vrací k užívání pojmu *ὄργανός* ve významu nejzazší nebeské sféry, však můžeme pracovat s koncepcí vlastního místa, neboť zde - narozdíl od celku světa - můžeme odlišit obklopující těleso a jeho mez, která bude vlastním místem obklopuvaného tělesa.

Když se takto Aristotelés pokusil na příkladu celku světa ukázat vnitřní nespornost definice místa, přistupuje konečně k poslednímu kroku dialektického zkoumání, který spočívá v řešení obtíží, jež se zdály s místem souviset. Přestože Aristotelés tvrdí, že by se tak vyřešily všechny sporné otázky, vrací se zde jen k některým z těch, které jmenoval ve *Phys.* IV 1, 209a4-30:²⁷⁷

²⁷⁵ Srv. *Phys.* IV 2, 209a31–209b1.

²⁷⁶ Srv. *Phys.* IV 2, 209a32.

²⁷⁷ Srv. D. Ross (1936), str. 578-579 ad loc a E. Hussey (1983), str. 121 ad loc.

„Neboť ani není nutno, (a) aby se místo zvětšovalo spolu s věcí, ani, (b) aby bylo místo bodu, ani (c) aby dvě tělesa byla na jednom a témž místě, ani (d) aby místo bylo nějakou tělesnou rozlehlostí. Neboť těleso jest to, cokoli je uprostřed místa, nikoli však rozlehlost tělesa; a (e) místo jest také někde, nikoli však tak jako by bylo zase v místě, nýbrž tak jako je mez v omezeném. Vždyť ne všechno jest v místě, nýbrž toliko pohybované těleso.“ (*Phys.* IV 5, 212b23-29)

Spor (a) odpovídá 6. aporii z *Phys.* IV 1, 209a4-30. Dojem, že by se místo mohlo zvětšovat spolu s tělesem, je mylný, neboť místo není částí tělesa, nýbrž mezi tělesa obklopujícího. Může být tedy změněno, nemůže se však zvětšovat společně s tělesem, které se v něm nachází. Spor (b) odpovídá 2. aporii. Bod ani čára nemá místo, neboť jakožto netělesné nemají žádná obklopující tělesa, jejichž mez by byla jejich místem. Spor (c) odkazuje k 1. aporii. Zdání, že vzhledem k tomu, že místo má tři rozměry a je tělesné povahy, a tedy by byla dvě tělesa v jednom místě, je mylné, neboť místo, přestože určuje umístění trojrozměrného tělesa, je samo jako mez obklopujícího tělesa dvojrozměrné, a proto nejsou dvě tělesa v jednom místě. Spor (d) nemá v předchozím zkoumání jednoznačného předchůdce. Jedná se spíše o rozvinutí 1. aporie z bodu (c). Zdání, že místo je trojrozměrnou tělesnou rozlehlostí, je mylné, neboť uprostřed místa není tělesná rozlehlost, nýbrž těleso. Konečně spor (e) odkazuje k 5. aporii, jejímž obsahem je Zénónův paradox. Zdání, že místo je v místě a existuje tedy nekonečný počet míst i mnohost míst v jednom místě, je mylné, neboť přestože místo je někde, není v místě. V místě jsou totiž pouze pohybovaná tělesa. Místo tak není umístěno jako těleso v místě, nýbrž jako mez v omezeném, respektive omezujícím.

Celé zkoumání místa pak Aristotelés uzavírá stručným poukazem k teorii vlastních míst, kterou později vypracuje ve

spisech *O nebi* a *O vzniku a zániku*:²⁷⁸ „každá jednotlivá věc trvá od přirozenosti na svém vlastním místě ne bezdůvodně, neboť i tato určitá část je v témž poměru k celému místu, v jakém je oddělená část k celku, jako například uvedeme-li v pohyb částičku vody nebo vzduchu, tak se má také vzduch k vodě, neboť tato jest jako látka, onen však jako tvar, totiž voda jest látkou vzduchu, vzduch však jest jakoby jakýsi druh skutečnosti oné; neboť voda jest v možnosti vzduchem, vzduch však jest v možnosti vodou jiným způsobem.“ (*Phys.* IV 5, 212b33-213a4)

Podle této koncepce, kterou Aristotelés ve prospěch existence místa zmínil již v pasáži *Phys.* IV 1, 208b8-14, se jednoduchá tělesa, kterými, jak víme,²⁷⁹ jsou země, voda, vzduch a oheň, pohybují směrem ke svým vlastním místům. Z toho podle Aristotela plyne nejen, že místo existuje, ale zároveň, že má jistou působnost. Otázkou je, jakou může mít vlastní místo, pochopené jako dvojrozměrná netělesná mez obklopujícího tělesa vzhledem k umístěnému tělesu působnost. Sám Aristotelés tvrdí, že to, co zde snad řekl nejasně, objasní později. Ve spisu *O nebi* tento pohyb vysvětluje na základě dvojic bytostných vlastností jednotlivých živlů. Podle nich je těžká země suchá a chladná, voda chladná a vlhká, vzduch vlhký a teplý, lehký oheň teplý a suchý a provázanost těchto vlastností rovněž umožňuje vzájemnou živlovou proměnu. Pro naši interpretaci je však důležitý poukaz ke vztahu celku a části, který zde, podobně jako v pasážích *Phys.* IV 2, 209a33–209b5 a *Phys.* IV 4, 211a29-b1, Aristotelés zmiňuje, když má vymezit místo tělesa s ohledem k širšímu celku. Opět zde nenajdeme zmínku o místě jako mezi obklopujícího tělesa, uvažuje se spíše o tělesech samých a jejich vzájemném vztahu. Tak je tomu

²⁷⁸ Srv. R.R. Barr (1956), H. Lang (1984) a (1998), P.K. Machamer (1978) a J.A. Weisheipl (1956).

²⁷⁹ Srv. *Cael.* IV 4, 312a12-21 a *GC* I 3, 318b12-33.

ostatně i ve spisu *O nebi*, kde je přirozený pohyb rovněž založen na bytostných kvalitách jednotlivých živlů, nikoli jejich míst.

Aby uhájil jednotnost Aristotelovy koncepce místa, mění Ross s odkazem k Filopónovi rukopisné znění textu v 212b34-45 *z καὶ γὰρ τὸ μέρος τόδε ἐν ὅλῳ τῷ τόπῳ* na *καὶ γὰρ τὸ μέρος, τὸ δὲ ἐν ὅλῳ τῷ τόπῳ*, neboť podle něj se zde jedná o prosté srovnání vztahu tělesa a místa se vztahem celku a části, a část a celek by tedy neměly být připisovány tomu, co je srovnáváno, to jest místu a tělesu.²⁸⁰ I v první pasáži, v níž byl zmiňován vztah celku a části však Aristotelés uvažoval o konkrétním místě, v němž jsem jenom já (*τῷδε τῷ τόπῳ*, *Phys.* IV 2, 209a34), a o místě společném, kterým je podle něj svět (*οὐρανός*), v němž jsou všechna tělesa. Zdá se tedy, že v pozadí výměru definice vlastního místa vzhledem k němu samému, jež je první nehybnou mezí obklopujícího tělesa, zůstává přítomné i nejvíce společné místo predikované vzhledem k jinému, jímž je svět, v němž jsem prostě, nikoli nutně pouze místně jako jeho součást.

6. Závěr

Náš výklad Aristotelova zkoumání místa se pokouší vzít vážně jeho dialektický charakter a obhájit je tak před kritikou, poukazující na jeho domnělou vnitřní rozpornost. Ta pramení z jisté nejednoznačnosti předmětu zkoumání samého, která však může být překonána řadou postupných odlišení. Základní otázkou, kterou je Aristotelés ve *Fyzice* veden, je otázka po povaze pohybu, jehož nejvíce společnou a nejvlastnější formou je místní pohyb, a proto je třeba rovněž vyložit, co je místo. Vodítkem pro takové zkoumání jsou odlišné způsoby, kterými je místo vypovídáno.

²⁸⁰ Srv. D. Ross (1936), str. 580 ad loc.

Predikace místa je přítomna nejen v popisu přemísťování či přirozených pohybů jednoduchých těles, ale i v argumentech zastánců prázdna či v textech Hésiodových. Mezi těmito jednotlivými způsoby užití predikace místa jsou zřejmé značné rozpory. Není jasné, jaký je rod místa, či je-li místo některou z příčin, a tak není nutné uvažovat pouze o tom, co je místo, ale i o tom zda vůbec existuje.

K bližšímu pochopení místa je třeba přesněji vymezit předmět zkoumání. Základní odlišnost je přitom podle Aristotela třeba spatřovat v tom, jak je místo vypovídáno samo o sobě, a jak potom vzhledem k jinému. Podle toho lze rovněž odlišit, co je vlastním místem, v němž jsem prvně a které neobsahuje nic než mne samého, a co místem společným, v němž jsou všechna tělesa. Přestože skutečným předmětem Aristotelova zkoumání bude vlastní místo, kosmologický aspekt nejvíce společného místa zůstává v průběhu argumentace přítomen. Pokud bychom za místo považovali mez tělesa, pak by tvarem. Pokud bychom je měli naopak za rozlehlost tělesa, pak by se nám mohlo zdát být látkou. Místo však nemůže být ani tvarem, ani látkou, neboť aby mohlo sloužit k popisu místního pohybu, tedy změně místa, musí být od pohybuujícího se tělesa oddělené.

Na aporetickou část dialektického zkoumání Aristotelés přirozeně navazuje analýzou predikace formulace „být v“ v běžném jazykovém úzu. Aristotelés postupně vymezuje celou řadu odlišných významů této formulace, z nichž ten, kterým se věci predikuje „být v“ ve významu „být v místě“, je označen za nejvlastnější, a tedy pro ostatní základní, neboť by na něj měly být všechny ostatní jistým způsobem převoditelné. Vzhledem k pozdějším obtížím, spojených s pochopením společného místa vypovídávaného vzhledem k jinému, se Aristotelés zaměřuje na problém, zda něco může být samo v sobě, a výsledky analýzy

rovněž využívá k řešení dříve načrtnutého Zénónova paradoxu, podle něhož existuje nekonečný regres jednotlivých míst.

Další krok zkoumání místa představuje výčet bytostných vlastností, jež by měly místu náležet. Podle nich místo obklopuje to, čeho je místem, a není ničím z obkloповané věci. Vlastní místo není ani větší, ani menší než obkloповaná věc, je odlučitelné od obkloповané věci. A každé místo má rozdíl mezi nahoře a dole a podle těchto místních rozdílů se přirozeně pohybuje a také zůstává každé těleso. Tento výčet je důležitou částí dialektického zkoumání, jehož metodologii zde Aristotelés v ojedinělé pasáži obecně načrtává, a podle níž při vymezení bytnosti věci musí každá definice řešit obtíže, vyplývající z předchůdné znalosti věci, být v souladu se zřejmými fakty a vyjasnit i případné pochybnosti, které by mohly plynout z ní samé. K tomu, abychom mohli vymezit definici místa, musíme nejprve provést další odlišení v místním pohybu, podle nichž se něco pohybuje samo o sobě, zatímco jiné pouze nahodile. Teprve pak můžeme přistoupit k formulaci definice místa, nejprve negativnímu, skrze odmítnutí jiných možností, čím by snad místo mohlo být, když znovu – teď již s vypracovaným filosofickým aparátem - ukážeme, že místo není ani tvarem, ani rozlehlostí, ani látkou, a tak dospějeme k pozitivní formulaci, podle níž je místo mezi obkloповujícího tělesa. Ani to však z hlediska popisu pohybu není zcela dostatečné, a proto je třeba definici omezit posledním nutným nárokem, podle něhož taková mez musí být nehybná.

V samém závěru pak Aristotelés konstatuje, že jeho pojetí místa řeší obtíže, jež se zdály být s místem spojeny, a vrací se rovněž k otázce po místě celku světa. I v tomto případě provádí další odlišení, podle kterých části spojitého celku jsou v místě pouze v možnosti, nikoli skutečně. Tak je tomu v případě nejvyšší nebeské sféry, jejíž krajní mez sice může být vlastním místem

světového tělesa, jež obklopuje, ale její vlastní části ve skutečnosti v místě být nemohou. Celek světa pak nemůže být v místě, neboť nemá žádné obklopující těleso. Jistý vztah k predikaci místa ovšem má. Neboť právě existence celku světa je nutným předpokladem každé predikace místa. Ačkoli sám není v místě, vše co je umístěno, je v něm jako jeho součást.

Bibliografie

1. Prameny a jejich překlady

Aristote: Physique, Texte établi et traduit par Henri Carteron, sv. I, 2. vyd., Paris 1956.

Aristote: Physique, Traduction et présentation par Pierre Pellegrin, Paris 2000.

Aristotelés, *Fyzika*, přeložil a poznámkami opatřil Antonín Kříž, Praha 1996.

Aristotelés, *Topiky*, přeložil a poznámkami opatřil Antonín Kříž, Praha 1975.

Aristotelés, *Metafyzika*, přeložil a poznámkami opatřil Antonín Kříž, Praha 2003.

Aristotelis Physica, Ed. W. D. Ross. Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis, Oxford, 1957.

Aristotle's Physics, Revised text, with introduction and commentary by W. D. Ross. Oxford, 1936.

Aristotle's Physics, Translated with commentaries and glossary by H. G. Apostle, Bloomington 1969.

Aristotle's Physics: Books III and IV, Translated with notes by Edward Hussey, Oxford 1983.

G.S. Kirk a J.E. Raven, *The Presocratic Philosophers*, Cambridge, 1957.

Ioannis Philoponi, *In Aristotelis Physicorum libros quinque posteriores commentaria*, Ed. H. Vitelli. sv. 17, *Commentaria in Aristotelem Graeca*, Berlin 1888.

Place, Void, and Eternity. Philoponus: Corollaries on the Eternity of the World, Trans. David Furley, with *Simplicius: Against Philoponus on The Eternity of the World*. Trans. Christian Wildberg, Ithaca 1991.

Simplicius, *In Aristotelis Physicorum libros quattuor priores commentaria*, Ed. H. Diels. sv. 9, *Commentaria in Aristotelem Graeca*, Berlin 1882.

Simplicius, *Corrollaries on Place and Time*, Trans. J.O. Urmson, Ithaca 1992.

Simplicius, *On Aristotle's Physics 4.1-5, 10-14*, Trans. J.O. Urmson, Ithaca 1994.

2. Sekundární literatura

K. Algra, *Concepts of Space in Greek Thought*, Leiden, 1994.

P. Aubenque, *Le Problème de l'être chez Aristote. Essai sur la problématique aristotélicienne*, Paris 1962.

— La matiere de l'intelligible (*Physique* IV. 2), *Revue philosophique*, CVII, 1982, str. 307-320.

R.R. Barr, Aristotle on Natural Place: Some Questions, *The New Scholasticism*, 30, 1956, str. 206-210.

H. Barreau, L'espace et le temps chez Aristote, *Revue de métaphysique et de morale*, 80, 1975, str. 417-438.

H. Bergson, *Quid de loco senserit Aristoteles*, diss. Paris, 1889. English translation with introduction by J. K. Ryan: Aristotle's Concept of Place, *Studies in Philosophy and the History of Philosophy*, 5, 1970, str. 13-72.

E. Berti, Méthodes d'argumentation et de démonstration dans la „Physique“ (apories, phénomènes, principes), in: F. De Gandt / P. Souffrin (1991), str. 53-72.

R. Bolton, The Epistemological Basis of Aristotelian Dialectic, in D. Devereux / P. Pellegrin (1990), str. 185-236.

— Aristotle's Method in Natural Science: Physics I, in: L. Judson (1991), str. 1-29.

— Aristotle's Conception of Metaphysics as a Science, in: T. Scaltsas / D. Charles / M.L. Gill (1994), str. 321-354.

D. Bostock, Aristotle on Continuity in *Physics* VI, in: L. Judson (1991), str. 179-212.

R. Brague, *Du temps chez Platon et Aristote*, Paris 1982.

— *Aristote et la question du monde*, Paris 1988.

L. Brisson, Aristote, *Physique* IV. 2, in: I. Tsimbidaros (2004), str. 213-227.

J. Brunschwig, Qu'est-ce que la *Physique* d'Aristote, in: F. De Gandt / P. Souffrin (1991), str. 11-40.

— Dialectique et philosophie chez Aristote, à nouveau, in: N. L. Cordero (2000), str. 107-130.

M. Burnyeat, The Sceptic in his Place and Time, in: M. Burnyeat / M. Frede (eds.), *The Original Sceptics: A Controversy*, Indianapolis, 1997, str. 175-214.

K. Císař, recenze na: B. Morison (2002), *Filosofický časopis*, 2, 2004, str. 341-344.

J.J. Cleary, Mathematics and Cosmology in Aristotle's Development, in: William Wians (ed.), *Aristotle's Philosophical Development. Problems and Prospects*, London 1996, str. 193-228.

N.L. Cordero (ed.), *Ontologie et dialogue. Hommage à Pierre Aubenque*, Paris 2000.

D. Corish, Aristotle's attempted derivation of temporal order from that of movement and space, *Phronesis*, 21, 1976, str. 241-251.

L. Couloubaritsis, *L'avènement de la science physique: essai sur la Physique d'Aristote*, Bruxelles 1980.

M. Crubellier / P. Pellegrin, *Aristote*, Paris 2002.

P. Destrée, Lieux du monde, lieux des choses, La problématique Aristotélicienne de la spatialité, *Études phénoménologiques*, 16, 1992, str. 22-46.

D. Devereux / P. Pellegrin (eds.), *Biologie, logique et métaphysique chez Aristote*, Paris 1990.

M. Frede, *Essays in Ancient Philosophy*, Oxford 1987.

— Aristotle's Notion of Potentiality in *Metaphysics* Θ, in: T. Scaltsas / D. Charles / M. L. Gill (1994), str. 173-193.

— *Metaphysics* Λ1, in: M. Frede / D. Charles (2000), str. 53-80.

M. Frede / D. Charles, *Aristotle's Metaphysics Lambda*, Oxford 2000.

F. De Gandt / P. Souffrin (eds.), *La Physique d'Aristote et les conditions d'une science de la nature*, Paris 1991.

M.L. Gill, Aristotle on Self-Motion, in: M. L. Gill / J. G. Lennox, (eds.), *Self-Motion. From Aristotle to Newton*, Princeton 1994, str. 15-33.

V. Goldschmidt, La théorie aristotélicienne du lieu, in: *Mélanges de philosophie grecque offerts à Mgr. Diès*, Paris 1956, str. 79-119.

— *Temps physique et temps tragique chez Aristote. Commentaire sur le quatrième livre de la Physique (10-14) et sur la Poétique*, Paris 1982.

A. Gotthelf (ed.), *Aristotle on Nature and Living Things: Philosophical and Historical Studies Presented to David M. Balme on his Seventieth Birthday*, Pittsburgh, Bristol 1985.

H. Cherniss, *Aristotle's Criticism of Plato and the Academy*, Baltimore 1944.

B. Inwood, The Origin of Epicurus' Concept of Void, *Classical Philology*, 76, 1981, str. 273-285.

T.H. Irwin, *La caractèrè aporétique de la Métaphysique d'Aristote*, *Revue de métaphysique et de morale*, 95, 1990, str. 221-248.

L. Judson (ed.), *Aristotle's Physics: A Collection of Essays*, Oxford 1991.

- Heavenly Motion and the Unmoved Mover, in: M. L. Gill / J. G. Lennox (1994).
- D. Keyt, Aristotle on Plato's Receptacle, *American Journal of Philology*, 82, 1961, str. 291-300.
- H.R. King, Aristotle's Theory of Topos, *Classical Quarterly*, 44, 1950, str. 76-96.
- F.M. Kronz, Aristotle, the Direction Problem, and the Structure of the Sublunar Realm, *The Modern Schoolman*, 67, 1990, str. 247-257.
- A. Laks, Metaphysics $\Lambda 7$, in: M. Frede / D. Charles (2000), str. 207-243.
- H. Lang, Aristotle's Immaterial Mover and the Problem of Location in Physics VIII, *Review of Metaphysics*, 35, 1981, str. 321-335.
- Why Fire Goes Up: An Elementary Problem in Aristotle's Physics, *Review of Metaphysics*, 38, 1984, str. 69-106.
- *Aristotle's Physics and Its Medieval Varieties*, New York 1992.
- *The Order of Nature in Aristotle's Physics: Place and the Elements*, Cambridge 1998.
- J.M. Le Blond, *Logique et méthode chez Aristote: Études sur la recherche des principes dans la physique aristotélicienne*, Paris 1970.
- G.E.R. Lloyd, Right and Left in Greek Philosophy, *The Journal of Hellenic Studies*, 82, 1962, str. 56-66.
- P.K. Machamer, Aristotle on Natural Place and Natural Motion, *Isis*, 69, 1978, str. 377-387.
- F. Makowski, Négligence du lieu et émergence de l'espace dans Physique (IV,1-5) d'Aristote, *Epoché*, 4, 1994, str. 71-87.
- A. Mansion, *Introduction à la physique aristotélicienne*, Louvain, Paris 1964.

- S. Mansion (ed.), *Aristote et les problèmes de méthode*, Louvain 1961.
- J. Mariña, The Role of Limits in Aristotle's Concept of Place, *Southern Journal of Philosophy*, 31, 1993, str. 202-216.
- H. Mendell, Topi on Topos: The Development of Aristotle's Concept of Place, *Phronesis*, 32, 1987, str. 206-231.
- Putting Aristotle's *Physics* in its Place, *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 28, 2005, str. 327-366.
- J. Moreau, L'espace chez Aristote, *Giornale di metafisica*, 4, 1949, str. 351-369, 524-542.
- *L'Espace et le temps chez Aristote*, Padua 1965.
- B. Morison, *On Location: Aristotle's Concept of Place*, Oxford 2002.
- S. Makin, recenze na: B. Morison (2002), *Mind*, 448, 2003, str. 773-777.
- G.E.L. Owen, *Τιθέναι τὰ φαινόμενα*, in: S. Mansion (1961), str. 83-103, repr. in: *týž* (1986), str. 239-251.
- Aristotle: Method, Physics and Cosmology, in: C.C. Gillespie (ed.), *Dictionary of Scientific Biography*, New York 1970, repr. in: *týž* (1986), str. 151-164
- Aristotelian Mechanics, in: Gotthelf (1985), repr. in: *týž* (1986), str. 315-333.
- *Logic, Science and Dialectic. Collected Papers in Greek Philosophy*, London 1986.
- J.-F. Pradeau, Être quelque part, occuper une place. ΤΟΠΙΟΣ et ΧΩΡΑ dans la *Timée*, *Les Etudes philosophiques*, 3, 1995, str. 375-399.
- S. Sambursky, *The Physical World of Late Antiquity*, London 1962.
- *The Concept of Place in Late Platonism*, Jerusalem 1982.

- T. Scaltsas / D. Charles / M. L. Gill (eds.), *Unity, Identity, and Explanation in Aristotle's Metaphysics*, Oxford: Oxford University Press, 1994.
- D. Sedley, Two Conceptions of Vacuum, *Phronesis*, 27, 1982, str. 157-193.
- Philoponus' Conception of Space, in: R. Sorabji (ed.), *Philoponus and the Rejection of Aristotelian Science*, London, 1987, str. 140-153.
- A. Sesmat, La théorie aristotélicienne du lieu, *Revue de philosophie*, 38, 1938, str. 477-500.
- F. Solmsen, *Aristotle's System of the Physical World: a Comparison with his Predecessors*, Cornell Studies in Classical Philology, 33, 1960.
- R. Sorabji, *Matter, Space and Motion*, London 1988.
- Theophrastus on Place, in: W. W. Fortenbaugh / R. W. Sharples (eds.), *Theophrastean Studies: On Natural Science, Physic and Metaphysics, Ethics, Religion and Rhetoric*, Rutgers University Studies in Classical Humanities, 3, 1988, str. 139-166.
- J. Thorp, Aristotle's Horror Vacui, *Canadian Journal of Philosophy*, 20, 1990, str. 159-166.
- I. Tsimbidaros, *Platon et Aristote*, Bruxelles 2004.
- H.J. Waschkies, Mathematical continuum and continuity of movement, in: F. De Gandt / P. Souffrin (1991), str. 151-179.
- J.A. Weisheipl, Space and Gravitation, *The New Scholasticism*, 29, 1955, str. 175-223
- Aristotle on Natural Place: A Rejoinder, *The New Scholasticism*, 30, 1956, str. 211-215.
- W. Wieland, Das Prinzipienforschung und die aristotelische Physik, *Kantstudien*, 52, 1960-1961, str. 206-219. Česky: Problém principů v Aristotelově Fyzice, in: *Epagógé a epistémé*, přel. Martin Pokorný, Praha 2004.

— *Die Aristotelische Physik: Untersuchungen über die Grundlegung der Naturwissenschaft und die sprachlichen Bedingungen der Prinzipienforschung bei Aristoteles*, Göttingen 1962.

H.G. Zekl, *Topos: Die aristotelische Lehre vom Raum: Eine Interpretation von Physik, D 1.5*, Hamburg 1990